

SOCIAL VETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Årgång 26 • Nummer 2 • 2019

Barnrättspolitik och vuxensyn – stabilitet och förändring i BRIS utåtriktade arbete

Johanna Sköld & Karin Osvaldsson Cromdal 109–129

På olika villkor? – extern samverkan inom socialtjänstens individ- och familjeomsorg

Hugo Stranz, Åke Bergmark & Tommy Lundström 131–152

Otydlighetens betydelse – de regionala utvecklingsledarna och evidensbaserad praktik inom den sociala barn- och ungdomsvården

Harald Gegner, Erica Righard & Verner Denvall 153–172

Barns delaktighet i vårdnads-, boende- och umgängesutredningar

Angelica Wägby & Magnus Englander 173–194

Nya böcker 195–200

Socialvetenskaplig tidskrift utges av FORSA (Förbundet för forskning i socialt arbete) med stöd av Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd (FORTE).
Socialvetenskaplig tidskrift utkommer med fyra nummer per år.

Redaktion:

Adress:

Socialvetenskaplig Tidskrift, Socialhögskolan, Lunds universitet, Box 23, SE-221 00 Lund.

Fax: 046-222 94 12 Hemsida: <http://www.soch.lu.se/socialvetenskaplig-tidskrift>

Redaktionen är sammansatt av forskare som representerar skilda vetenskapliga discipliner och forskningsområden. Avsikten är att redaktionen för Socialvetenskaplig tidskrift skall cirkulera mellan universitets- och högskoleorter med utbildning och forskning inom ämnesområdet socialt arbete.

Redaktör och ansvarig utgivare:

Professor Anna Meeuwisse, tel. 046-222 31 57, e-post anna.meeuwisse@soch.lu.se

Korresponderande redaktör:

Docent Torbjörn Hjort, tel. 046-222 30 61, e-post torbjorn.hjort@soch.lu.se

Redaktionssekreterare:

Doktorand Mikael Bengtsson, tel. 046-222 01 14, e-post mikael.bengtsson@soch.lu.se

Redaktionsledamöter:

Christofer Edling, sociologi; Robert Holmberg, psykologi; Katarina Jacobsson, socialt arbete; Susanna Johansson, socialt arbete/rättssociologi; Björn Johnson, socialt arbete/statsvetenskap; Åsa Lundqvist, sociologi; Lars Plantin, socialt arbete; Kerstin Svensson, socialt arbete.

Redaktionsråd:

Jan Blomqvist, Stockholm; Thomas Boje, Roskilde; Felipe Estrada, Stockholm; Sven Hort, Växjö; Margareta Hydén, Linköping; Stig Larsson, Lund; Lisbet Lundahl, Umeå; Britta Lundgren, Umeå; Cecilia Modig, Stockholm; Diana Mulinari, Lund; Ingrid Sahlin, Lund; Tapio Salonen, Malmö; Johans Tveit Sandvin, Bodö; Eva-Maria Svensson, Göteborg; Hans Swärd, Lund; Marta Szebehely, Stockholm; Sandra Torres, Uppsala.

Prenumeration:

Prenumerationspris per år, SEK	Sverige	Norden	Övriga länder
Enskild	210:-	240:-	250:-
Institution	375:-	410:-	420:-

FORSA tillhandahåller tidskriften åt medlemmarna.

Enskilda nummer av tidskriften kostar 110:-, dubbelnummer 150:-.

Annonspriser:

Helsida 4.000 kr
Halvsida 2.500 kr

För prenumerationsfrågor:

Nätverkstan Kultur
Box 311 20, 400 32 Göteborg
Tel: 031-743 99 05
maria.felle@natverkstan.net

För frågor om medlemskap i Forsa:

Var god se www.forsa.nu

Språklig bearbetning: Gun Malmros

Engelsk översättare: Alan Crozier

Layout: RPform

Tryck: Norra Skåne Offset, Hässleholm

ISSN: 1104-1420

© Författarna och Socialvetenskaplig Tidskrift

Johanna Sköld & Karin Osvaldsson Cromdal

Barnrättspolitik och vuxensyn

– stabilitet och förändring i BRIS utåtriktade arbete

Children's rights policies and the adult perspective – stability and change in the outreach work of BRIS?

This article sets out to explore how a Swedish children's rights organization has accounted for adults' capability or incompetence to address children's interests and how such notions have changed over time and have been negotiated between actors within the organization. Since its establishment in 1971, The Children's Rights in Society (BRIS – Barnens rätt i samhället) has been an organization of adults working for children. Children's rights organizations often stress that their work is guided by a child perspective, although much children's rights advocacy is performed by adults. What is the bearing of this discrepancy when it comes to the formulation of child rights policies? Is it possible to distinguish an adult perspective operating in the shadow of the embraced child perspective? The results demonstrate that in the 1970s, the organization identified parents as the children's main betrayers, but that the importance of child experts and child welfare professionals as advocates for children's voices and opinions was gradually emphasized more. During the second period of study (2007–16) the need for increased resources and competences of child welfare professionals has been accentuated as welfare institutions such as school, social services and child and adolescent psychiatry are simultaneously seen as the cause of and key to children's problems while the generational conflict between children and parents has been downplayed.

Johanna Sköld är professor vid Institutionen för Tema, Linköpings universitet.

Karin Osvaldsson Cromdal är docent och lektor i socialt arbete vid Linköpings universitet.

Kontakt: johanna.skold@liu.se

Inledning

BRIS – Barnens rätt i samhället – har sedan bildandet 1971 varit en organisation av vuxna som arbetar för barn. I den här artikeln studeras hur BRIS har sett på vuxnas förmåga eller oförmåga att ta till vara barns intressen och hur denna vuxensyn har förändrats över tid och förhandlats mellan aktörer inom organisationen. Barnrättsorganisationer understryker gärna att de arbetar utifrån ett barnperspektiv samtidigt som det barnrättspolitiska arbetet ofta bärs upp av vuxna. Vad innebär det för synen på vuxna och går det att urskilja ett vuxenperspektiv i hur barnrättspolitik har formulerats?

Barnrättspolitik, det vill säga den politik som sett framträdandet av ett nytt subjekt i internationell politik – barnet (Holzscheiter, 2010, s. 1) har sedan barnkonventionens tillkomst 1989 präglats av ambitioner om att barns synpunkter och röster ska representeras och att barn ska göras delaktiga i politiska beslut som rör dem. Trots det utförs det barnrättspolitiska arbetet främst av vuxna (Wall, 2012). BRIS – Barnens rätt i samhället – är en svensk idéburen organisation med stark symbolstatus för engagemanget för barn i Sverige. Genom sin hjälptelefon har BRIS blivit en kanal för barns röster, samtidigt som organisationen också är en röst som talar för barn och deras rättigheter och som framgångsrikt har påverkat det offentliga samhället.

Barnrättsorganisationer som BRIS understryker att de arbetar utifrån ett barnperspektiv. Vad som däremot sällan diskuteras är vilket vuxenperspektiv de här organisationerna har eftersom vuxenheten lätt tas för given i vårt samhälle där det är mer eller mindre självklart att vuxna dominerar det politiska samtalet (Sundhall, 2017, s. 157). Vuxenperspektivet blir därmed både dolt och inflytelserikt på samma gång. BRIS är och har sedan bildandet 1971 varit en organisation av vuxna som arbetar för barn och därför är det intressant att vända blicken mot hur organisationen har sett på de vuxnas förmåga eller oförmåga att ta till vara barns intressen.

Syftet med den här artikeln är att undersöka vilka vuxenperspektiv som har väglett BRIS och hur dessa förändrats över tid. Det görs genom att studera vilken vuxenvärld och vuxensyn som gestaltats till följd av den syn på barns rättigheter som förmedlats i BRIS utåtriktade arbete. Genom ett historiskt anslag, där vi jämför hur BRIS vuxensyn har kommit till uttryck under 1970- respektive 2000-talen, vill vi också belysa ideologiska skiftningar i den barnrättspolitik som organisationen fört. BRIS bildades 1971 och representerar hur folkrörelser formades vid denna tid. Solidaritet, lika rättigheter och att ge röst åt minoritetsgrupper var ledord för den klientrörelse som växte fram under 1960-talet. Många organisationer, däribland BRIS, påverkade utformandet av statlig politik för sina intressegrupper (Lundström & Wijkström, 1997; Lundström, 2001a). BRIS grundades i Stockholm, men kom med tiden att spridas över landet genom lokalföreningar. Under 2000-talet har BRIS regionala och lokala förankring återgått till en alltmer centraliserad organisation. År

2007 fattades ett kongressbeslut om att BRIS lokalföreningar skulle bli en juridisk enhet under ett riksförbund med flera regionkontor. År 2013 skedde nästa stora omorganisation. Från att ha byggt på frivilligt arbetande medlemmar vid de olika regionkontoren övergick BRIS till en mer professionaliserad och centraliserad byråkrati där alla som svarar i hjälptelefonen är anställda kuratorer vid huvudkontoret i Stockholm. Vad säger dessa olika sätt att arbeta om BRIS syn på vuxna och vilka vuxna som har betydelse för att driva barnrättspolitik? I vad mån har vuxna varit en del av de problem som BRIS vill uppmärksamma allmänheten på, och på vilka sätt har vuxna ansetts bidra till lösningar?

Barnperspektiv och vuxenperspektiv

Inom forskningen utvecklades barnperspektivet som en reaktion mot ett omedvetet vuxenperspektiv. Matthew Speier (1976) skrev redan på 1970-talet om "the adult ideological viewpoint". Begreppet syftade till att uppmärksamma att både vuxnas vardagliga interaktion med barn och forskares studier av denna interaktion präglades av en ideologiskt betingad position som utgick från det vuxna som norm. Speier kritiserade forskningen för att anta att barn socialiseras till vuxna i stället för att uppmärksamma att barn också socialiseras till barn. Han menade att barn måste studeras utifrån ett intresse för barndomen i sig och de barnkulturer som barn socialiseras inom. Detta är bara ett av flera exempel som markerade den vridning mot ett barnperspektiv som från 1990-talet blev centralt för att etablera barn- och barndomsstudier som forskningsfält.

Men i takt med att fältet växte blev begreppet barnperspektiv ett sådant allmän-gods att det förlorade sin "analytiska skärpa", vilket Gunilla Halldén (2009) påpekat. Som normativt begrepp har barnperspektivet nått en liknande utbredning inom både barnrättsliga sammanhang, som FN:s konvention om barns rättigheter (1989), och i offentlig verksamhet (se t.ex. Socialstyrelsen, 2015). För en barnrättsorganisation är det självklart att arbetet ska vila på ett barnperspektiv. Men vad det innebär måste specificeras. För BRIS handlar det till exempel om att "stödja [barn], mobilisera samhället och göra barns röster hörda" (BRIS, 2017). Det faktum att barn inte har rösträtt och därmed formellt inte har samma möjligheter som vuxna har, är enligt BRIS en signal om att detta fortfarande är viktigt (BRIS, 2014).

Parallellt med barnperspektivet utvecklades begreppet generationsordning under 1980- och 90-talen. Också här uppmärksammas att vuxna utgör normen, vilket i sig konstituerar en strukturell ordning mellan generationer, där vuxna tillskrivs mer resurser, rättigheter och inflytande än barn (Qvortrup, 1987; 1994; Oldman, 1994; Olk & Wintersberger, 2007). Leena Alanen har utifrån denna diskussion påpekat att barn och vuxna konstitueras i relation till varandra. Definitionen av barndom

förutsätter att vuxenhet definieras som något annorlunda (Alanen, 2001; 2009). Men detta relationella sätt att se på barn och vuxna har kritiserats för att överbetona skillnader och underbetona det som barn och vuxna har gemensamt, som att vi alla är beroende av omvårdnad eller att vi alla är varelser i tillblivelse (*becomings*) genom att vi förändras under livets gång (Lee, 2005; Honig, 2009).

I en framåtblickande text konstaterar Michael-Sebastian Honig att det som behövs inom barn- och barndomsforskning för att förstå de komplexa och inte självklart dikotoma relationerna mellan barn och vuxna är en analys av vuxenheten (Honig, 2009, s. 74). Men än så länge har vridningen från ett barnperspektiv till en problematisering av vuxnas position och roll framför allt kommit till uttryck genom forskares självreflektion (Johansson, 2012; Spyrou, 2011; 2016). I den här artikeln prövar vi ett annat angreppssätt. Med begreppet *vuxensyn* vill vi ringa in hur vuxnas betydelse i relation till barn har beskrivits i empiriska material. Begreppet *vuxenperspektiv* är en teoretisk vidareutveckling av vuxensynen och betecknar vilka konsekvenser en viss vuxensyn får för hur samhällsproblem kan beskrivas och lösas. Vi vill alltså pröva om synliggörandet av vuxensyn i BRIS texter kan ge oss nya verktyg för att kritiskt analysera de förgivettagna vuxenperspektiv som gjort ideologiska avtryck på vilken barnrättspolitik BRIS har förespråkat.

Ett uttryck för ett visst vuxenperspektiv är professionaliseringen av barnrättsarbetet, det vill säga att endast vuxna med vissa kompetenser kan bedriva barnrättsarbete. Långt före BRIS omorganisation 2013 visade Tommy Lundström (2001a) att professionalisering har varit ett karaktärsdrag i både BRIS och Rädda barnens institutionella historik. Han identifierade två typer av professionalisering: dels en stegvis professionalisering av de volontärer som arbetar i organisationerna (t.ex. de som svarat i BRIS hjälptelefon), dels vad Lundström benämner "avant-garde-professionalism" där professionella anställdes inom dessa frivilligorganisationer för att utföra vissa typer av verksamheter som i sin tur skulle kunna fungera som en förebild för andra, särskilt inom offentlig sektor. I Lundströms artikel är det Rädda barnens pojk-mottagning som representerar avant-garde-professionalismen. I dag skulle BRIS centraliserade och professionaliserade kontaktverksamhet kunna räknas dit (Trygg, 2015). Ytterligare en dimension utgörs av att medlemmarna i BRIS och Rädda barnen ofta har varit offentliganställda professionella. Lundström har påpekat att dessa relationer mellan frivilligorganisationerna och offentlig sektor måste uppmärksammas (Lundström, 2001a).

Ett annat slags vuxenperspektiv kommer till uttryck i hur BRIS har formulerat barns och ungas problem. I en undersökning av BRIS medlemstidning *Barn och ungdom* 1994–1999, har Lundström (2001b) visat att BRIS förmedlade en bild av att barn och unga var övergivna eller lämnade ensamma av vuxna i en svårnavigerad värld. Lundström diskuterade om det var ett uttryck för ett traditionellt kärnfamiljsideal inom BRIS (Lundström, 2001b, s. 238ff.).

Vi menar att Lundström här identifierade ett visst vuxenperspektiv som existerade inom BRIS under 1990-talet. Att vuxna ständigt tillskrivs central betydelse för barn men att det omvända inte är lika vanligt, är uttryck för de förgivettagna positioner som barn och vuxna ges i förhållande till varandra – både i forskningen och i samhället. Men att den betydelsen kan ta sig olika uttryck visar också att det finns olika vuxenperspektiv som barnrättsorganisationer, myndigheter och andra kan inta. En historisk jämförelse över tid kan synliggöra vilka olika vuxenperspektiv som varit i omlopp.

Teoretiska och metodologiska utgångspunkter

Det är känt att relationen mellan BRIS och den svenska staten har präglats av en övergång från en "arg" organisation till att bli en organisation som med mer vänskaplig kritik samarbetar med staten för att förändra barns villkor (Lundström, 2001a). Sådana förändringar inom civilsamhälleliga organisationer har teoretiserats av Anna Holzscheiter (2005) som med begreppet "diskursiv ekonomi" velat synliggöra hur organisationer utan några finansiella eller territoriella tillgångar ändå kan få makt och inflytande på internationellt politiskt beslutsfattande. Enligt Holzscheiter bör makt ses som en social och lingvistisk praktik där kunskap/information/expertis, nätverk, moralisk auktoritet, kredibilitet, autenticitet, altruism och representation av civilsamhällets röster är de immateriella maktresurser (kapital) som organisationerna bygger sin auktoritet på. I början, för att vinna den allmänna opinionen, används ett emotionellt språk präglat av motstånd och anklagelser som sedan, för att få delta i debatter om politiskt beslutsfattande, måste överges till förmån för ett mer vetenskapligt register där expertisen legitimeras genom ett kunskapsmättat språkbruk (Holzscheiter, 2005).

Överfört till BRIS och en nationell kontext kan de vuxenperspektiv som kommer till uttryck i BRIS opinionsbildande arbete alltså ha förändrats i takt med samhälls-omvandlingar, men även i samband med att BRIS förändrats som organisation och vunnit allt större inflytande inom nationellt beslutsfattande. Också enskilda aktörers inflytande på organisationen har betydelse (Holzscheiter, 2010). Det är just i kontrasterna mellan olika aktörers och olika tidsepokers sätt att tala om vuxnas ansvar för barn som BRIS vuxenperspektiv kan spåras. Metodiskt guidas därför den här artikeln av en jämförande analys av tidningsartiklar som representerar BRIS utåtriktade arbete under två tidsperioder. Vi har ett allmänt diskursanalytiskt intresse i hur ideologiska ståndpunkter retoriskt organiseras (McMillan & Edwards, 1999) och hur dessa förändras över tid. Analysen har varit induktiv, men BRIS ämnen och sätt att argumentera har bildat utgångspunkt för vår analys (Potter, 1996). Vi började med en sortering av de ämnen som texterna berört. Snart fann vi att relationen mellan

barns livsvillkor och vuxnas ansvar var ett genomgående retoriskt inslag, oberoende av ämne och tid. Då övergick vi till att undersöka hur den relationen och det ansvaret beskrevs och fördelades (vuxensyn). Därefter fortsatte vi med att undersöka vad som togs för givet i debatten och vad det avslöjar om vuxnas ansvar för de samhällsproblem som BRIS velat belysa (vuxenperspektiv). Urvalet av citat för artikelns analyser speglar detta analytiska förfaringssätt och är representativa exempel för hur de beskrivits under BRIS historia.

I dag kommunicerar BRIS sina budskap genom både sociala medier och debattartiklar, men för ett decennium sedan dominerade debattartiklarna. Därför baseras vår 2000-talsstudie på samtliga 54 debattartiklar som BRIS publicerade i dagstidningar åren 2007–2016. Åren är valda för att kunna följa eventuella förändringar under och efter den centraliseringsprocess som inleddes 2007 och accentuerades i och med omorganisationen 2013.¹ Den andra studerade tidsperioden – 1970-talet – var en formativ period i BRIS historia när enskilda aktörer (här representerade av Berit Hedeby och Gunnel Linde) stred om hur organisationen bäst skulle driva barns rättigheter. Genom att undersöka hur BRIS argumenterade då, innan de etablerat sin hjälptelefon för barn (1980) som organisationen senare blivit känd för och som därefter varit utgångspunkt för vad BRIS uttalat sig om, kan konkurrerande vuxenperspektiv blottläggas. Debattartikeln som kommunikationskanal för BRIS var inte lika vanlig på 1970-talet. Då var det uppmärksamhet kring olika aktioner som BRIS nådde ut till allmänheten med. Analysen av 1971–79 baserar sig därför främst på tidningsartiklar (84 st.)², men vi har även analyserat debattböcker och statliga utredningar där BRIS företrädare har uttalat sig eller skrivit om barnrättsfrågor. Fokus i den här artikeln kommer att ligga på 1970-talet som i jämförelse med 2000-talets BRIS visar på andra sätt att diskutera vem och vilka som hölls ansvariga för den situation som rådde för barn och unga.

En organisation skapas – pionjörerna

BRIS bildades hösten 1971 av sångerskan och journalisten Berit Hedeby och barnboks-författaren samt TV-producenten Gunnel Linde som en reaktion på upprörande fall av barnmisshandel, bland annat dödsmisshandeln av en treårig flicka under vin-

1 Vi har samlat in de debattartiklar som BRIS själva har lagt ut på sin webbplats och kontrollerat gentemot Dagens Nyheters och Svenska Dagbladets artikeldatabaser att webbplatsen har representerat samtliga publicerade debatter.

2 Tidningsartiklar har eftersökts på två sätt. Först har vi använt KB:s digitala söktjänst Svenska dagstidningar. Databassökningar av det här slaget begränsas av vilka sökord som används. Vår sökning har avgränsats till artiklar som innehåller frasen "Barns rätt i samhället" 1971–1979. Artiklar där endast organisationens förkortning BRIS omnämns har då inte kommit med. För att kompensera för detta har vi studerat tidningsklipp som bevarats i Sigtunastiftelsens klipparkiv. I urvalet ingår artiklar där BRIS företrädare antingen har skrivit eller uttalat sig.

tern 1970–71. Genom att anordna en utställning, "Barnmisshandel i Sverige", som först visades på Kulturhuset i Stockholm, men som sedermera blev en vandringsutställning, ville BRIS väcka debatt. Föräldrar som slog sina barn beskrevs som det centrala problemet. Men som Berit Hedeby påpekade i ett informationsblad: "Polemik mot myndigheter måste ingå som en västenlig del."³ Utställningen ackompanjerades av debatter som arrangerades både på Kulturhuset och på ABF.

I tidningsartiklar som följde på utställningen uppmärksammades att unga föräldrar (mödrar), särskilt i de nybyggda förorterna eller i ekonomiskt utsatta och trångbodda miljöer, slog sina barn oftare än andra. Men också att personer ur socialgrupp ett och de som bodde i städer var mer benägna att resonera med sina barn än att aga dem. Uppgifterna kom från en SIFO-undersökning som BRIS hade beställt. Av drygt 1 000 intervjuade ansåg en tredjedel att aga var ett nödvändigt uppfostringsmedel, en andel som hade sjunkit sedan den förra SIFO-mätningen 1965. Samtidigt skulle bara 4 av 10 anmäla till myndigheterna om de fick kännedom om att ett barn misshandlades.⁴ Det beskrevs även att barnen lämnades vind för våg av sina föräldrar.⁵ Tidningarna rapporterade om politiska krav som listats i utställningen, bland annat SOS-nummer för barnmisshandel, anonymitetsskydd för misshandelsanmälare, obligatorisk föräldraträning, ökad forskning om barnmisshandel och att barnuppfostran skulle bli ett skolämne.⁶ Den bild som förmedlades i media genom BRIS utställning var att vuxenvärlden svek barn på flera sätt: genom utsatta och okunniga föräldrar, genom urbanisering och samhällsomvandling som löste upp traditionella levnadsmönster och skapade isolerade familjer samt genom att många vuxna var ovilliga att anmäla barnmisshandel till myndigheterna.

Att något måste göras var alla enliga om. Men hur debatten skulle föras och gentemot vem blev i BRIS tidiga historia en omtvistad fråga där olika vuxenperspektiv bröts mot varandra, både i synen på föräldrar och professionella.

Efter det första årsmötet 1972 avgick/avsattes ordföranden Berit Hedeby.⁷ Ett år senare (21 april 1973) skrev hon i Expressen att hon ansåg att BRIS hade "köpslagit om sina idéer och sålt barnen". Artikeln kan läsas som ett exempel på en strid om hur det diskursiva kapitalet i ideburen organisation arbetat upp skulle förvaltas. Hedebys kritik gick främst ut på att BRIS blivit en byråkratisk "underavdelning till barnavårdsnämnden" i stället för en kamporganisation som stod utanför det "etablerade makt-samhället". Sedan hon "tvingats avgå" för att hon var för "stridbar", som hon själv

3 Skrivelse från Berit Hedeby till Riksutställningar, 26 augusti 1971, BRIS 20 år, BRIS Förbundskansli.

4 Ohrström, L., "Tron på aga har minskat", DN 28 september 1971; "Var tredje svensk anser att agan är nödvändig", Aftonbladet 28 september 1971; Österberg, H., "Bara en tredjedel tror på aga i barnuppfostran", Svenska Dagbladet 28 september 1971.

5 "Barnens rätt" [ledare], DN 4 oktober 1971.

6 Se exv. "Hur kan det få vara så här?", DN 28 september 1971.

7 DN 9 mars 1972.

uttryckte det, hade BRIS styrelse kommit att bestå av experter som var "uppbundna av sina lojaliteter mot t ex socialstyrelsen, barnvårdsnämnden, Psykologförbundet, Advokatsamfundet". Dessutom arbetade fyra styrelsemedlemmar för Sveriges Radio. Tillsammans representerade de en elit, som inte skulle våga eller vilja kritisera den rådande maktordningen där barn var "rättslösa", menade Hedeby.⁸

Hedeby var influerad av det danska BRIS som hade etablerats 1969. Hon beskrev danska BRIS som "kämpande". Precis som FNL-grupperna, skulle BRIS föra ut sitt budskap genom demonstrationer och flygblad. Det danska BRIS använde "provocerande metoder" för att väcka uppmärksamhet, men vad dessa metoder bestod i avslöjas inte i Hedebys artikel. Däremot får läsaren veta att merparten av de 300 fall som danska BRIS tagit ställning till handlade om tonåringar som ville fly från sina föräldrar. I linje med detta menade Hedeby att många tonåringar var "livegna, utsatta för våld och brutal föräldraauktoritet" och därför måste BRIS "bekämpa det åsiktsförtryck som många tonåringar drabbas av i sina hem".⁹

Hedebys konfliktorienterade retorik gentemot föräldrar hade redan på det första årsmötet i februari 1972 vållat debatt. Av årsmötesprotokollet framgår att Hedebys förslag om att införa en klagocentral efter danskt mönster väckt livlig debatt och att styrelsen ålades att noga utarbeta handlingsnormer för verksamheten "med beaktande av sociologiska, medicinska och juridiska synpunkter".¹⁰ Aktivistiska ståndpunkter bröts mot dem som snarare ville stärka kunskapen hos dem som arbetade professionellt med barn. Kampen mellan känslargument och professionsargument representerar en kamp om BRIS diskursiva ekonomi.

I september 1972 öppnade ändå BRIS en telefonjour dit personer (vuxna) som hade kännedom om barnmisshandel kunde vända sig (Sandelin, 2001, s. 130). BRIS motiverade behovet av en jourtelefon med att uppgiftslämnare i barnmisshandelsfall inte fick vara anonyma om de kontaktade polis eller barnvårdsnämnd. Det hindrade människor från att larma, men med jourtelefonen kunde BRIS göra detta åt dem.¹¹ Jourtelefonen som var öppen två timmar två kvällar i veckan bemannades av ideellt arbetande. Med tiden började allt fler barn att ringa och berätta om sina problem.¹² År 1980 öppnas Barnens hjälptelefon, barnens egna telefonlinje (Sandelin, 2001, s. 134).

I en artikel i Expressen maj 1973 framhölls att privata barnorganisationer blivit kritiserade för att de varken kunde kontrollera tystnadsplikt eller utbildning hos de

8 Hedeby, B., "BRIS måste börja kämpa för barnen", Expressen 21 april 1973.

9 Hedeby, B., "BRIS måste börja kämpa för barnen", Expressen 21 april 1973. Vi har inte funnit att Hedebys angrepp på BRIS 1973 genererade något svar från BRIS.

10 Årsmötesprotokoll BRIS, 5 februari 1972, BRIS 20 år, BRIS Förbundskansli.

11 Fohagen, K., "Hit kan ni ringa om barnmisshandel", Expressen 26 september 1972; Lantz, A.-M. "Telefonjour för barnmisshandel", Expressen 6 september 1972.

12 Hogfors, M., "Barn som har det svårt ringer själva till Bris", Svenska Dagbladet 22 november 1974.

vuxna som arbetade i telefonjouren. Gunnel Linde, då vice ordförande, svarade att BRIS var noga med vilka som arbetade hos dem och att jourpersonalen utbildades. ”Vi har många erfarna medlemmar: läkare, ungdomsledare, speciallärare, psykologer, jurister och socialarbetare.”¹³ Om Hedebyns kritik en månad tidigare gick ut på att BRIS hade blivit en alltför professionell organisation, fick Linde i den här artikeln bemöta kritik från det motsatta hållet. Gunnel Lindes svar indikerar den hållning som BRIS kom att anta under hennes ledning – en tilltro till professionerna som påtryckare för barns rättigheter.

Hedeby och Linde kom alltså att representera två skilda synsätt på hur vuxna i en idéburen organisation kunde driva barns rättigheter. Hedeby menade att detta måste göras utifrån en oberoende kritisk position där hela den samhällsstruktur (och därmed den expertis) som den obefintliga barnrätten vilade på skulle utmanas. Linde menade, som vi ska se, att barnexperter skulle kunna ta till vara och föra fram barns egna åsikter. De här konflikterande synsätten kommer till uttryck i de tre frågor som BRIS arbetade med under 1970-talet: barnmisshandel, fosterbarnsfrågan och vårdnadstvister. Eftersom Hedeby och Linde var aktörer som drev på bildandet av BRIS, är det intressant att mer ingående studera deras respektive utgångspunkter för hur de såg på vuxnas roll och ansvar för barns problem. Några av Hedebyns texter som vi analyserar är publicerade efter hennes utträde ur BRIS. Men i frånvaro av arkivmaterial som kan tydliggöra hennes åsikter under BRIS-tiden är detta så nära vi kan komma hennes positionering i frågorna. Vi börjar med en fördjupning i Hedebyns texter och därefter behandlas Linde. Slutligen kommer vi att säga något om deras syn på hur vuxna förhöll sig till andra inom organisationen.

Hedeby: Barn som offer för den totala föräldramakten

Berit Hedeby (1924–1996), fortsatte att vara en aktiv samhällsdebattör i barnfrågor efter att hon avgått ur BRIS styrelse 1972.¹⁴ 1975 kom boken *Barnmisshandeln i Sverige* där Hedeby kritiserade ”den farliga kärnfamiljen” och den riktning mot att hålla ihop familjen som svensk socialvård enligt Hedeby hade tagit under 1970-talet.¹⁵ Hedeby var särskilt kritisk till den familjeterapi som bedrevs vid Barnbyn

13 Bjuvman, B., Ollén, C. & Wirén, J., ”De vakar för dig! När livet krisar till sig”, Expressen 31 maj 1973.

14 Hedeby var även engagerad i en debatt om dödshjälp där hon startade ännu en förening: Aktionsgruppen Rätten till vår död. Hedeby åtalades 1978 för dråp och dömdes till ett års fängelse för att ha hjälpt en MS-sjuk vän att ta sitt liv.

15 Flera statliga utredningar gav uttryck för en sådan ”familjevänlig” inriktning. Hedeby exemplifierar med den så kallade fosterbarnsutredningen som bland annat föreslog att fler barn skulle vårdas i föräldrahemmet i stället för att skiljas ifrån det, bland annat med stöd av familjeterapi (SOU 1974:7, s. 34). Men även att den så kallade socialvårdsutredningen, som vid den här tiden ännu inte hade avlagt sitt slutbetänkande, tog avstånd från tvång, var en del i detta, enligt Hedeby (1975, s. 6, 47).

Skå. Kritiken av Skå återkom hon till i nästa bok: *Familjebehandling – frälsning eller bluff?* (1977) som också resulterade i att Hedeby anmälde barnbyn till Socialstyrelsen 1977.

Relationen mellan barn och föräldrar i *Barnmisshandeln i Sverige* karaktäriseras av en djupgående maktkonflikt där den ena parten (föräldrarna) "äger" den andra (barnen). Hedeby var mycket kritisk till föräldrar och deras rättigheter som hon menar värnas på bekostnad av barnens. Precis som i en klassisk marxistisk analys går Hedebys väg till förändring genom att den svaga parten blir medveten om sin position: "Barnen måste upplysas om sina rättigheter. Rättigheten att t.ex. slippa miss-handlas eller förtryckas hemma" (Hedeby, 1975, s. 80). Föräldrar skildras som relativt ointresserade av sina barn och mer fokuserade på materiellt välstånd och karriär:

Barnen har inte ens en nyckel hem – föräldrarna är rädda för att gängen ska gå hem och förstöra. De har ju skaffat fina lägenheter eller villor. Ibland hänger en påse med mackor och torra vantar på dörren. Ibland ingenting. (Hedeby, 1975, s. 90)

Ointresset för barn gällde inte minst kvinnorna, som enligt Hedeby nyligen hade frigjorts från familjen och inträtt på arbetsmarknaden:

Om vi forskade på området skulle vi antagligen få veta att färre kvinnor än vi tror vill föda barn, tycker om barn eller har något att ge barn. Färre kvinnor än vi tror vill innerst inne ge upp sin frihet för det tvivelaktiga nöjet att ägna halva livet att 'dra upp' barn, som 'inte ens har vett att tacka för det'. (Hedeby, 1975, s. 121).

I linje med detta ville Hedeby demaskera "myten om blodsbanden" och särskilt myten om moderskärleken. Hon ifrågasatte hela idén om att föräldrar och barn skulle ha behov av varandra:

Idag finns många bevis för att familjen och föräldrarollen är överspelad. Konstgjord andning är inte längre motiverad. Vi måste se oss om efter andra möjligheter att fostra och vårda barn. Föräldrar har i dag varken tid eller lust att vara föräldrar. Barns och föräldrars behov går stick i stäv.¹⁶

Lösningen, enligt Hedeby, stavades kollektiv uppfostran: "Varför inte dygnet-runt-daghem och internat? Varför ger inte regeringen förslag på fullständig kollektiv barnuppfostran?" (Hedeby, 1975, s. 97). Inspiration hämtade Hedeby från Bruno Bettelheims studier av uppfostran på kibbutz i Israel och Urie Bronfenbrenners

16 Hedeby, B., "Skydda barnens liv", DN 7 april 1976.

analyser av barnuppfostran i Sovjetunionen. På så sätt propagerade hon för en institutionsuppfostran som under 1960-talet hade blivit alltmer ifrågasatt. Den välkände barnpsykiatrikern Gustav Jonsson (Skå-Gustav) hade till exempel kritiserat att mödrar och barn skildes åt när barn togs in på institutioner eftersom institutionerna inte var utformade för att tillgodose känslomässiga behov hos barnet (Zetterqvist Nelson, 2009; Zetterqvist Nelson, Van der Horst & Van der Veer, 2017).

En paradox i Hedeby's resonemang är att samtidigt som hon var djupt kritisk till de olika professioner som arbetade med barn, vilka enligt henne så fatalt hade misslyckats med att ta till vara barns intressen, blev konsekvensen av den kollektiva uppfostran hon förespråkade att det just var professionella, inte föräldrar, som skulle ta hand om barnen. Men det var inte vilka professioner som helst som Hedeby värnade. Hon var starkt kritisk till domstolsväsendet, socionomer samt den familjeterapeutiska inriktning som både förordades av flera statliga utredningar och praktiserades på Skå. Mer välvilligt skildrade blev läkare, vissa barnpsykologiska inriktningar, dagbarnvårdare och fosterföräldrar. Exempelvis identifierade Hedeby att fosterföräldrar var lika rättslösa som barnen och att ökade lagstadgade rättigheter för fosterföräldrar att få behålla barnen skulle generera fler goda fosterhem (Hedeby, 1975, s. 80).

Samtidigt som Hedeby var radikal och föreslog en djupgående omstrukturering av familjen, där samhället och den kollektiva gemenskapen – inte det biologiska föräldraskapet – skulle definiera familjen, kritiserade hon radikala strömningar i samhället. Hon vände sig emot den frivillighet som hon menade kommit att bli ett inslag i det senaste decenniets vårdideologier, i allt från familjeterapi till narkomanvård. Vidare menade Hedeby att R-förbunden, delar av en växande klientrörelse under 1960- och 70-talen som varit emot tvång inom socialvård, nykterhetsvård och narkomanvård, måste inse att "frivillighet för de vuxna innebär rättsosäkerhet för barnen" (Hedeby, 1975, s. 126).

Hedeby's syn på hur stat och civilsamhälle skulle ta till vara barns rättigheter påminner om hur 1800-talets filantropiska rörelser betraktade både föräldrar och barn. Barnen sågs som skyddsvärda offer för försumliga föräldrar. Lösningen var att barnen omhändertogs. Samtidigt innehåller också hennes kritik betydligt modernare drag. Tommy Lundström har beskrivit 1960-talets framväxande klientrörelser som en vänsterkritik mot välfärdsstatens oförmåga att tillerkänna utsatta grupper sociala rättigheter samt statens tvång och kontroll av utsatta individer (Lundström, 1995, s. 49). Den första aspekten känns igen hos Hedeby: välfärdsstatens oförmåga att ge barn sociala rättigheter. Men att tvång och kontroll skulle fasas ut från det sociala arbetet och ersättas av frivillighet motsatte hon sig. Genom att plädера för att barn har individuella mänskliga rättigheter som samhället måste upplysa barnen om, fanns ett emancipatoriskt drag i argumentationen som skulle kunna kopplas till klientrörelseretoriken. Men Hedeby var egentligen aldrig intresserad av att barnen själva skulle

vara med och definiera problemen. I den meningen saknade hon ett barnperspektiv och drev helt och hållet kampen utifrån ett vuxenperspektiv där föräldrar och en professionell elit sågs som ansvariga.

Gunnel Linde: Låt experter tala med barn

Gunnel Linde skrev inte som Berit Hedeby politiska pamflettböcker om barns rättigheter som vi kan använda för att analysera hennes syn på vuxna. Däremot figurerade hon både i media och i statliga utredningar som en representant för BRIS och barns rättigheter. Dessutom författade hon barnböcker och gjorde TV-program för barn.

Till skillnad från Hedeby propagerade inte Linde för kollektiv uppfostran och hon var inte lika raljerande mot biologiska föräldrar, men kritiken mot att det biologiska föräldraskapet betingade barnets bästa, fanns även hos Linde. Varken Linde eller några andra på BRIS var så fientligt inställda till familjebehandling som Hedeby. Men det fanns en kritisk hållning. Efter att den så kallade Fosterbarnsutredningen (SOU 1974:7) lämnat sitt betänkande 1974 anordnade BRIS ett samtal på ABF i Stockholm för att diskutera: Är fosterhem en bra vårdform? Utredningen hade föreslagit familjeterapi som ett alternativ till att placera barnen i fosterhem, men BRIS ställde frågan om detta medförde risker för barnen. Monika Boëthius på BRIS kommenterade i Svenska Dagbladet: "Vi vill inte komma med några färdiga lösningar [...] utan hoppas just på ett samtal kring det här ömtåliga ämnet."¹⁷ Några år senare beskrev dock Linde familjeterapin som att "man plottrar för mycket med föräldrarna utan att ta hänsyn till barnets bästa"¹⁸, vilket påminner om Hedebyns kritik.

I en artikel från 1976 om ännu en uppmärksammas dödsmisshandel av en treåring där såväl Linde som Hedeby intervjuades märks deras olika hållningar i hur de såg på föräldraskap och vuxenansvar. Hedeby menade att kollektiv barnomsorg var lösningen – "Övertron på det biologiska föräldraskapets betydelse håller nu på att luckras upp ...", medan Linde ansåg att professioner inom skola och barnomsorg måste upplysas om sin plikt att anmäla misstanke om barnmisshandel samt att föräldrar måste upplysas om terapimetoder i stället för att ta till våld.¹⁹ Överlag var föräldrautbildning ett återkommande tema i tidningsartiklar om BRIS under 1970-talet.²⁰ Politiskt hade idéerna om föräldrautbildning först stöd hos Folkpartiet och Centern, men under 1970-talet utvecklades föräldrautbildning till en politisk lösning på en mängd problem som alla riksdagspartier motionerade om (Littmarck, 2017).

Ur den ideologiska kamp som fördes under BRIS tidiga år, som Hedeby med sin stridsförklaring mot föräldrar, myndigheter och rättsväsende förlorade, utkristal-

17 Hogfors, M., "Barn som har det svårt ringer själva till Bris", Svenska Dagbladet 22 november 1974.

18 Steen-Johansson, C., "Hört i radio: Het debatt om barns rättigheter", DN 9 januari 1977.

19 Bäck, K-G, "3-åring dödad på helgbesök hos pappa", DN 8 september 1976.

20 Minst 14 artiklar av 84 handlade om föräldrautbildning.

liserade sig ett mer dialoginriktat förhållningssätt. Det som skedde är precis vad Holzscheiter (2005) har identifierat som en framgångsfaktor för idéburna organisationer som vill vinna politiskt inflytande: att ge upp det konfliktinriktade och emotionella språkbruk som inledningsvis var ett viktigt kapital för att vinna opinion och övergå till att anpassa sitt kommunikativa beteende så att det rimmar med de diskurser som statliga aktörer verkar inom. En del i detta var att Gunnel Linde förordnades som sakkunnig i den statliga utredningen Barnets rätt, som tillsattes 1977 och gav ut sitt tredje och sista delbetänkande 1987. Linde satt med som sakkunnig under hela perioden. Det första betänkandet behandlade förbud mot aga (SOU 1978:10), det andra föräldraansvar (SOU 1979:63) och det tredje vårdnadstvister (SOU 1987:7). Det var en utredning som kom att få stor betydelse i utarbetandet av barns rättigheter i Sverige och som även väckte uppmärksamhet internationellt (Sandin, 2018).

Barnens rätts första betänkande föreslog att förbud mot aga skulle skrivas in i föräldrabalken. Lagen antogs 1979, och Sverige blev det första landet i världen som förbjöd vårdnadshavare att kroppsligt bestraffa eller utsätta sina barn för kränkande behandling. I remissyttranden om lagförslaget anförde BRIS att man ansåg att det var med ”stor tillfredsställelse” som man efter 7 års arbete i föreningen kunde hälsa lagförslaget välkommet. Men BRIS uppmärksammade att utredningen gjort stor sak av vikten av att informera invandrare om att Sverige inte kunde acceptera kulturtraditioner som tillät aga, samtidigt som BRIS hade erfarenhet av ”att även inom den svenska kulturtraditionen finns kvar en sådan syn och att icke obetydliga grupper i vårt samhälle ännu hävdar t. ex. starkt auktoritära uppfostringsideologier”. (Prop. 1978/79:67, s. 29). Invandrade vuxna utgjorde alltså inte ett särskilt problem för barn enligt BRIS, även om utredningen motiverade behovet av lagstiftningen med en ökad invandring (Sandin, 2018).

Också kring de två följande betänkandena fördes debatt som gör att vi kan följa Lindes och BRIS vuxensyn i tidningsartiklar och remissvar. Det andra betänkandet om föräldraansvar publicerades 1979 och handlade just om hur barns rättsliga ställning skulle kunna stärkas i frågor som gällde vårdnad, umgängesrätt och överflyttning av barn. I ett särskilt yttrande underströk Linde att utredningen kommit fram till att ingen föräldrakategori (biologisk förälder, fosterförälder eller annan som hade barnet i sin vård) hade självklart företräde framför andra. ”Barnets biologiska föräldrar ska inte behöva vara döda för att barnet ska ha rätt till umgänge med personer som barnet tycker särskilt mycket om”, skrev Linde och underströk vikten av att barn som varit placerade i fosterhem men återflyttats till biologiska föräldrar, självklart skulle ha rätt att träffa fosterföräldrarna.²¹ Detta kan ses som en uppgörelse med äldre föreställningar som betonade biologiska föräldrar som barnets främsta vårdare, men även

21 SOU 1979:63, s. 183–184.

som en markering mot den vårdideologi som betonade de biologiska föräldrarnas betydelse och vikten av att behandla hela familjen, såsom arbetet utfördes på Skå. Mycket riktigt väckte också denna del av förslaget kritik från Bengt Börjesson, psykolog och chef på Skå. Han ansåg att biologiska föräldrar och fosterföräldrar borde kunna få gemensam vårdnad samt att insatser som hotade barnets kontakter med de biologiska föräldrarna kunde vara skadliga.²² Linde och BRIS däremot menade att barn snarare skulle ha rätt till sina "psykologiska föräldrar" (läs fosterföräldrar), och att det biologiska föräldraskapet kunde vara förknippat med många problem.²³

Det tredje betänkandet om vilka rättigheter barn skulle ha vid vårdnadstvister publicerades först 1987 men debatten hade rötter i 70-talet. I ett öppet brev till justitieminister Geijer 1979 försökte Linde påverka kommande lagstiftning. Hon föreslog ett uttryckligt förbud i barnavårdslagen mot polishämtning av barn mot deras vilja vid vårdnadstvister. Genom perspektivbyte som retoriskt stilgrepp ville Linde belysa en generationskonflikt: "Polishämtning av förlupna, efterlängta föräldrar som inte längre vill umgås med sina barn är däremot inte uppfunnen. Hur kommer det sig?"²⁴ Enligt Linde skulle barnens vilja utredas av barnpsykolog och barnpsykiatriker. När det gällde vårdnaden vid skilsmässa framhöll Linde att det kunde vara angeläget för barn att stanna hos just den av föräldrarna som barnet kände sig särskilt trygg med, hade gemensamma intressen med, var särskilt beroende av för sin könsrollsutveckling, eller för att slippa byta skola. Linde ville att samhället skulle erkänna dessa ställningstaganden som legitima och därmed ta hänsyn till barnets vilja. Begreppet förälder är könsneutralt. Det finns inga uttalade ställningstaganden om att just fäder eller mödrar skulle vara mer eller mindre betydelsefulla för barn. Utredningen hade föreslagit att barnet vid umgängestvister skulle kunna tilldelas ett barnombud som förde hans eller hennes talan. Linde underströk vikten av ett sådant ombud. Utredningen och Linde ansåg att experter skulle kunna föra barnets talan bättre än föräldrarna (SOU 1979:63, s. 184–185). BRIS var kritiskt till gemensam vårdnad eftersom man misstänkte att det i mycket få fall skulle fungera.²⁵

Linde hade alltså en allmänt mer positiv syn på vuxna än Hedeby. Men det var framför allt professionella och experter som kunde ta till vara barns intressen. Biologiska föräldrar kunde däremot orsaka en mängd problem i och med att de hade så stark rättslig makt över barnen.

22 "Speciell barndomstol önskemål av BRIS", UNT 24 november 1979.

23 Linde, G., "Jag kan inte tänka mig något värre än att likna denna hemska människa", DN 20 januari 1979. 11 av 84 artiklar handlar om barnens rätt till sina fosterföräldrar. I fyra av dessa uttalar sig Linde.

24 Linde, G., "När får vi en lag mot polishämtning av barn?", Expressen 29 mars 1976.

25 "Speciell barndomstol önskemål av BRIS", UNT 24 november 1979.

Individuella åsikter eller BRIS ståndpunkt?

Vi har hittills låtit två aktörers ideologiska positionering av vuxna stå i centrum för analysen av BRIS vuxenperspektiv. Men tidningsmaterialet indikerar att också andra BRIS-medlemmar gav uttryck för en kritik gentemot biologiska föräldrars ställning, myndighetspersoners undfallenhet och den samhällsomvandling som vuxna drivit fram. Det var exempelvis inte enbart Berit Hedeby som ansåg att föräldrar "ägde" sina barn. Även hennes efterträdare på ordförandeposten, rättsläkaren Sven-Olof Lindholm, uttryckte den åsikten när han intervjuades av Aftonbladet: "Så länge som barn betraktas som ägodelar som tillhör mamma och pappa så kommer vi ha problem med barnmisshandel."²⁶ BRIS tredje ordförande, Monica Boëthius, uttryckte sig på ett liknande sätt: "Man får inte se till de vuxnas behov, som om barnet var en tillgång, en ägodel."²⁷

Boëthius underströk däremot den utsatthet som många föräldrar levde i. Det kunde handla om unga föräldrar (särskilt mödrar) som var oförberedda på spädbarnstidens påfrestningar, föräldrar med dålig ekonomi och en arbetssituation som "trötta och stressar människor till det outhärdliga gräns", eller om bostadsområden som isolerade människor. Lösningen BRIS presenterade, enligt Boëthius, var 6 timmars arbetsdag, föräldrautbildning (föräldraskola) samt att stadsplanerare och arkitekter måste inse "att vi inte kan fortsätta bygga in sterilitet, isolering och brist på mänsklig och kulturell stimulans i människors dagliga liv".²⁸

Även om Hedebys förslag om att inta en kampinriktad hållning mot föräldrar (med inspiration av danska BRIS) hamnade på skam, så kom BRIS faktiskt att engagera sig för skilsmässor mellan barn och föräldrar. BRIS stödde 15-åriga Bengt som vänt sig till domstol för att slippa sina föräldrar som förmyndare. Juristen Lena Feuk, jourare på BRIS, kommenterade: "Vi tycker att Bengts situation är ett utmärkt exempel på barns rättslöshet [...] Och det otrevliga är att ingen vuxen lyssnade på Bengt. Inte förrän en person från BRIS engagerade sig för honom."²⁹ Citatet säger något om BRIS syn på vuxenvärlden som döv inför barns viljor och behov.

En röd tråd för alla aktörer i BRIS på 1970-talet är en maktanalys där barn och vuxna mycket sällan har gemensamma intressen. Låt oss nu se huruvida detta gäller även dagens BRIS.

26 "Barnens ombudsman", Aftonbladet 18 mars 1973.

27 Steen-Johansson, C., "Animerat om barnens rätt", DN 17 september 1974.

28 Boëthius, M., "Hur kan detta få ske i vårt välfärdssverige?", Aftonbladet 21 maj 1974.

29 Stålnacke, M., "Bengt, 15, går till domstol – vill slippa föräldrarna", Aftonbladet 12 februari 1976. Se även Gedin, M., "Bengt lämnade sina föräldrar när han var 15 år", Aftonbladet 28 augusti 1978.

2000-talet – en etablerad barnrättsorganisations opinionsbildning

Vem talar för BRIS i dag?

Redan år 1980 startade BRIS barnens hjälptelefon dit barn kunde ringa och berätta om sina problem. Därefter kom organisationen att i allt högre grad basera sitt opinionsbildande arbete på sammanställningar av de ämnen barn och unga ringde om. Under 2000-talet har möjligheterna att ta kontakt med BRIS utökats med mejl (2001) och chatt (2007). Sedan 1980-talet för BRIS statistik över alla kontaktorsaker och sammanställer dessa i årliga rapporter. Det har gett BRIS ett tungt diskursivt kapital där de kan visa att det är barns egna problem och angelägenheter som de debatterar (jfr Holzscheiter, 2005). BRIS har på så sätt kunnat legitimera sitt opinionsbildande arbete som grundat i barns egna röster. En sådan motivering bildar ofta, som i följande citat, utgångspunkt för debatten: "I den årliga BRIS-rapporten från 2008 ser vi i våra kontakter med barn och ungdomar att den psykiska ohälsan ökar."³⁰

Samtidigt är det vuxna företrädare för BRIS, inte barn, som har undertecknat de 54 debattartiklar som publicerats i svensk dagspress mellan 2007 och 2016. Även om det är tydligare i 2000-talsmaterialet att det är BRIS *som organisation* som uttalar sig i olika frågor, verkar olika företrädare ha haft olika strategier för att nå ut medialt. Göran Harnesk valdes till ny generalsekreterare i BRIS 1999 och har skrivit 20 av artiklarna i vårt urval. I en intervju³¹ beskriver Göran Harnesk att han aldrig såg sig själv som intressant som förgrundsfigur för BRIS utan att hans uppgift var att stå bakom och genomföra organisationens arbete. Efter 12 år på posten efterträddes han 2012 av den välkända journalisten Kattis Ahlström. Under sina 3 år som generalsekreterare kom hon att signera hela 24 debattartiklar. I och med Ahlströms tillträde som generalsekreterare återgick BRIS till att företrädas av en offentlig person som kunde utnyttja sin mediala status för att nå ut med BRIS budskap (jämför Linde och Hedeby).

Men efter Ahlström och under den intensivaste perioden av BRIS omorganisation – 2015 – avtog synligheten i pressen och endast 3 debattartiklar publicerades. Under 2013–14 gavs inte heller BRIS-rapporten ut. Det diskursiva kapital BRIS erhållit genom att sammanställa statistik från barnsamtalen användes inte under den här perioden. Vi tolkar detta som att BRIS under omorganisationen tonade ner sin roll som påtryckare för barns rättigheter och i stället koncentrerade sig på att bli en utförare av social service genom uppbyggnaden av en kuratorsverksamhet.

30 Mäki, B., "Det handlar om människosyn", Östgöta korrespondenten 30 augusti 2008.

31 I forskningsprojektet har vi även intervjuat flera av BRIS generalsekreterare. I en kommande artikel presenteras resultaten.

Vilka frågor drivs i debatten?

Under 1970-talet identifierades föräldrar och deras oinskränkta rätt över barn som det stora problemet för barn i Sverige. Analysen av det senare materialet visar en betydligt större försiktighet i att peka ut föräldrar som problembärare. Men om föräldrars mobilanvändande och alkoholvanor har BRIS haft synpunkter även under 2000-talet.³² I samband med sommarlov och större helger har BRIS debatterat föräldrars alkoholkonsumtion och vad detta kan betyda för barnen.³³ Delvis handlar debatten om att föräldrar måste fundera över vad deras berusning betyder för barn och hur barnen uppfattar föräldrars festande. Men debatten driver också frågan att barn som redan lever i utsatthet med missbrukande föräldrar blir ännu mer utsatta när det är skollov.³⁴ Därmed skapas samtidigt en bild av skolan som en plats där utsatta barn kan få ett visst skydd.

Ett generellt drag i BRIS debattartiklar från 2000-talet är att välfärdsinstitutioner som skola, socialtjänst och barn- och ungdomspsykiatri *både* ses som problembärare och lösningar på barns problem: psykisk ohälsa, ojämlika livsvillkor (t.ex. fattigdom), psykisk och fysisk utsatthet, bristande rättssäkerhet och mobbning. Ett exempel är hur BRIS kritiserat skolan för att brista i förhindrandet av mobbning – en fråga som knappt berördes alls under 1970-talet.³⁵ I stället för att beskriva mobbning som ett socialt problem som uppstår i relationer mellan barn, betonar BRIS vuxnas ansvar att stävja mobbning: "Inte ens den mest välrenommerade anti-mobbningssmetod lyckas om inte engagemanget från de vuxna från skolan finns med."³⁶ I den här frågan har vuxna gjorts ansvariga genom sin frånvaro på skolgårdar, i korridorer och omklädningsrum och på internet. I en gemensam artikel med Skolinspektionen menade BRIS att också nätmobbning är skolans ansvar: "Enligt lagen har skolan skyldighet att få stopp på nätkränkningar som har anknytning till skolan, även om de sker på fritiden."³⁷

Att på detta sätt peka ut olika välfärdsinstitutioner och att de inte fullföljer sitt ansvar gentemot barn och unga är typiskt för BRIS under de senaste 10 åren. Fokus har tydligt vridits om till att kritisera en vuxenvärld där det inte är föräldrarna utan välfärdsinstitutionerna som fallerar. Välfärdens institutioners ansvar tas för givet och

32 Ahlström, K., "Tid är kärlek – stäng av mobilen en timme idag", Expressen 14 februari 2014.

33 Ahlström, K., "Se de utsatta barnen i midsommar", ETC 22 juni 2012; Ahlström, K., "Hjälp oss kära företagare!", Dagens Industri 19 december 2013; Thalén, I., "Sommarlov åt alla", Dalarnas Tidning, Norra V-Botten, Nya Wermlandstidningen, Sundsvalls Tidning, Vestmanlands Läns Tidning, 11 juni 2008; Thalén, I., "Sommartid är en orostid för många unga", diverse lokalpress 12 juni 2007.

34 Ahlström, K., "Barnens utsatthet tar inte semester", Aftonbladet 23 juni 2012.

35 Detta var ett starkt tema under 2008–2011 när Göran Harnesk var generalsekreterare.

36 Harnesk, G., "Nolltolerans mot mobbning", Västerbottens-Kuriren, Norra Västerbotten, Ångermanland och Örnsköldsviks Allehanda 3 september 2009.

37 Harnesk, G. & Ahrrenius, L., "Skolan måste ta nätmobbning på allvar", Expressen 26 september 2010.

bildar utgångspunkt för debatten som sedan inriktas på barnfrågornas bristande prioritet. Denna bristande prioritering är oftast ekonomisk, men kan också vara juridisk.

Flera artiklar debatterar svenska barns svaga rättsliga ställning, vilket också var ett tema på 1970-talet. Men barnkonventionen och bevakningen av dess efterlevnad genom FN:s barnrättskommitté utgör nya verktyg för BRIS påverkansarbete och används flitigt. Därmed förhålls barnrättspolitiken för barn i Sverige till internationella konventioner och expertis. Att barnkonventionen i sig vilar på en omfattande förhandling mellan vuxna om vilka rättigheter barn ska ha som Holzscheiter (2010) visat, problematiseras inte. Det gör BRIS vuxenperspektiv mer svårfångat, eftersom flera debatter inte längre handlar om vad vuxna gör/inte gör för barn utan snarare vad svenska välfärdsinstitutioner inte gör som de borde göra enligt barnkonventionen. I 17 av 54 artiklar hänvisar BRIS till barnkonventionen eller uttalanden från FN:s barnrättskommitté som antingen kritiserat Sverige för att inte följa barnkonventionen eller pekat ut lokala och regionala skillnader i barnrättsarbetet. "Sverige kan förbli ett föregångsland för att tillgodose barns rättigheter"³⁸, skrev Kattis Ahlström. Tilltalet adresserar inte främst barns rättigheter, utan det som formuleras som viktigt är att Sverige går i bräschen eller åtminstone inte hamnar pinsamt långt efter andra länders barnrättspolitik. Det kan diskuteras om detta är att utgå från ett barnperspektiv eller ett vuxenperspektiv. Tydligt är att här används den internationella jämförelsen som argument. Det förekom inte alls i 1970-talsmaterialet, men tycks ha blivit en vanligare strategi från 2010 och framåt.

Avslutande reflektioner

Ett decennium har förflutit sedan Halldén (2009) kritiserade barnperspektivet för att ha blivit ett oprecist analytiskt verktyg och Honig (2009) argumenterade för att barndomsstudiernas framtid låg i att börja problematisera vuxenheten. I den här artikeln har vi undersökt vilka vuxenperspektiv som har väglett BRIS och hur dessa förändrats över tid. Genom att de-centralisera barnet och barndomen och i stället vända blicken mot olika vuxensyner kom vi åt den ideologiska förskjutningen i barnrättsfrågor. Den här studien visar att ett intresse för barns livsvillkor inom en organisation som BRIS inte omedelbart behöver innebära tillämpning av ett analytiskt barnperspektiv. Ett sådant intresse kan även spegla ett vuxenperspektiv på de frågor som står i fokus. På så sätt kan studiet av vuxenperspektiv bidra till att vässa barnperspektivet som analytiskt begrepp. I likhet med Halldén (2009) menar vi att ett barnperspektiv inte tillämpas enbart genom att företräda eller hörsamma barn. För att ta ställning

38 Ahlström, K. m.fl., "Ta FN:s kritik på allvar – så kan Sverige bli ett bättre land för barn och unga", DN 4 februari 2015.

till om, och vilket slags, barnperspektiv som tillämpas kan analysen även vägledas av frågor om den roll som barn anses ha för andra barn, vuxna och för samhället i stort samt vilken betydelse vuxna tillskrivs för barn och samhälle. Kort sagt: ett barnperspektiv utesluter inte ett vuxenperspektiv och det är viktigt att synliggöra båda.

Lundströms (2001a) slutsatser om BRIS övergång från en "arg" till en mer samarbetsvillig organisation visavi staten bekräftas av vår studie, men kan också nyanse-ras när vi synliggör vilka vuxenperspektiv BRIS har gett uttryck för. Gemensamt för BRIS utåtriktade arbete under 1970- och 2000-talen är att vissa vuxna har framställts som döva inför barns synpunkter och behov. Att utbilda vuxna till att lyssna på barn – en kompetens som BRIS specialiserade sig på – blev, för att tala med Lundström, en slags avantgarde-professionalism som BRIS saluförde som lösning på många av de problem som organisationen har identifierat att barn har drabbats av. På 1970-talet var det först föräldrar som behövde lära sig både att lyssna på och se barns behov, men med tiden framfördes barnexpertisens betydelse för att lyssna och ta till vara barns synpunkter. Under 2000-talet har detta accentuerats genom att just välfärdsinstitutionernas professionella ansetts i behov av ökad kompetens och resurser för att se och höra barn. Den djupa intressekonflikt som målades upp mellan föräldrar och barn under 1970-talet är dock inte lika framskriven i 2000-talsmaterialet. Där har barnrättspolitik framhållits som viktig för att öka svensk konkurrenskraft som humanitärt föregångsland snarare än för att utmana rådande relationer mellan barn och vuxna.

Kritiken gentemot staten, i syfte att åstadkomma ökade rättigheter för barn, bottnar inte längre i att synliggöra djupa orättvisor mellan barn och vuxna, utan i att vuxenvärldens välfärdsinstitutioner inte lever upp till Sveriges åtaganden enligt barnkonventionen. Detta är ett uttryck för att BRIS, liksom många andra barnrättsorganisationer nationellt och internationellt, inom ramen för den diskursiva ekonomin lyckats omvandla barns rättigheter till en slags internationell valuta som stater måste ha tillgång till för att vinna legitimitet i det globala samfundet. Det har gett vuxenledda organisationer inflytande över politiskt beslutsfattande, men frågan kvarstår huruvida det stärkt olika grupper av barns maktpositioner i samhället.

Referenser

- Alanen, L. (2001) *Childhood as generational condition. Towards a relational theory of childhood. I: Research in childhood. Sociology, culture & history.* Odense: University of Southern Denmark.
- Alanen, L. (2009) Generational order. I: J. Qvortrup, W.A. Corsaro & M.-S. Honig (red.) *The Palgrave handbook of childhood studies.* Basingstoke: Palgrave Macmillan
- BRIS (2014) *Bris strategi 2013–2016.* Antagen av förbundsstyrelsen 2014-04-08.
- BRIS (2017) *Om BRIS.* [<https://www.bris.se/om-bris/aktuellt/>]. Hämtat: 2017-06-12].
- Halldén, G. (2009) Barnperspektiv. Ett ideologiskt laddat begrepp och oprecist som analytiskt verktyg. *Locus*, 409(3): 4–20.

- Hedeby, B. (1975) *Barnmisshandeln i Sverige*. Göteborg: Zinderman.
- Hedeby, B. (1977) *Familjebehandling – frälsning eller bluff?* Göteborg: Zinderman.
- Holzschleiter, A. (2005) Discourse as capability. Non-state actors' capital in global governance. *Millennium: Journal of International Studies*, 33(3): 723–746.
- Holzschleiter, A. (2010) *Children's rights in international politics. The transformative power of discourse*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Honig, M. (2009) How is the child constituted in childhood studies? I: J. Qvortrup, W.A. Corsaro & M. Honig (red.) *The Palgrave handbook of childhood studies*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Johansson, B. (2012) Doing adulthood in childhood research. *Childhood: A Global Journal of Child Research*, 19(1): 101–114.
- Lee, N. (2005) *Childhood and human value. Development, separation and separability*. Maidenhead: Open University Press
- Littmarck, S. (2017) *Barn, föräldrar, välfärdsstat. Den politiska debatten om föräldrautbildning och föräldrastöd 1964–2009*. Linköping: Linköpings universitet.
- Lundström, T. (1995) Frivilligt socialt arbete under omprövning. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 2(1): 39–59.
- Lundström, T. (2001a) Child protection, voluntary organizations, and the public sector in Sweden. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 12(4): 355–371.
- Lundström, T. (2001b) Barns vardag och livsvillkor – som de framträder i en tidskrift om barn. I: M. Bäck-Wiklund & T. Lundström (red.) *Barns vardag i det senmoderna samhället*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Lundström, T. & Wijkström, F. (1997) *The nonprofit sector in Sweden*. Manchester: Manchester University Press
- MacMillan, K. & Edwards, D. (1999) Who killed the princess? Description and blame in the British press. *Discourse Studies*, 1(2): 151–174.
- Oldman, D. (1994) Adult-child relations as class relations. I: J. Qvortrup (red.) *Childhood matters. Social theory, practice and politics*. Avebury: Aldershot.
- Olk, T. & Wintersberger, H. (2007) Welfare states and the generational order. I: H. Wintersberger (red.) *Childhood, generational order and the welfare state. Exploring children's social and economic welfare*. Odense: University Press of Southern Denmark.
- Potter, J. (1996) *Representing reality. Discourse, rhetoric and social construction*. London: Sage.
- Prop. 1978/79:67 Om förbud mot aga.
- Qvortrup, J. (1987) *The sociology of childhood. Introduction*. Esbjerg: Sydjysk universitetscenter.
- Qvortrup, J. (1994) Childhood matters. An introduction. I: J. Qvortrup (red.) *Childhood matters. Social theory, practice and politics*. Avebury: Aldershot.
- Sandelin, G. (2001) *BRIS 30 år*. Stockholm: Sigma.
- Sandin, B. (2018) Barnuppfostran, föräldraskap och barns rättigheter. En studie av diskussionen kring agalagen 1979. I: V. Lundgren & C. Riving (red.) *Mellan Malmö och Minneapolis. Kulturhistoriska undersökningar tillägnade Lars Edgren*. Lund: Arkiv förlag.
- Socialstyrelsen (2015) *Beaktande av barnperspektiv vid handläggning av ekonomiskt bistånd – en fallstudie av tre socialförvaltningar*.
- SOU 1974:7 Fosterbarnsutredningen (1974). *Barn- och ungdomsvård. Betänkande*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- SOU 1978:10 Utredningen om barnens rätt. *Barnets rätt. 1. Om förbud mot aga. Delbetänkande*. Stockholm: LiberFörlag/Allmänna förlaget.

- SOU 1979:63 Utredningen om barnens rätt. *Barnets rätt. 2. Om föräldraansvar m.m. Delbetänkande*. Stockholm: Liber/Allmänna förlaget.
- SOU 1987:7 Utredningen om barnens rätt. *Barnets rätt. 3. Om barn i vårdnadstvister. Talerätt för barn m.m. Delbetänkande*. Stockholm: Liber/Allmänna förlaget.
- Speier, M. (1976) The adult ideological viewpoint in studies of childhood. I: A. Skolnick (red.) *Rethinking childhood. Perspectives on development and society*. Boston och Toronto: Little, Brown and Company.
- Spyrou, S. (2011) The limits of children's voices. From authenticity to critical, reflexive representation. *Childhood*, 18(2): 151–165.
- Spyrou S. (2016) Researching children's silences. Exploring the fullness of voice in childhood research. *Childhood*, 23(1): 7–21.
- Sundhall, J. (2017) Att synliggöra vuxenhetsnormer. Barns möjligheter att inkluderas i demokratiska processer. I: C. Krekula & B. Johansson (red.) *Introduktion till kritiska åldersstudier*. Lund: Studentlitteratur.
- Trygg, S. (2015) *Children's rights organisations in the Swedish welfare state. A qualitative, comparative study about the Swedish children's rights organisations BRIS, Friends and Rädda barnen*. Masteruppsats, Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.
- Wall, J. (2012) Can democracy represent children? Toward a politics of difference. *Childhood*, 19(1): 86–100.
- Zetterqvist Nelson, K. (2009) När Bowlby kom till Sverige. Från motstånd till erkännande. Anknytningsteori i Sverige 1950–2000. I: A.-M. Markström, M. Simonsson, I. Söderlind & E. Ånggård (red.) *Barn, barndom och föräldraskap*. Stockholm: Carlssons.
- Zetterqvist Nelson, K., Van der Horst, F. & Van der Veer, R. (2017) John Bowlby på besök i 1950-talets Sverige. En udda fågel i svensk barnpsykiatri. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 24(1): 1–18.

Tack

Författarna tackar för forskningsstöd från MUCF (1745/14) som möjliggjort denna studie.

Hugo Stranz, Åke Bergmark & Tommy Lundström

På olika villkor?

– extern samverkan inom socialtjänstens individ- och familjeomsorg

On different terms? External collaboration in personal social services

The Swedish personal social services (PSS) are often considered as a part of the public sector where the need for collaboration with other local agencies or municipalities is particularly strong. The significance of collaboration is articulated not only in legislation and in policy documents, but is also reflected in the organization of services. This article focuses on collaboration in the PSS and is based on survey data from a cross-sectional sample of second-tier managers in mid-sized Swedish municipalities (n=119). Our aim is to analyse (i) to what extent, and with whom, PSS's core domains – social assistance (SA), child welfare services (CWS) and substance abuse treatment (SAT) – are collaborating, (ii) the general opinions about collaboration among the respondents, and (iii) whether there are any differences with respect to (i) and (ii) between the core domains. The results show that collaboration, as expected, is an extensive feature in the PSS, particularly collaborative activities that are carried out with individual partners. Further, there are significant differences between the core domains, with collaboration intensity being notably high in CWS. The respondents in CWS also show less enthusiasm for collaboration than those representing SAT and SA.

Hugo Stranz är docent i socialt arbete och verksam vid Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.

Åke Bergmark är professor i socialt arbete och verksam vid Institutionen för socialt arbete vid Stockholms universitet.

Tommy Lundström är professor i socialt arbete och verksam vid Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.

Kontakt: hugo.stranz@socarb.su.se

Inledning

Samverkan är ett begrepp som under lång tid kommit att etableras som ett slags imperativ med genomslag inom olika delar av det offentliga livet. Som sådant är begreppet gångbart på vitt skilda nivåer, där de samverkande aktörerna utgörs av allt från stater och regioner till mindre arbetsgrupper och enskilda tjänstemän. Argumenten för att samverka är oftast lättfunna och konkretiseras i uttryck som "samsyn", "att dra åt samma håll" eller "att motverka stuprörstänkande". Utvecklingsdrag i tiden som bidragit till att förstärka detta kan bland annat sökas i en tilltagande specialisering inom delar av den offentliga sektorn och i allt mer resurskrävande åtaganden för organisationer inom kommuner och landsting.

Socialtjänstens individ- och familjeomsorg (IFO) är i detta sammanhang ett tydligt exempel på ett område där samverkan inte bara går att finna på i stort sett alla organisatoriska nivåer, utan också faktiskt är ett operativt begrepp för såväl specifika verksamheter som för enskilda socialarbetare i det dagliga arbetet. Det handlar då om både interna och externa kontakter i syfte att samordna olika insatser och att utbyta relevant information. Till den förra formen kan man i första hand räkna samarbeten mellan olika verksamhetsgrenar inom IFO. Sådana samarbetsformer står inte i fokus för den här artikeln; här kommer vi att behandla extern samverkan, vilket då avser kontakter mellan (delar av) IFO och andra kommuner eller lokala myndigheter. Mer långtgående extern samverkan kan också handla om att kommuner gemensamt gör upphandlingar på olika områden, driver verksamheter för vård och service eller gemensamma FoU-enheter (Bergmark, Lundström & Stranz, 2015). Med ett övergripande perspektiv kan man konstatera att samverkan på det hela taget är något som intar en betydande plats i IFO:s verksamhet. Av tidigare studier framgår att samverkan binder upp många socialarbetare i kontakter med omgivningen och att det utgör en substantiell del av det dagliga arbetet (Bergmark & Lundström, 2005; Hjortsjö, 2006).

Detta till trots saknas i allt väsentligt forskning som mer övergripande söker uppskatta utbredningen av, innehållet i och formerna för den samverkan som bedrivs inom IFO. Framför allt vet vi förhållandevis lite om hur olika verksamhetsgrenar skiljer sig åt sinsemellan med avseende på vilka externa samverkanspartners man har, på vilka nivåer samarbetet etableras och hur mötesformerna ser ut. Kunskaper om hur det gestaltar sig i praktiken är av vikt för ett forskningsfält där mycket annars bygger på antaganden, eller erfarenheter från enskilda exempel, om hur samverkan etableras inom IFO och dess olika verksamhetsgrenar. I den här artikeln ska vi därför, med utgångspunkt från ett material insamlat inom ramen för ett större projekt, behandla de här frågeställningarna. Syftet med artikeln är att söka fånga spännvidden i den externa samverkan som förekommer inom IFO utifrån hur den uppträder inom dess huvudsakliga verksamhetsgrenar: barn- och ungdomsvård, vuxen- och missbrukar-

vård samt arbete med ekonomiskt bistånd. Följande frågor vägleder presentationen och analysen av vårt material:

- 1 I vilken utsträckning förekommer kommunövergripande samverkan respektive samverkan med externa aktörer inom den egna kommunen och hur varierar detta mellan de olika verksamhetsområdena? Vilka faktorer i omgivningen respektive inom IFO driver och har drivit behovet av samverkan?
- 2 I vilka former bedrivs samverkan och hur värderar företrädare för de olika verksamhetsområdena den samverkan man ingår i? Finns det skillnader som kan hänföras till former och innehåll?
- 3 Vilka generella attityder till samverkan kan identifieras och i vilken utsträckning finns det variationer som kan hänföras till vilket område man arbetar inom? Hur kan förhållandet mellan dessa attityder, omfattningen av samverkan och de växande kraven på samverkan förstås?

Bakgrund

Samverkan – mellan retorik och nödvändighet

En egenskap hos samverkan är att den parallellt kan hänföras till både en retorisk sfär – där begreppet är politiskt och administrativt gångbart men ofta också undflyende med avseende på innehåll – och en ytterst konkret praktik där dess syfte många gånger är så givet att det knappt går att ifrågasätta. I det förra fallet har samverkan en tydlig retorisk slagkraft och omfamnas som en självklar respons på allehanda samhällsproblem och utmaningar. Det representerar då ett slags standardlösning som å ena sidan är positivt laddad men å andra sidan ofta också förhållandevis abstrakt, eftersom innehåll och konkreta mål ofta är svårgripbara. Enligt Pollitt och Hupe (2011) kan termer med dessa egenskaper betraktas som "magiska begrepp". Samverkanbegreppets positiva laddning kan härledas till att det kommit att associeras med sådant som idéutbyte, synergieffekter och öppenhet och som antitetiskt i förhållande till organisatorisk och professionell självtillräcklighet (Hjern, 2007). Dess brist på konkretion och tydligt innehåll har beskrivits i många sammanhang (se t.ex. Huxham, 1996; Hörnemalm, 2008; Lindberg, 2002) och det finns en påfallande diskrepans mellan hur ofta samverkan utgör ett centralt inslag i de förslag som formuleras inom ramen för offentliga utredningar och i vilken utsträckning man finner konceptuella klargöranden i den typen av texter. Också i akademiska sammanhang kan man tala om en likartad utveckling, med ett ökat fokus på begreppet samtidigt som det har visat sig svårt att fånga det inom ramen för en vetenskaplig operatio-

nalisering (Huxham & Vangen, 2005).¹ Vissa försök har gjorts att etablera begrepp som *samarbete* och *samordning* för att beskriva mindre genomgripande former för utbyte (se t.ex. Axelsson & Bihari Axelsson, 2013; Boklund, 1995), men svårigheter att etablera tydliga gränser mellan vad som är vad har inneburit att distinktionerna inte fått något betydande genomslag vare sig i forskning eller i praktik. Mer etablerat är då begreppet *integration* som kommit att användas för mer långtgående former för samverkan, exempelvis genom organisatorisk sammanslagning (se t.ex. Ahlgren & Axelsson, 2005).

Vad som driver användningen av magiska begrepp är enligt Pollitt och Hupe (2011) att de, på gott och ont, kan användas till att förstärka och legitimera reformsträvanden av olika slag. Samtidigt utgör bristen på begreppslig tydlighet i de allra flesta sammanhang ett problem eftersom det är svårt att klargöra i vilket syfte samverkan i praktiken kommer att implementeras. Hörnemalm (2008) konstaterar att många samverkansprojekt ytterst tycks syfta till att förstärka den egna organisationens legitimitet och/eller att handla i enlighet med exempelvis statliga riktlinjer. Han skriver:

En sådan inriktning där symboliken i att samverka utgör ett centralt samverkansmotiv ger en bakgrund till varför beredskapen att förändra strukturer och processer i ordinarie verksamhet är begränsad. (a.a., s. 243)

Med detta riskerar samverkan att inte bli annat än en tom gest. Särskilt gäller det samverkan som initieras uppifrån, som ett led i organisationsomläggningar eller i syfte att svara mot olika former av centrala direktiv. När samverkan blir ett sätt för kommuner att svara upp mot den typen av signaler är det också mindre sannolikt att de föregås av omsorgsfulla överväganden eller tydliga mål (Lofström, 2010; Söderlund, 2005). Att samverkanbegreppets status som retorisk magnet inneburit en uppsjö av mindre övertänkta samverkansprojekt har också uppmärksamrats i internationell forskning (Longornia, 2005; O'Flynn, 2009).

I den andra änden av samverkansfältet finner vi kontaktutbyten som i allt väsentligt etablerats som ett direkt svar på problem och utmaningar som professionella på olika områden möter i sin yrkesutövning. Det primära syftet är då vanligtvis att möjliggöra samordning och informationsutbyte mellan aktörer med delvis sammanfallande ansvarsområden. Vidare kan det handla om att motverka tunnelseende och ensidiga perspektiv i en allt mer specialiserad IFO-organisation (Bergmark &

¹ Antalet träffar på Google Scholar med sökordet *samverkan* har ökat från 782 år 2000 till 6 030 år 2016, en uppgång med 670 % (eller 360 % med kontroll för det ökade totala antalet träffar i Google Scholar under perioden).

Lundström, 2007). Kontakterna kan upprätthållas mellan enskilda tjänstemän eller mellan större organisatoriska enheter. Vissa samarbeten av detta slag är i det närmaste att betrakta som institutioner, med mycket lång historia och med, om än upprättade i olika former, en i det närmaste allomfattande spridning. Det gäller till exempel barn- och ungdomsvårdens samverkan med skola och polis och den samverkan som man inom området ekonomiskt bistånd har med arbetsförmedling och försäkringskassa.

Samverkan – styrning och former

Rörelsen mot ökad samverkan i offentlig verksamhet har ingen tydlig eller given startpunkt, utan är något som vuxit fram gradvis. Ser vi till hur staten under de senaste decennierna agerat i förhållande till den lokala sektorn, saknas inte uttryck för strävanden i denna riktning. Bland annat har man via lagstiftning sökt uppmuntra och bereda mark för ökad samverkan mellan kommuner, till exempel genom att tillåta kommunövergripande gemensamma nämnder, möjliggöra bildande av kommunalförbund och genom att styra tilldelningen av medel från EU:s strukturfonder mot lokala aktörers olika former av institutionaliserade partnerskap (Bennich, 2015; Gossas, 2006; Hedlund & Montin, 2009). På barnvårdsområdet har Socialstyrelsen tillsammans med andra myndigheter utformat en nationell strategi för samverkan, i syfte att göra den mer stabil och mindre personberoende (Socialstyrelsen, 2013).

I likhet med närliggande företeelser är samverkan som begrepp sammansatt såtillvida att det kan uppträda i många former, tjäna skilda syften och variera med avseende på innehåll (t.ex. Axelsson & Bihari Axelsson, 2006; Germundsson, 2011). Socialarbetare inom IFO konfronteras i regel med en mängd olika varianter, mer eller mindre tydligt kopplade till behov som sammanhänger med den egna yrkesutövningen eller med professionella överväganden. Det medför att det är svårt att relatera till samverkan som ett enhetligt fenomen, eftersom den utöver att den uppträder i många olika skepnader också kan ses som mer eller mindre relevant beroende på i vilka sammanhang den anhängigjorts.

Ett sätt att kategorisera olika samverkansformer är att utgå från vilka aktörer som är involverade och vilka organisatoriska nivåer de verkar på. Samverkan kan förekomma både mellan kommuner och inom och mellan olika organisatoriska fält i en och samma kommun. I det förra fallet talar man om interkommunal samverkan och i det senare om intrasektoriell versus intersektoriell samverkan. Ser vi till IFO, finner vi en rik flora av samverkan i alla dessa former. Exempel på interkommunal samverkan kan vara gemensam upphandling av externa tjänster eller gemensam drift av FoU-enheter (Bergmark, Lundström & Stranz, 2015). Intrasektoriell samverkan handlar här i första hand om systematiserade möten och kontakter mellan IFO:s olika verksamhetsgrenar. Intersektoriell samverkan inbegriper olika verksamhetsområden, i regel lokalt förankrade, men med huvudmän på både riks-, läns- och kommunal nivå.

I den svenska forskning som behandlar samverkan som inbegriper IFO har fokus i huvudsak riktats mot intersektoriell samverkan, ofta utifrån fallstudier av vad som befördrar respektive försvårar samverkan i olika konstellationer. Denna forskningstradition, som är förhållandevis omfattande, är i mångt och mycket underkastad ett mer eller mindre uttalat operativt syfte, där avsikten ofta är att avtäckta vilka förhållanden som bör råda för att samverkan ska vara framgångsrik och ändamålsenlig. De studier som behandlar socialtjänst och IFO beskriver ofta lokala aktiviteter där samverkanspartners är aktörer inom psykiatri, försäkringskassa, hälso- och sjukvård och arbetsförmedling. Ett genomgående resultat är att svårigheter att samverka ofta kan härledas till skillnader mellan de professioner som interagerar, till olikheter i status, organisatoriska villkor, professionella förhållningssätt och i förväntningar om vad samverkan ska leda till. De relationer som utvecklas mellan de respektive parterna tenderar därför ofta att bli asymmetriska (se exempelvis Boklund, 1995; Germundsson, 2011; Mallander, 1998; Nordström m.fl., 2016; Widmark m.fl., 2011; 2016). En av de viktigaste förutsättningarna för att samverkan ska bli framgångsrik är medvetenhet om dessa svårigheter och att de artikuleras tidigt i arbetet. Gemensamt för mycket av den forskning som bedrivits på området är att fokus riktats mot implementering och process, medan frågor om utfall och struktur hamnat i skymundan.

Följaktligen är studier som tar sikte på generaliserbara iakttagelser av hur IFO:s olika verksamhetsgrenar samverkar på det hela taget mindre vanliga. I en äldre studie av Bergmark och Lundström (2005) framkommer att socialarbetare inom IFO ägnar mycket tid åt intersektionell samverkan, men att former och omfattning varierar mellan olika verksamhetsområden. I ena änden finner vi missbrukarvård som generellt sett samverkar mindre än övriga områden och i andra änden ekonomiskt bistånd respektive barn- och ungdomsvård där man inom det förra området har de högsta frekvenserna av flerparsamverkan medan man i det senare toppar när det gäller samverkan med en extern aktör i taget. Vidare framkommer att samverkansarbetet inom barn- och ungdomsvård oftare än andra områden är inriktat mot generella åtgärder av olika slag, medan samverkan i ekonomiskt bistånd mer uttalat handlar om informationsutbyte och beslut i individuella ärenden.

Sammanfattningsvis kan konstateras att samverkan som företeelse är mångfacetterad i det att den uppträder i en mängd olika skepnader och svarar mot behov av mycket varierande slag. Även om den svenska forskningen på området erbjuder viss konsensus om vad som befördrar respektive förhindrar fungerande samverkan så antyder tidigare studier samtidigt att IFO:s olika verksamhetsområden skiljer sig åt med avseende på vad samverkan representerar och under vilka betingelser den bedrivs. Slutsatsen av det är att generella utsagor om vad samverkan är och vilka funktioner den fyller löper en betydande risk att bli otillräckliga då dess konkreta representationer i praktiken varierar på ett sätt som knappast tillåter generaliserande

beskrivningar. Det är ur det perspektivet vår ambition att övergripande beskriva hur samverkan kommer till uttryck inom IFO:s olika delar och vad den betyder för de som är involverade i den ska förstås.

Metod och material

Det empiriska materialet i artikeln utgörs av enkätsvar från verksamhetsföreträdare, i första hand enhetschefer, inom socialtjänstens individ- och familjeomsorg i kommuner i storleksspannet 15 000–65 000 invånare ($N = 119/357$)². Data har samlats in inom ramen för forskningsprojektet "Nätverk för förnyelse eller ökad byråkratisering? Om samverkan inom socialtjänstens individ- och familjeomsorg" (VR 2011–2181), som utöver det aktuella materialet innefattar ytterligare kvantitativa uppgifter (enkäter riktade till socialchefer och praktiskt verksamma socialarbetare) liksom kvalitativa fokusgruppsdata (från intervjuer med enhetschefer). Valet att exkludera både mindre och större kommuner från urvalet bottnar i mångt och mycket i att man kan vänta sig att premisserna för samverkan ser något annorlunda ut där. I mindre kommuner kan det exempelvis vara så att man omöjligen kan vara ensam ansvarig för vissa typer av verksamheter och därmed "måste" samverka. Större kommuner kan å sin sida väntas avvika rent organisatoriskt från kommuner i den storleksordning vi fokuserar på. Det kan få till följd att även själva de grundläggande förutsättningarna och formerna för samverkan faller ut som avvikande. Genom att utesluta de största respektive minsta kommunerna uppnår vi därmed en större homogenitet.

De enhetschefer som har varit föremål för datainsamlingen till den här artikeln har i första hand identifierats via sökningar på respektive kommuns webbplats. När den informationen inte funnits, har berörda socialförvaltningar kontaktats direkt per telefon eller via e-post. Enkäterna distribuerades per post direkt till respektive verksamhetsföreträdare under våren 2014. Den externa svarsfrekvensen uppgår till cirka 73 procent ($n = 263$), med vissa skillnader mellan verksamhetsområdena (barn och unga 71 procent; vuxen och missbruk 79 procent och ekonomiskt bistånd 71 procent). Bara enstaka interna bortfall finns i de variabler som används i artikeln.

Enkätfrågorna är i huvudsak utformade med fasta svarsalternativ och ryms under fem övergripande block. De fyra första tar sikte på (a) flerpартssamverkan inom kommunen, (b) enskild samverkan inom kommunen, (c) intern samverkan vid den egna förvaltningen samt (d) kommunövergripande samverkan. Inom respektive block riktas fokus mot de tre viktigaste samverkanskonstellationerna respektive verksam-

2 $N = 119$ avser antalet inkluderade kommuner, medan $N = 357$ avser antalet enkäter som utgått till enhetscheferna (119 per verksamhetsområde). Befolkningsuppgifterna är hämtade från SCB:s befolkningstatistik och gäller för 2013.

hetsområde deltar i. Med vissa variationer, beroende på vilken samverkansform som behandlas, avser frågorna sådant som vilka aktörer som är involverade i samverkan (t.ex. i form av arbetsförmedling, hälso- och sjukvård och skola)³ samt former (fysiska möten, telefon-/e-postkontakt etc.) och syften (hantering av individärenden, metodutveckling, ekonomisk effektivisering osv.). Respondenterna ombes också gradera hur värdefull man anser att varje enskild samverkanskonstellation är för arbetet vid den egna enheten. I samtliga fall efterfrågas så kallad *institutionaliserad samverkan*, vilket innebär att samverkan ska präglas av någon form av regelbundenhet och inte bara förekomma spontant i enskilda ärenden eller motsvarande. I den femte och avslutande delen av enkäten presenteras ett antal påståenden kring samverkan, vilka respondenterna uppmanas att ta ställning till.

Data har bearbetats kvantitativt och presentationen av materialet omfattar både univariata frekvens- och medelvärdesredovisningar och bivariata sambandsanalyser. I vissa tabeller samredovisas resultaten från flera olika analyser. Eftersom det externa bortfallet dels finns på en acceptabel nivå, dels inte uppvisar någon form av systematik (t.ex. med avseende på att något verksamhetsområde eller kommuner i en viss region skulle vara överrepresenterade bland bortfallen) kan resultaten på det hela taget anses vara giltiga i förhållande till kommuner i den angivna storleksordningen. Data är emellertid av tvärsnittskaraktär, vilket innebär att giltigheten formellt sett är begränsad till den tidpunkt – våren 2014 – då insamlingen skedde. Det kan också finnas anledning att framhålla att resultaten speglar erfarenheter och uppfattningar bland verksamhetsföreträdare; det kan inte uteslutas att en respondentgrupp som består av till exempel socialsekreterare hade gett uttryck för en något annan syn på de aktuella frågorna.

Resultat

Som framgått ligger fokus i artikeln på vad vi valt att rent övergripande beskriva som *extern samverkan*, alltså sådan samverkan som man vid IFO:s kärnverksamhetsråden – ekonomiskt bistånd, vuxen och missbruk samt barn och unga – är involverad i med aktörer utanför den egna förvaltningen. Som tabell 1 visar kan denna externa samverkan dels förekomma i konstellationer som involverar någon eller flera kommuner utanför den egna, det vill säga *interkommunal* samverkan, dels i form av *intersektoriell* samverkan med flera eller enskilda (externa) aktörer inom den egna kommunen.

3 Valet av samverkanspartners man ombes förhålla sig till skiljer sig av naturliga skäl åt mellan verksamhetsområdena.

Tabell 1. Samverkansförekomst i form av (a) interkommunal samverkan, (b) intersektoriell flerparts-samverkan samt (c) intersektoriell samverkan med enskilda aktörer. Ekonomiskt bistånd, vuxen och missbruk samt barn och unga (BoU) (procent).

	Ekonomiskt bistånd (n = 84)	Vuxen och miss- bruk (n = 94)	BoU (n = 85)	χ^2
<i>Interkommunal samverkan</i>	51,5	59,6	80	16,101***
<i>Intersektoriell samverkan – flera aktörer</i>	76,2	70,2	88,2	8,656*
<i>Intersektoriell samverkan – enskilda aktörer</i>	86,9	86,2	89,4	,461 ^{ns}

* $p < 0,05$; *** $p < 0,001$

Av tabellen framgår att förekomsten av samverkan varierar med avseende på både typ och verksamhetsområde. Ser vi till frågan om olika samverkansformer, kan konstateras att intersektoriell samverkan med enskilda aktörer, tätt följd av sådan som sker med flera aktörer, är vanligast förekommande. Strax under 90 procent av respondenterna, oberoende av verksamhetsområde, uppger att man är involverade i någon form av enskild samverkan. Intersektoriell samverkan som involverar flera aktörer förekommer i någonstans mellan 70 och 90 procent av fallen. Den sistnämnda nivån gäller barn- och ungdomsverksamheterna, som inte bara jämfört med vuxen- och missbruksområdet utan även i förhållande till de verksamheter som hanterar ekonomiskt bistånd uppvisar en generellt sett högre samverkansintensitet. 80 procent av barn- och ungdomsverksamheterna är också engagerade i interkommunal samverkan, att jämföra med omkring hälften av dem som hanterar ekonomiskt bistånd och knappt 60 procent av vuxen- och missbruksverksamheterna. Sett till generell extern samverkansintensitet uppvisar barn- och ungdomsverksamheterna en totalt sett högre aktivitet i förhållande till övriga verksamhetsområden. Det indikerar också viss förändring över tid – vid 2000-talets inledning var det de verksamheter som hanterar ekonomiskt bistånd som uppvisade mest frekvent flerpartssamverkan (Bergmark & Lundström, 2005).

Dagens sociala arbete bedrivs i stor utsträckning i specialiserad form, vilket innebär att behovet av kontakter med aktörer utanför den egna verksamheten – åtminstone i vissa delar av arbetet – kan antas vara relativt högt. Uppgifterna i tabell 1 vittnar följdriktigt om en sammantagen hög samverkansintensitet, särskilt på barn- och ungdomsområdet. Huruvida nivåerna generellt sett är högre eller lägre än man har anledning att förvänta sig kan emellertid anses vara en öppen fråga. Noterbart är att beroende på vilken samverkansform som avses är det inte helt oansenliga andelar bland respondenterna som *inte* uppger att någon institutionaliserad samverkan förekommer.

Att samverkansintensiteten möjligen inte är helt i linje med de reella behoven, framkommer också av att drygt 75 procent av respondenterna uttrycker önskemål om ökad samverkan (redovisas ej i tabell). Ser man till variationer mellan verksamhetsområdena i det avseendet, tycks önskemålen i någon mån kopplade till den mängd samverkan som rapporterats: störst behov av utbyggnad uttrycks av företrädarna för vuxen och missbruk (83,5 procent), följt av ekonomiskt bistånd (74,7 procent). Inom barn- och ungdomsområdet är siffrorna något lägre, 68,3 procent, vilket alltså kan ha att göra med att samverkan generellt sett är betydligt mer frekvent förekommande här.

Inriktningarna på, liksom den betydelse respondenterna tillmäter, den samverkan som sker i interkommunal form presenteras i tabell 2.⁴ Resultaten motsvarar i många stycken det väntade, exempelvis på så vis att interkommunal samverkan på det ekonomiska biståndets område primärt är inriktad på sådant som syftar till att stärka klienters position på arbetsmarknaden. Vanligast är samverkan med inriktning på utbildningsinsatser, som rapporteras i drygt hälften av fallen, men även samverkan som avser arbetsträning och aktivering förekommer i relativt hög grad. Några vatten-täta skott mellan de olika inriktningarna finns knappast i praktiken och frekvenserna ligger på det hela taget mycket nära varandra.

Tabell 2. Interkommunal samverkan. Andel enheter (ekonomiskt bistånd, vuxen och missbruk samt BoU) involverade i samverkan med olika inriktningar, skattad grad av relevans 1–10 (1 = inte alls värdefullt, 10 = mycket värdefullt). Procent och medelvärden (sd).

Samverkansinriktning	Andel	Grad av relevans
Ekonomiskt bistånd (n = 43)		
Utbildning	51,2	8,12 (1,79)
Arbetsträning	46,5	8,05 (1,90)
Aktivering	39,5	7,88 (1,87)
Vuxen och missbruk (n = 56)		
Upphandling dygns-/öppenvård	69,6	7,97 (1,68)
Gemensam drift öppenvård	30,4	7,63 (2,09)
Nätverk chefer/handläggare	26,8	8,07 (1,53)
BoU (n = 68)		
Upphandling dygns-/öppenvård	55,9	7,89 (1,63)
Drift dygns-/öppenvård	25,0	8,28 (1,65)
Drift jourhem	22,1	9,00 (1,04)

4 Svartalternativen med avseende på samverkansinriktning utesluter inte varandra ömsesidigt. Varje enskild typ av interkommunal samverkan kan därför ha fler än en given inriktning.

I arbetet med vuxen- och missbruksproblematik respektive barn och unga är det i stället interkommunal samverkan med fokus riktat mot upphandling av dygns- och öppenvårdsinsatser som dominerar. Mer än hälften av den interkommunala samverkan som rapporteras på barn- och ungdomsområdet kretsar kring den typen av frågor, medan motsvarande nivå inom vuxen och missbruk uppgår till nära nog 70 procent. Inom båda verksamhetsområdena förekommer också interkommunal samverkan kring själva driften av öppen- och/eller dygnsvårdsinsatser. Vuxen- och missbruksområdet utmärker sig i förhållande till de övriga verksamhetsinriktningarna genom att även olika nätverk – vilka antingen samlar chefer eller handläggare på fältet – anförs som en vanlig samverkansinriktning.

Respondenterna skattar betydelsen av interkommunal samverkan genomgående högt. Särskilt hög relevans tillmäts driften av jourhem på barn- och ungdomsområdet. Detta kan möjligen ha att göra med att den formen av samverkan upplevs som särskilt verksamhetsnära i och med att det handlar om att lösa direkta problem och utmaningar. I detta fall genom att man har direkt tillgång till en placeringsform som ofta upplevs som värdefull, vid omhändertaganden som måste göras akut (se Johansson, Bergmark & Lundström, 2006).

I tabell 3 och 4 presenteras dels förekomst av intersektoriell samverkan avseende de tre vanligaste samverkansparterna vid respektive verksamhetsområde, dels den betydelse respondenterna tillmäter denna samverkan. I många fall återkommer samma parter i tabellerna oberoende av om samverkan sker enskilt eller i flerpartsform. Att just dessa samverkansparter tillmäts en avgörande betydelse för det löpande arbetet inom IFO understryks också av det faktum att de omkring 75 procent av respondenterna som uttrycker önskemål om ökad samverkan, vill se en utbyggnad av redan befintliga nätverk (redovisas ej i tabell). Önskemålen om utökad samverkan handlar alltså i mindre utsträckning om att involvera ytterligare eller nya aktörer i arbetet.

Avsaknad av arbete och en generellt sett svag koppling till arbetsmarknaden är den vanligaste orsaken till att människor är i behov av ekonomiskt bistånd. Att Arbetsförmedlingen respektive Försäkringskassan är de aktörer som framhålls som vanligast att man samverkar med på det ekonomiska biståndets område är därför inte förvånande. När det gäller Arbetsförmedlingen uppger nästan samtliga, strax över 98 procent, av de svarande att den ingår som en aktör i flerpartssamverkan och 95 procent i enskild samverkan. Oberoende av form betraktas samverkan här som klart relevant.

Den tredje mest frekvent förekommande samverkansparten på det ekonomiska biståndets område – oavsett om vi ser till flerparts- eller enskild samverkan – är psykiatri. Sociala hinder och olika former av ohälsa har sedan lång tid tillbaka visats samvariera med att ta emot ekonomiskt bistånd, i synnerhet då mottagandet är mer varaktigt (Bergmark, 2016). Mot bakgrund av att dagens genomsnittliga tider för att

ta emot ekonomiskt bistånd liksom andelen hushåll som uppbär ekonomiskt bistånd under längre perioder är historiskt höga (se Socialstyrelsen, 2017) framstår nivån för samverkan med psykiatrin inte helt oväntad; för att kunna hantera den problematik de biståndssökande uppvisar, fordras samverkan mellan de olika aktörer som är satta att hantera vissa givna typer av problem.

Tabell 3. Intersektoriell flerparsamverkan. Andel enheter (ekonomiskt bistånd, vuxen och missbruk samt BoU) som är involverade i flerparsamverkan med olika aktörer (tre mest frekvent förekommande) samt skattad grad av relevans för respektive aktör 1–10 (1 = inte alls värdefullt, 10 = mycket värdefullt). Procent och medelvärden (sd).

Verksamhetsgren	Andel	Grad av relevans
Ekonomiskt bistånd (n = 64)		
Arbetsförmedling	98,4	8,76 (1,46)
Försäkringskassa	82,8	8,73 (1,48)
Psykiatri	54,7	8,76 (1,44)
Missbruk (n = 66)		
Psykiatri	90,9	8,53 (1,46)
Hälso- och sjukvård (somatisk)	69,7	8,40 (1,56)
Kommunalt bostadsbolag	45,5	8,72 (1,36)
BoU (n = 75)		
Skola	90,7	8,26 (1,49)
Polis	85,3	8,27 (1,60)
PBU och BUP	84,0	8,31 (1,45)

Tabell 4. Enskild intersektoriell samverkan. Andel enheter (ekonomiskt bistånd, vuxen och missbruk samt BoU) som är involverade i enskild samverkan med olika aktörer (tre mest frekvent förekommande) samt skattad grad av relevans för respektive aktör 1–10 (1 = inte alls värdefullt, 10 = mycket värdefullt). Procent och medelvärden (sd).

Verksamhetsgren	Andel	Grad av relevans
Ekonomiskt bistånd (n = 73)		
Arbetsförmedling	94,5	8,97 (1,39)
Försäkringskassa	67,1	8,69 (1,57)
Psykiatri	64,4	8,47 (1,88)
Missbruk (n = 81)		
Psykiatri	84,0	8,35 (1,87)
Hälso- och sjukvård (somatisk)	50,6	7,61 (1,87)
Arbetsförmedling	40,7	7,27 (3,26)
BoU (n = 76)		
Skola och förskola	82,9	8,46 (1,47)
Polis	76,3	8,17 (2,81)
MVC/BVC	68,4	7,63 (3,66)

Strax över hälften av de klienter som är aktuella för socialtjänstens missbruksinsatser uppvisar också någon form av psykisk ohälsa (Stranz, Wiklund & Karlsson, 2016). Att psykiatri är den mest centrala samverkansparten även för de verksamheter som arbetar med vuxen- och missbruksproblematik är därför i någon mån följdriktigt och dess position som vanligast förekommande partner gäller här oavsett form. Även den somatiska hälso- och sjukvården pekas ut som en värdefull partner inom ramen för vuxen- och missbruksområdets både enskilda och flerparsorienterade samverkan. Den sistnämnda formen är emellertid mer frekvent förekommande, och ser vi till hur respondenterna värderar samverkan med hälso- och sjukvården är det också den flerparsorienterade som rankas högst. En möjlig orsak till det kan vara att karaktären på samverkan skiljer sig åt beroende på om flera aktörer är involverade eller inte. Där flerpars-samverkan exempelvis kan handla om mer övergripande planering kring hur arbetet mellan involverade aktörer ska samordnas etcetera, är det rimligt att tro att en betydande del av den enskilda samverkan kretsar kring samordning i unika ärenden. Här fyller de så kallade SIP:arna (*samordnad individuell plan*), som är en lagstadgad (enligt socialtjänstlagen 2 kap. 7 § respektive hälso- och sjukvårdslagen 3 §) formell överenskommelse mellan kommun och landsting i fall då en enskild klient är i behov av stöd från båda huvudmännen, en central funktion. Vi har i en tidigare studie (Bergmark m.fl., 2017) visat hur företrädare för IFO i arbetet

med SIP många gånger finner sig själva vara drivande i att upprätta och genomföra dessa.

När det kommer till den tredje vanligaste samverkansparten på vuxen- och missbruksområdet så skiljer sig denna åt beroende på om det handlar om enskild eller flerpartssamverkan. De aktörer som framhålls – kommunala bostadsbolag med avseende på flerpartssamverkan respektive Arbetsförmedlingen i enskild samverkan – framstår som logiska givet områdets karaktär och de problem som uppstår i kölvattnet av ett missbruk. Noterbart är att samverkan med kommunala bostadsbolag är det som tillmäts störst relevans. I klartext handlar det om sådant som att kunna förhindra att människor förlorar sitt boende eller över huvud taget möjliggöra tillträde till bostadsmarknaden.

För den sociala barnvården framstår flerpartssamverkan med framför allt skola, polis och barn- och ungdomspsykiatri (BUP) som mycket utvecklad. Inom ramen för det finner vi olika former av förebyggande verksamheter riktade till små barn som far illa, eller riskerar att fara illa och mot ungdomar som lever i olika former av utsatthet. Ibland tar sig samverkan tydliga organisatoriska uttryck som i så kallade barnhus där myndigheter arbetar tillsammans i gemensamma lokaler (Kaldal m.fl., 2010). Viktigt i sammanhanget är också det informationsutbyte som kan ske i de aktuella samverkansnätverken. För den sociala barnvården är imperativet samverka mycket tydligt, i form av till exempel texter från Socialstyrelsen (2013) och från den nationella samordnaren för den sociala barn- och ungdomsvården (2017). Samverkan med den somatiska hälso- och sjukvården ligger på en betydligt lägre nivå (strax över 50 procent, redovisas ej i tabell) om man jämför med de tre vanligaste parterna i den sociala barnvårdens flerpartssamverkan. Under senare år har samverkan med hälso- och sjukvård lyfts fram, särskilt kanske framför allt när det gäller barn i familjehems- och institutionsvård. Men det faktum att drygt hälften av de svarande deltar i denna typ av samverkan ska kanske inte ses som anmärkningsvärt lågt, eftersom sådan samverkan rör en relativt liten grupp inom den sociala barnvården.

Separata analyser (redovisas ej i tabell) med avseende på vilket syfte intersektoriell flerpartssamverkan fyller, visar först och främst att *förstärkt samsyn* är något som lyfts fram som betydelsefullt oberoende av verksamhetsområde: runt 90 procent av respondenterna uppger att det är en uttalad ambition med samverkan. I övrigt visar analyserna också på vissa skillnader mellan verksamhetsområdena. *Hantering av gemensamma individärenden* påtalas särskilt av företrädarna för ekonomiskt bistånd (drygt 90 procent) respektive vuxen och missbruk (knappt 95 procent), men i väsentligt lägre grad av dem som arbetar med barn och unga (strax över 80 procent)⁵. Det ekonomiska biståndet utmärker sig även på så sätt att strax över 50 procent av

5 Skillnaderna mellan grupperna är prövade med χ^2 (6,685, $p < 0,05$).

respondenterna här särskilt framhåller ekonomisk effektivisering som en uttrycklig ambition med flerpartssamverkan, att jämföra med mellan 20 och knappa 25 procent i de övriga fallen⁶.

Av tabell 4 framgår vidare att skola och förskola⁷ samt polisen är de mest centrala parterna också i enskild samverkan för barn- och ungdomsverksamheterna. Generellt sett tillmäter respondenterna samverkan med skola och förskola en hög grad av relevans, även om den som sker enskilt tycks vara något mer värdefull än den som sker med flera parter. Liksom på vuxen- och missbrukssidan skiljer sig den tredje vanligaste samverkansparten åt beroende på om samverkan sker i flerparts- eller enskild form: inom ramen för flerpartssamverkan är PBU och BUP den tredje vanligaste aktören, medan MVC och BVC innehar motsvarande position i enskild samverkan. Samverkan med PBU och BUP tillmäts väsentligt större betydelse än med MVC och BVC, vilket möjligen kan bero på att behovet av gemensamt informationsutbyte och samverkan med avseende på klientgrupper med liknande problematik upplevs som mer uppenbart för BUP och PBU, även om man mycket väl kan tänka sig att det finns goda skäl till samverkan också med MVC och BVC (Socialstyrelsen, 2013).

Formerna för hur samverkan bedrivs skiljer sig åt dels med avseende på om samverkan samlar flera aktörer eller sker i enskild form, dels mellan verksamhetsområdena. Av tabell 5 framgår först och främst att flerpartssamverkan inom ramen för ekonomiskt bistånd kan betraktas som bredare till sin karaktär än vad fallet är vid de övriga områdena. Där möten kring generella frågor framhålls som i särklass vanligast av respondenterna på framför allt barn- och ungdomssidan, finns det inom ramen för arbetet med det ekonomiska biståndet också ett väsentligt större utrymme för mer individorienterade spörsmål, i form av både fysiska möten och mejl- eller telefonkontakter. På vuxen- och missbruksområdet är flerpartssamverkan i form av möten med sikte på generella frågor vanligast, men som framkommer av tabellen uppvisar man här en relativt sett lägre frekvens i kontakterna än för övriga områden.

6 Skillnaderna mellan grupperna är prövade med χ^2 (16,014, $p < 0,001$).

7 Svarsalternativen skiljer sig åt mellan de frågor som tar sikte på flerpartssamverkan respektive den enskilda motsvarigheten. I det förra fallet har vi gjort åtskillnad mellan skola och förskola, medan verksamheterna slagits samman i det senare.

Tabell 5. Intersektoriell flerparts- respektive enskild samverkan, former (procent).

Former (%)	Ekonomiskt bistånd (n = 64/73)	Vuxen och miss- bruk (n = 66/81)	BoU (n = 75/76)	χ^2
Flerpartssamverkan				
Möten individärenden	85,9	63,6	72,0	8,496*
Möten generella frågor	84,4	83,3	93,3	3,897 ^{ns}
Mejl/telefon individärenden	70,3	51,5	44,0	10,028**
Mejl/telefon generella frågor	46,9	34,8	33,3	3,109 ^{ns}
Enskild samverkan				
Möten individärenden	83,6	85,2	73,7	3,853 ^{ns}
Möten generella frågor	80,8	85,2	89,5	2,213 ^{ns}
Mejl/telefon individärenden	84,9	76,5	65,8	7,461*
Mejl/telefon generella frågor	57,5	44,4	42,1	4,125 ^{ns}
Samverkan avseende gemensamma projekt	65,8	34,6	60,5	17,544***

*p < 0,05; **p < 0,01; ***p < 0,001

Ser vi till enskild samverkan är fysiska möten den dominerande formen på både vuxen- och missbruksområdet och barn- och ungdomssidan. Inom ramen för det ekonomiska biståndet sker en betydande del av den typen av samverkan via mejl- eller telefonkontakter, något som förekommer i betydligt mindre grad vid de övriga verksamhetsområdena. Det har troligen att göra med det större individfokus som tycks gälla för samverkan med avseende på ekonomiskt bistånd – specifika och mer avgränsade frågor är lättare att hantera mejl- eller telefonledes än sådana som är av mer generell karaktär. En orsak som sannolikt bidrar är också att antalet ärenden per socialarbetare tenderar att vara väsentligt högre inom ekonomiskt bistånd (jämför t.ex. Stranz m.fl., 2016).

En tänkbar förklaring till de höga siffrorna för generell samverkan för barn- och ungdomsvården, oavsett om det handlar om flerparts- eller enskild samverkan, är sannolikt att kraven på förebyggande insatser är tydligast på detta område. I socialtjänstlagen (5 kap. 1 §) fastläs till exempel att socialtjänsten ska ”verka för att barn och unga växer upp under trygga och goda förhållanden” och ”bedriva uppsökande verksamhet och annat förebyggande arbete för att förhindra att barn och unga far illa”. Att arbete med förebyggande insatser fyller en speciell funktion inom barn- och ungdomsområdet märks också då vi studerar vilka uttalade syften som man har med samverkan. Knappt 80 procent av flerpartssamverkan med avseende på barn och unga handlar om *förebyggande insatser*. Motsvarande uppgifter för ekonomiskt

bistånd och vuxen och missbruk uppgår till drygt 55 respektive knappt 50 procent (redovisas ej i tabell)⁸.

Bland respondenterna som företräder ekonomiskt bistånd respektive barn och unga lyfts också enskild samverkan kring gemensamma projekt som något relativt vanligt förekommande. Det är väsentligt mindre centralt för arbetet med vuxen- och missbruksproblem. Vad skillnaderna beror på är svårt att fastslå fullt ut, men en möjlig förklaring kan vara att den typ av utbildnings- eller arbetstränande insatser som förekommer på det ekonomiska biståndets område (jämför tabell 2) sker ofta i projektform (se t.ex. Bergmark, Bäckman & Minas, 2013). På liknande sätt kan man tänka sig att svaren för barn och unga avspeglar ett omfattande arbete i gemensamma projekt med inriktning på exempelvis gängproblematik eller andra specifika frågor som kan involvera aktörer i form av polis och skola. Det finns en långvarig tradition av den typen av projektorienterad samverkan inom barn- och ungsområdet (se t.ex. Danermark m.fl., 2009).

I tabell 6 presenteras respondenternas uppfattningar om ett antal påståenden om samverkan. Påståendena är av värderande karaktär och inbegriper utsagor som å ena sidan understryker vikten av samverkan och å andra sidan berör möjliga nackdelar. Det övergripande intrycket av svaren är att man, oberoende av vilket verksamhetsområde man företräder, har en grundläggande positiv inställning till samverkan; det är till exempel bara någon enskild respondent som inte menar att samverkan är nödvändigt för att kunna möta de behov klienter har. På samma sätt anser nära nog samtliga att samverkan fungerar kompetensutvecklande.

Tabell 6. Attityder till eller åsikter om samverkan, andel som instämmer helt eller delvis i respektive påstående.

Samverkan är ...	Samtliga (n = 261–262)	Ekonomiskt bistånd (n = 84)	Vuxen och missbruk (n = 94)	BoU (n = 83–84)	χ^2
... nödvändigt för att möta klienters behov	99,6	100	100	98,8	-
... ett modeord	13,8	16,7	9,6	15,7	2,234 ^{ns}
... kompetens-utvecklande	96,2	97,6	97,9	92,9	-
... alltför resurskrävande	22,1	13,1	24,5	28,6	6,298*
... ekonomiskt effektiviserande	93,9	97,6	93,6	90,5	3,757 ^{ns}

8 Skillnaderna mellan grupperna är prövade med χ^2 (14,850, $p < ,001$).

Parallellt med de positiva attityderna finns det dock vissa invändningar och betänkligheter. En dryg femtedel av de svarande finner samverkan alltför resurskrävande – något som indikerar att den stjälar tid från annat arbete och att utfallet inte alltid står i proportion till de resurser den kräver. Här finns också vissa skillnader mellan verksamhetsområdena. Framför allt är det verksamma inom barn- och ungdomsområdet som har denna uppfattning, medan problemet framstår som mindre inom ekonomiskt bistånd. En annan invändning, av delvis annorlunda karaktär, är att samverkan kan ses som ett moderord. Också här finns en viss uppslutning bland de svarande, men totalt sett färre instämmer i det. Vi kan dock notera att ekonomiskt bistånd ligger högst i det avseendet.

Diskussion

I artikeln har vi behandlat olika aspekter av extern samverkan inom socialtjänstens individ- och familjeomsorg (IFO). Resultatredovisningen har dels täckt av sådant som förekomst av olika former av extern samverkan, dels sådant som handlar om hur verksamhetsföreträdare inom IFO värderar denna samverkan och vilka attityder man har till samverkan rent generellt. Ett genomgående spår i artikeln är jämförelser mellan IFO:s kärnverksamhetsområden – ekonomiskt bistånd, vuxen- och missbrukarvård samt barn- och ungdomsvård – i samtliga dessa avseenden.

Ser vi till de generella mönstren är ett av de mest framträdande dragen att samverkan är en verksamhet av betydande omfattning inom samtliga verksamhetsområden. Den iakttagelsen ligger väl i linje med vad tidigare studier visat och befäster intrycket av samverkan som en väsentlig del av det arbete som bedrivs inom IFO. Vad som inte tidigare visats, men som framgår av våra resultat, är att det finns en tydlig rangordning här, där intersektoriell samverkan med enskilda aktörer är vanligast, följt av intersektoriell samverkan i vidare konstellationer och med interkommunal samverkan som minst förekommande. Oavsett form och oavsett verksamhetsområde, når förekomsten bland kommunerna genomgående upp över 50 procent.

När det gäller intersektoriell samverkan med enskilda aktörer, har varje verksamhetsområde en samverkanspartner som intar en mycket klar tätposition: arbetsförmedlingen för ekonomiskt bistånd, psykiatrin för arbetet inom vuxen och missbruk samt skola och förskola för barn- och ungdomsområdet. Här förekommer institutionaliserad samverkan i de flesta av kommunerna och att kontakterna med dessa aktörer är viktiga understryks av att interaktionen också tillmäts högst relevans. Mot bakgrund av de olika verksamheternas kärnuppdrag och inriktning kan utfallet beskrivas som logiskt. Detsamma gäller för de samverkanspartners som placerar sig strax efter de främsta, eftersom också de har tydliga kopplingar till de brukare man möter och de problem man har att hantera. För flerpартssamverkan placerar

sig samma aktörer i topp, men här är graden av relevans mer jämnt fördelad mellan första-, andra och tredjeval, vilket sammanhänger med att de ofta ingår i samma flerpartskonstellationer.

Interkommunal samverkan är som sagt något mindre vanlig än intersektoriell samverkan. Samtidigt är det också här som skillnaderna mellan verksamhetsområdena är som tydligast, med barn- och ungdomsvården i en mycket tydlig topposition. Det viktigaste skälet till det är att det kommunala sociala arbetet med barn och unga inbegriper en omfattande samverkan i upphandling av dygns- och öppenvård. De inriktningar som följer därpå är drift av dygns- och öppenvård respektive drift av jourhem, det vill säga en klar betoning på mer operativ verksamhet. Samma profil gäller i viss mån för vuxen- och missbruksområdet, där upphandling av dygns- och öppenvård är vanligast, följt av drift av öppenvård. Ekonomiskt bistånd har i sammanhanget en någon avvikande profil med mindre av interkommunal samverkan och en tydlig inriktning mot insatser som handlar om att föra mottagarna närmare arbetsmarknaden.

Tidigare har vi i artikeln beskrivit samverkan som ett begrepp som å ena sidan svarar mot förhållandevis uppenbara informations- och samordningsbehov i det praktiska sociala arbetet och å andra sidan som en politiskt gångbar standardlösning utan givet innehåll – ett så kallat magiskt begrepp. Våra resultat vittnar i många avseenden om att den förstnämnda funktionen är en realitet. Vid sidan om det faktum att relevansen genomgående anses hög i alla de samverkanskonstellationer som behandlats, att de generella attityderna till samverkan pekar mot att den ses som nödvändig, effektiviserande och kompetensutvecklande, ger också beskrivningen av vilka man samverkar med en tydlig fingervisning om att det primärt handlar om verksamhetsnära frågor.

Det faktum att samverkan ofta framstår som välmotiverad utifrån ett praktik- och klientperspektiv motsäger emellertid inte att behovet av samverkan inte sällan har uppstått som en (bi)effekt av politiska beslut och/eller organisatoriska förändringar. Ett tydligt exempel är den interkommunala samverkan som handlar om upphandling av dygns- och öppenvård på både missbruks- och barnvårdsområdet. Utan den privatisering av framför allt dygns- och öppenvård som skett sedan 1980-talet samt de politiskt beslutade upphandlingsregler som tillkom på 1990-talet (Meagher m.fl., 2016), hade inte denna specifika form av samverkan över huvud taget hamnat på dagordningen. På samma sätt förhåller det sig med den specialisering som skett inom socialtjänsten och de myndigheter de samverkar med. Allting annat lika ökar specialisering behovet av samverkan, för att klienter inte ska hamna mellan stolarna eller för att professionella ska kunna utveckla en samsyn. Ett exempel på att staten gått in och direkt reglerar samverkan för det direkta klientarbetet är de så kallade SIP:arna (*samordnad individuell plan*).

Andra former av samverkan har tydliga historiska rötter. Vi tänker då särskilt på

nätverken med skola, polis och barnpsykiatri på barn- och ungdomsområdet och med försäkringskassa och arbetsförmedling på det ekonomiska biståndets område. De kan ta olika form och ha olika fokus, inte minst när det gäller förhållandet mellan samarbete om individer respektive policyfrågor, men det är nätverk som har en lång historia i individ- och familjeomsorgen och representerar därför en samverkansform som kan beskrivas som starkt institutionaliserad. Förändringar i sammansättning av dessa nätverk och de frågor som behandlas i nätverken kan drivas av forskning, ett exempel är de ökade kraven på att fokusera familjehemsplacerade barns hälsa och skolresultat, eller av förändringar i reella behov och/eller policy. Exempel på det sistnämnda är samverkan kring våld i nära relationer, hedersförtryck och gängkriminalitet. En rimlig tanke, som delvis bekräftas av våra data, är att den typen av frågor ofta blir föremål för mer projektorienterad samverkan.

En slutsats man kan dra är att det retoriska tryck som finns från politiskt och administrativt håll att samverka inte tycks ha resulterat i en kraftfull backlash. Samtidigt antyder resultaten att det finns tendenser till en viss mättnad och kanske också kritik. Så anser man exempelvis i ungefär var fjärde kommun att samverkan på det hela taget är alltför resurskrävande, och särskilt då inom barn- och ungdomsvården. Mättnaden kan emellertid också kopplas till annat än det tryck som uppstår på grund av att samverkan är ett magiskt begrepp. Det kan till exempel också bero på att samverkansformerna inte fungerar så väl som man kan önska eller på rent praktiska omständigheter. Att som en mindre del av respondenterna beskriva samverkan som "ett modeord" kan då vara ett mer direkt uttryck för en skepsis mot den rent politiskt retoriska användningen av begreppet.

Genom att vårt perspektiv är annorlunda än det som dominerar i svensk samverkansforskning så fyller vår studie en viktig kunskapslucka på området. Med fokus på IFO:s olika verksamhetsgrenar undviks svepande slutsatser om socialt arbete i allmänhet och med en bred kvantitativ ansats når vi närmare generaliserbara slutsatser. Att vi teoretiskt utgår från den dualitet som samverkansbegreppet inrymmer innebär också att vi riktar uppmärksamheten mot detta i våra resultat.

Avslutningsvis kan det vara värt att notera att vi i artikeln uteslutande fokuserat olika former av extern samverkan. Det innebär att så kallad *intrasektoriell* samverkan, som med olika grad av systematik etableras mellan IFO:s olika verksamhetsområden, inte behandlats. Vi har visserligen tillgång till data som beskriver även den samverkansformen, men vi har av i första hand utrymmesskäl valt att utelämna det här. Frågor som tar sikte på intrasektoriell samverkan är kanske i högre grad också mer beroende av själva organiseringen av arbetet inom IFO, än vad fallet är för extern samverkan. Hur som helst – lägger man denna samverkansform till den tämligen omfattande interkommunala och intersektoriella samverkan, ökar naturligtvis intrycket av samverkan som en mycket omfattande och tidskrävande verksamhet ytterligare.

Referenser

- Ahgren, B. & Axelsson, R. (2005) Evaluating integrated health care. A model for measurement. *International Journal of Integrated Care*, 5(3): e01.
- Axelsson, R. & Bihari Axelsson S. (2006) Integration and collaboration in public health; a conceptual framework. *International Journal of Health planning and Management*, 21: 75–88.
- Axelsson, R. & Bihari Axelsson, S. (2013) *Om samverkan. För utveckling av hälsa och välfärd*. Lund: Studentlitteratur.
- Bennich, M. (2015) Om kommunalförbund, intraprenad, entreprenadisering, kundval med mera i socialtjänsten. En översikt. I: M. Bennich & L. Zanderin (red.) *Upphandling, valfrihet, styrprinciper i socialtjänsten*. Lund: Gleerups.
- Bergmark, Å. (2016) *Ekonomiskt bistånd. Försörjningsvillkor och marginalisering – ett hinder för jämlik hälsa? Underlagsrapport nr 1 till Kommissionen för jämlik hälsa S 2015:02*. Stockholm: Kommissionen för jämlik hälsa.
- Bergmark, Å. & Lundström, T. (2005) Med förenade krafter? Om individ- och familjeomsorgens samverkan med andra myndigheter. *Socionomens forskningssupplement*, 17: 2–11.
- Bergmark, Å. & Lundström, T. (2007) Unitarian ideals and professional diversity in social work practice. The case of Sweden. *European Journal of Social work*, 10(1): 55–72.
- Bergmark, Å., Bäckman, O. & Minas, R. (2013) *Vägar ur socialbidrag? Om socialtjänstens insatser och det ekonomiska biståndets varaktighet*. Stockholm: Stockholms universitet, Institutionen för socialt arbete.
- Bergmark, Å., Lundström, T. & Stranz, H. (2015) Från lokal förankring till regional samverkan? FoU-miljöer i socialtjänstens individ- och familjeomsorg. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 22(2): 133–151.
- Bergmark, Å., Germundsson, N., Lundström, T. & Stranz, H. (2017) Ringar på vattnet. Om socialtjänstens individ- och familjeomsorg i samverkan. *Socionomens forskningssupplement*, 41: 34–48.
- Boklund, A. (1995) *Olikheter som berikar? Möjligheter och hinder i samarbetet mellan socialtjänstens äldre- och handikappomsorg, barnomsorg samt individ- och familjeomsorg*. Akademisk avhandling. Stockholm: Stockholms universitet, Institutionen för socialt arbete.
- Danermark, B., Germundsson, P., Englund, U. & Lööf, K. (2009) *Samverkan kring barn som far illa eller riskerar att fara illa. En formativ utvärdering av samverkan mellan skola, socialtjänst, polis samt barn- och ungdomspsykiatri*. Örebro: Örebro universitet.
- Germundsson, P. (2011) *Lärare, socialsekreterare och barn som far illa. Om sociala representationer och interprofessionell samverkan*. Diss. Örebro: Örebro universitet.
- Gossas, M. (2006) *Kommunal samverkan och statlig nätverksstyrning*. Akademisk avhandling. Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- Hedlund, G. & Montin, S. (2009) *Governance på svenska*. Stockholm: Santérus förlag.
- Hjern, B. (2007). Samverkan – inneord eller en utmaning för den svenska modellen. I: R. Axelsson & S. Bihari Axelsson (red.) *Folkhälsa i samverkan*. Lund: Studentlitteratur.
- Hjortsjö, M. (2006) *Med samarbete i sikte. Om samordnade insatser och samlokaliserade familjecentraler*. Akademisk avhandling. Lund: Lunds universitet, Socialhögskolan.
- Huxham, C. (1996) Advantage or inertia? Making collaboration work. I: R. Paton, G. Clarke, J. Lewis & P. Quantis (red.) *The new management reader*. London: Routledge.
- Huxham, C. & Vangen S. (2005) *Managing to collaborate. The theory and practice of collaborative advantage*. London: Routledge.
- Hörnemalm, J. (2008) *"Samverkan är ett magiskt ord". Motstridiga ambitioner och ideal i nätverks-*

- organisering*. Akademisk avhandling. Luleå: Luleå tekniska universitet, Institutionen för arbetsvetenskap.
- Johansson, S., Bergmark, Å. & Lundström, T. (2006) *Tonåringar som inte kan bo hemma. En utvärdering av jourhemspoolen i nordvästra Stockholm*. Stockholm: CKP:Sthlm.
- Kaldal, A., Diesen, C., Beije, J. & Diesen, E.F. (2010) *Barnahusutredningen 2010*. Stockholm: Jure.
- Lindberg, K. (2002) *Kopplandets kraft. Om organisering mellan organisationer*. Göteborg: Bokförlaget BAS.
- Longornia, R. (2005) Is inter-organizational collaboration always a good thing? *Journal of Sociology and Social Welfare*, 32(3): 123–138.
- Löfström, M. (2010) *Samverkan och gränser. Studier av samverkansprojekt i offentlig sektor*. Akademisk avhandling. Borås: Högskolan i Borås.
- Mallander, O. (1998) Samverkan. I: V. Denvall & T. Jacobson (red.) *Vardagsbegrepp i socialt arbete. Ideologi, teori och praktik*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Meagher, G., Lundström, T., Sallnäs, M. & Wiklund, S. (2016) Big business in a thin market. Understanding the privatization of residential care for children and youth in Sweden. *Social Policy & Administration*, 50(7): 805–823.
- Nordström, E., Josephson, I., Hedberg, B. & Kjellström, S. (2016) Agenda för samverkan eller verksamhetens agenda? Om professionellas erfarenheter av samverkan enligt samordnad individuell plan. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 23(1): 37–57.
- O'Flynn, J. (2009) The cult of collaboration in public policy. *The Australian Journal of Public Administration*, 68(1): 112–116.
- Pollitt, C. & Hupe, P. (2011) Talking about government. The role of magic concepts. *Public Management Review*, 13(5): 641–658.
- Samordnaren för den sociala barn- och ungdomsvården (2017). [www.socialbarnungdom.se. Hämtat: 2018-02-15.]
- Socialstyrelsen (2013) *Samverka för barns bästa. En vägledning om barns behov av insatser från flera aktörer*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Socialstyrelsen (2017) *Statistik om ekonomiskt bistånd 2016*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Stranz, H., Wiklund, S. & Karlsson, P. (2016) People processing in Swedish personal social services. On the individuals, their predicaments and the outcomes of organisational screening. *Nordic Social Work Research*, 6(3): 174–187.
- Söderlund, J. (2005) *Projektledning & projektkompetens. Perspektiv på konkurrenskraft*. Malmö: Liber.
- Widmark, C., Sandahl, C., Piuva, K. & Bergman, D. (2011) Barriers to collaboration between health care, social services and schools. *International Journal of Integrated Care*, 11(3), DOI: <http://doi.org/10.5334/ijic.653>.
- Widmark, C., Sandahl, C., Piuva, K. & Bergman, D. (2016) What do we think about them and what do they think about us? Social representations of interprofessional and interorganizational collaboration in the welfare sector. *Journal of Interprofessional Care*, 30(1): 50–55.

Harald Gegner, Erica Righard & Verner Denvall

Otydlighetens betydelse

– de regionala utvecklingsledarna och evidensbaserad praktik inom den sociala barn- och ungdomsvården

The significance of ambiguity – Evidence-based practice in social service with children and youth

Evidence-based practice (EBP) has gained a central position as a model of knowledge for social work in the public sector. In the Swedish Government Report about knowledge-based social work from 2008, EBP is described as a useful way of structuring the social services on a scientific basis (SOU 2008:18). Following on this, and in order to establish EBP in social work practice, between 2009 and 2016, there were annual agreements between the government and the Swedish Association of Local Authorities and Regions (SALAR). As defined by the annual agreements, a national network of Regional Development Leaders (*regionala utvecklingsledare*) was given the task of producing regional plans of action for the establishment of EBP in the municipalities. The article examines how the Regional Development Leaders in the so-called Children and Youth Investment (*Barn- och ungasatsningen*) interpret and implement EBP as a model in public social work. The study is based on interviews with 22 out of the 37 Regional Development Leaders that were part of the Children and Youth Investment in 2016. Ernesto Laclau's theory of empty signifier serves as an analytical tool. The analysis shows that the ambiguity surrounding EBP creates discretion for the Regional Development Leaders. This discretion allows them to use EBP as a "signifier without a signified"; a model that they can fill with different meanings depending on purpose and context. In that perspective, EBP appears as a floating term and can be characterized as an empty signifier. One of the main results stresses the fact that the Regional Development Leaders describe EBP as a model of governance rather than a model of knowledge. Despite its ambiguity, EBP fills a significant function for the development of knowledge-based social work practices in the public sector.

Harald Gegner är utvecklingsledare vid socialförvaltningen i Lunds kommun och doktorand vid Institutionen för socialt arbete, Malmö universitet.

Erica Righard är biträdande professor vid Institutionen för socialt arbete och Institute for Studies of Migration, Diversity and Welfare (MIM), Malmö universitet.

Verner Denvall är professor i socialt arbete vid Lunds universitet och Linnéuniversitetet.

Kontakt: harald.gegner@lund.se

Inledning

Den svenska staten intar en aktiv roll i styrningen av kunskapsanvändning inom socialtjänsten. I betänkandet *Evidensbaserad praktik inom socialtjänsten – till nytta för brukaren* föreslås EBP (evidensbaserad praktik) som en användbar modell för att bygga det sociala arbetets praktik på vetenskaplig grund (SOU 2008:18). I linje med detta har olika satsningar genomförts. En sådan är de årliga överenskommelser till stöd för en evidensbaserad praktik för god kvalitet inom socialtjänsten som slöts mellan regeringen och Sveriges Kommuner och Landsting (SKL) under perioden 2009–2016.

Överenskommelserna kan ses som en del i styrningen av socialtjänstens kunskapsanvändning där målsättningen beskrivs som ”att förändra arbetssätt och metoder för att åstadkomma en verksamhet som bygger på forskning och beprövade metoder” (Statskontoret, 2016, s. 13). Genom överenskommelserna inrättades ett nätverk av regionala utvecklingsledare för att stödja kommunerna i arbetet med etableringen av EBP.¹

Utvecklingsledarnas centrala uppgift var att konkretisera de nationella överenskommelserna i regionala handlingsplaner (SKL, 2016). I detta uppdrag, att stödja införandet av EBP i kommunerna och att verka för att förändra socialtjänstens arbetssätt, förväntas de regionala utvecklingsledarna att agera som förändringsagenter (Raymond, 2003). Samtidigt har tidigare studier visat att överenskommelserna har ett otydligt innehåll (Denvall & Johansson, 2012). De är ospecificerade gällande både vad EBP är och hur modellen ska omsättas i praktiken. Givet den otydlighet som omger EBP i överenskommelserna, väcker det frågor om hur utvecklingsledarna, en ny yrkeskategori på regional nivå, fyller sitt uppdrag med innehåll.

EBP i socialt arbete är ett omtvistat område. I den här artikeln behandlas EBP som en kunskapsmodell, eller mer specifikt en modell för att använda kunskap i praktiken. Det innebär att vi lägger mer vikt vid dess praktiska än dess teoretiska innebörd och använder uttrycket modell när vi pratar om EBP. Teoretiska frågor som exempelvis rör vad ”evidens” i socialt arbete är och huruvida det är överförbart mellan olika situationer är relevanta och viktiga, men de är inte i fokus för artikeln. Som kunskapsmodell beskrivs EBP vanligen som att den professionelle, inför valet av en intervention, väger samman olika kunskapskällor. Kunskapskällorna är brukaren, den professionelle, bästa tillgängliga kunskap och kontextuella förutsättningar (Socialstyrelsen, 2012; Kunskapsguiden, 2017).

Socialvetenskaplig forskning har problematiserat EBP som kunskapsmodell (jfr Bergmark & Lundström, 2011; Björk, 2016; Börjeson & Johansson, 2014; Petersén &

1 Ett annat exempel på statlig styrning av socialtjänstens kunskapsanvändning är Rådet för statlig styrning med kunskap inom hälso- och sjukvård och socialtjänst. Där ingår bland annat Socialstyrelsen, Statens beredning för medicinsk och social utvärdering, SBU, och Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd, FORTE (Jacobsson, Eliasson Lappalainen & Meeuwisse, 2017).

Olsson, 2014; Rexvid, 2016). Den visar bland annat att förståelsen och tolkningen av EBP varierar (Avby, Nilsen & Abrandt Dahlgren, 2014; Lundström & Shanks, 2013). Den visar även att integreringen av EBP som kunskapsmodell i organisatoriska sammanhang är svår att genomföra (jfr Mullen, Bledsoe & Bellamy, 2008; Morago, 2010; Avby, 2015; Björk, 2016). Internationell forskning har pekat på att befintliga metoder inte räcker för att framgångsrikt etablera EBP (Palinkas & Soydan, 2012). Annan forskning föreslår att "EBP" borde ersättas med "EIP" (*evidence-informed practice*) och ett mer integrativt och inkluderande synsätt gentemot praktiken (Epstein, 2009). Sammantaget indikerar tidigare forskning att det finns skilda uppfattningar om vad EBP är och att modellen används på olika sätt i praktiken, men hur denna variation kan förstås och vad den innebär för praktiken är mindre studerat.

Den här artikeln handlar om hur de regionala utvecklingsledarna förhåller sig till EBP som kunskapsmodell inom ramen för sitt uppdrag, hur de förstår EBP och med vilket innehåll de fyller modellen. Fokus ligger på de utvecklingsledare inom den sociala barn- och ungdomsvården som ingick i den så kallade *barn- och ungasatsningen* (BoU-satsningen), det vill säga den del av överenskommelserna som var inriktad på socialtjänstens arbete med barn och unga.

Utvecklingsledarna valdes ut eftersom de är en nyetablerad yrkeskategori med en central position i den statliga styrningen för att införa EBP som kunskapsmodell i den kommunala socialtjänsten. Intervjuer med 22 utvecklingsledare inklusive deras koordinator på SKL ligger till grund för det analytiska arbetet. Genom en analys utifrån en tolkning av Ernesto Laclaus (1996) begrepp *empty signifier* vill vi bidra med ett nytt perspektiv till den befintliga problematiseringen av EBP, men också till en ökad förståelse för hur EBP tolkas olika och vilka möjligheter det kan innebära. I artikeln visar vi hur utvecklingsledarna använder EBP som en tom men samtidigt betydelsefull meningsbärare som de fyller med varierande innehåll utifrån specifika syften och sammanhang.

Nedan beskriver vi först bakgrunden till EBP som kunskapsmodell och hur den skrivs fram inom socialt arbete. Därefter beskrivs de regionala utvecklingsledarnas uppdrag inom BoU-satsningen samt en konkretisering av våra forskningsfrågor. Vi redogör sedan för hur studien genomförts, artikelns teoretiska utgångspunkt och presenterar intervjuerna med utvecklingsledarna varvat med analys. En diskussion med utgångspunkt i artikelns frågeställningar avslutar artikeln.

EBP – en otydlig kunskapsmodell

Frågan om vilken kunskapsyn som ska ligga till grund för socialt arbete är lika gammal som professionen själv. Både de första initiativen till en formaliserad grundutbildning i socialt arbete och instiftandet av socialt arbete som en universitetsdisci-

plin föregicks av debatter om vilken kunskap socialt arbete som praktikområde bör bygga på (Righard & Montesino, 2011; Sunesson, 2003). Sedan slutet av 1990-talet är EBP en central referens i den diskussionen (Svanevie, 2011).

På en generell nivå kan EBP beskrivas som ett uttryck för en strävan att samhällets sociala insatser och interventioner ska förbättra människors liv och inte vara skadliga eller verkningslösa. Som begrepp och arbetsmodell uppstod EBP inom medicinen i USA på 1980-talet (Sackett et al., 1997; Morago, 2006) och introducerades till socialt arbete i Sverige under 1990-talets senare del (Bergmark & Lundström, 2006; Sundell et al. 2010; Svanevie, 2011).

Den bärande idén är att tillämpa bästa tillgängliga vetenskapliga evidens vid val av intervention för en enskild individ. Det övergripande syftet med EBP i socialt arbete presenteras som ”att förändra det sociala arbetet i riktning mot en professionell praktik, där interventioner vars resultat har vetenskapligt stöd skall få större utrymme” (Lundström & Shanks, 2013, s. 108). Den definition som Haynes och kollegor (2002) har bidragit med inom medicinen har blivit vanligt förekommande också i socialt arbete. EBP beskrivs här som ett sätt för den professionelle att inför beslut om en insats eller intervention väga samman sin egen expertis med bästa tillgängliga evidens, brukarens situation, erfarenheter och önskemål samt kontextuella faktorer. I den evidensbaserade modellen framställs dessa olika kunskapskällor, åtminstone på en abstrakt nivå, som likvärdiga. En genomgång av befintliga kunskapsöversikter visar dock att kunskap från randomiserade kontrollerade studier intar en överordnad roll och att brukaren som kunskapskälla har marginaliserats alltmer (Johansson, Denvall & Vedung, 2015).

Den, inte sällan konfliktfyllda, diskussion som omger EBP i socialt arbete är inte begränsad till EBP:s vara eller icke-vara, utan är många gånger resultatet av att skilda uppfattningar om EBP ställs mot varandra. Det kan handla om vilka kunskapskällor som är relevanta och hur yrkesverksamma ska använda och värdera dem. Även om perspektiven och terminologin varierar, sätter diskussionen genomgående fokus på skillnader i synen på kunskap.

En sådan skiljelinje kan enligt Righard och Montesino (2011) dras mellan evidensbaserad praktik och den reflexiva utövaren. Föreställningen om kunskap som något som kan delas in i teori och praktik har djupa rötter i det medicinska paradigmet, medan föreställningen om den reflexiva utövaren utgår från en hermeneutisk tradition. Inom det medicinska paradigmet förstås kunskap som objektiv och överförbar, medan kunskap inom en hermeneutisk tradition i stället är något subjektivt och kontextuellt.

En annan skiljelinje i beskrivningar av EBP utgår från ett smalt kontra ett brett perspektiv på kunskap (Eliasson, 2014; Petersén & Olsson, 2014). Det smala perspektivet fokuserar huvudsakligen på att producera och använda evidens där rando-

miserade kontrollerade studier ges störst värde (Bergmark, Bergmark & Lundström, 2011). Då förstås EBP huvudsakligen som att ta fram och använda evidensbaserade interventioner eller metoder. Ett alternativt och bredare perspektiv är att se EBP som en processinriktad intervention. Här kommer den reflektive praktikern under själva "EBP-processen" och i dialog med brukaren och de övriga kunskapskällorna fram till "rätt" insats som kan, men inte behöver vara, en evidensbaserad metod (Oscarsson, 2009; 2013).

I dag ställs inte sällan riktlinjer och *critical appraisal*, eller "kritiska bedömningar", mot varandra som två olika EBP-modeller (Nykänen, 2017). Riktlinjemodellen är den modell som företrädesvis används i socialt arbete i Sverige (Björk, 2016; Rexvid, 2016). Vid kritiska bedömningar söker och kritiskt granskar den professionelle den kunskap som sedan ska tillämpas. I riktlinjemodellen är det i stället en överordnad instans, exempelvis staten eller arbetsgivaren, som förser den professionelle med "relevant" kunskap. Nykänen (2017) menar dock att riktlinjemodellen och kritiska bedömningar inte går att ställa mot varandra på det sätt som ofta görs. Riktlinjemodellen är snarare en del i ett evidensbaserat arbetssätt som fokuserar på steg två och tre i den arbetsprocess som omfattar fem grundsteg och som rör frågor om vem som ska söka kunskap och hur kunskap ska värderas.

Som begrepp i socialt arbete har EBP förändrats över tid (Odhnoff, 2016). I dokument som statliga myndigheter använder sig av för att beskriva EBP, har exempelvis evidensbegreppet ersatts av det vidare kunskapsbegreppet (jfr Kunskapsguiden, 2017). Detta har varit möjligt då EBP som kunskapsmodell lämnar utrymme för olika tolkningar av dess innehåll (Lundström & Shanks, 2013). Exempelvis har Gunilla Avby med kolleger (2014) utifrån intervjuer med medarbetare och politiker inom socialtjänsten identifierat fem olika användningsformer av EBP: fragmentarisk, diskursiv, instrumentell, mångfacetterad och kritisk.

Denna otydlighet har dock inte varit ett hinder för att på nationell nivå anamma EBP som modell för kunskapsanvändning inom socialtjänsten. Artikeln tar avstamp i otydligheten och bidrar med en fördjupad förståelse kring EBP genom att sätta fokus på en nyetablerad yrkeskategori som har i uppdrag att implementera EBP.

Utvecklingsledarna och EBP inom barn- och ungasatsningen

Under åren 2009–2016 pågick en statlig satsning för att stödja införandet och utvecklingen av EBP inom socialtjänsten. Satsningen tog avstamp i betänkandet *Evidensbaserad praktik inom socialtjänsten – till nytta för brukaren* (SOU 2008:18) och kom till stånd genom regeringsbeslut i budgetpropositionerna för gällande år. I sitt genomförande byggde den på årliga överenskommelser mellan regeringen och Sveriges Kommuner och Landsting (SKL). Den första överenskommelsen, som teck-

nades 2009, handlade om etableringen av regionala samverkans- och stödstrukturer som en plattform för att utveckla en evidensbaserad praktik inom socialtjänsten (Socialdepartementet & SKL, 2009). De regionala utvecklingsledarna utgjorde en central del av denna struktur. Under perioden 2010–2016 ingick regeringen och SKL fortsatta årliga överenskommelser vilka berörde sex verksamhetsområden: missbruks- och beroendevården, äldreomsorgen, den sociala barn- och ungdomsvården, stöd till personer med funktionsnedsättning och e-Hälsa. Överenskommelserna fungerade som uppdragsbeskrivningar för de regionala utvecklingsledarna. Denvall och Johansson (2012) har visat att överenskommelserna var ospecifika i sitt innehåll. En otydlighet handlar om vad som menas med EBP eftersom EBP framställs både som en målsättning och ett medel för att åstadkomma en evidensbaserad praktik; EBP beskrivs som en kunskapsmodell, men också som ett processinriktat arbetssätt för systematisk kunskapsutveckling (se även Socialdepartementet & SKL, 2010; 2011; 2012; 2013; 2014; 2015; 2016).

Regionala utvecklingsledare tillsattes inom samtliga sex verksamhetsområden. Diskussionen i den här artikeln bygger endast på den del av överenskommelserna som avsåg den sociala barn- och ungdomsvården och som kom att kallas barn- och ungasatsningen (BoU-satsningen) och de regionala utvecklingsledare som knöts till den. Initialt bestod BoU-satsningen huvudsakligen av de delområden som regeringen och SKL kommit överens om att prioritera. Dessa var systematisk uppföljning, stöd till lokalt utvecklingsarbete, barn och ungas brukarmedverkan, placerade barns skolgång och hälsa, implementering av Socialstyrelsens kunskapsstöd till familjehemsplacerade barn och familjehemmen samt spridning av andra nationella kunskapsprodukter. BoU-satsningen skulle dessutom integreras i det redan befintliga arbetet med *Barns behov i centrum* (BBIC). Samverkan med hälso- och sjukvård, skola och missbruksvård lyftes fram som utvecklingsområden av särskild vikt. Nya delområden inkorporerades successivt utan att de ingick i överenskommelserna, exempelvis introduktionen för nyanställda socionomer och SKL:s nationella handlingsplan *Stärkt skydd för barn och unga*.

Regionala samverkans- och stödstrukturer etablerades i landets samtliga län/regioner och de regionala utvecklingsledarna, som under satsningen varierade mellan 26 och 37 personer, ingick i ett nationellt nätverk som koordinerades av en samordnare från SKL. Deras organisatoriska tillhörighet varierade. Majoriteten tillhörde ett kommun- eller regionförbund och ett tiotal en FoU-miljö. Gemensamt för alla utvecklingsledare var kopplingen till de regionala samverkans- och stödstrukturerna (SKL, 2016).

Sedan den statliga satsningen avslutades 2016 har ett 30-tal utvecklingsledare fortsatt att träffas i ett nätverk tillsammans med SKL. Nätverket finansieras av de medverkande kommunerna och det har kommit att knytas till *Samverkansmodellen*

för långsiktig kunskapsutveckling som skapades på initiativ av SKL i samband med att de nationella överenskommelserna upphörde. Parterna som ingår i denna samverkan är SKL, de regionala samverkans- och stödstrukturerna och Socialstyrelsen. Samverkansmodellens målsättning är att agera ”för långsiktig samverkan mellan regionala samverkans- och stödstrukturer [...] och bidra till kunskapsutveckling till stöd för en evidensbaserad praktik inom socialtjänsten och närliggande hälso- och sjukvård” (SKL, 2017, s. 3).

Förändringsagenter med otydligt uppdrag – en specificering av forskningsfrågan

De regionala utvecklingsledarnas uppdrag handlade om att konkretisera överenskommelserna i regionala handlingsplaner och stödja kommunerna i att införa och utveckla en evidensbaserad praktik. Utvecklingsledarna skulle agera som förändringsagenter med uppgiften att införa kunskapsmodellen EBP. Raymond (2003) framhåller att förändringsagenter behöver tydliga direktiv och användbara redskap som understödjer det förändringsarbete de ska leda. Samtidigt har annan forskning visat att just otydlighet i och runt ett projekt kan skapa ett handlingsutrymme som gör det möjligt att genomföra komplexa projekt (jfr Sahlin-Andersson, 1989). De regionala utvecklingsledarnas uppdrag att förändra arbetssättet inom socialtjänsten var omgärdat av osäkerheter. I det följande ställer vi frågor om hur utvecklingsledarna inom BoU-satsningen förhöll sig till den otydlighet som fanns kring överenskommelserna och EBP som kunskapsmodell. Mer specifikt handlar artikelns frågeställningar om hur de regionala utvecklingsledarna i sin roll som förändringsagenter för socialtjänstens barn- och ungdomsvård förstår och förhåller sig till modellens otydlighet, och med vilket innehåll och vilken mening de fyller EBP som kunskapsmodell.

Genomförande och teori

För att få svar på våra frågor har vi genomfört intervjuer med regionala utvecklingsledare som är verksamma inom BoU-satsningen samt med satsningens koordinator. Empiriinsamlingen genomfördes av artikelns förste författare år 2016, det vill säga under satsningens sista år. Samtliga 37 utvecklingsledare som var kopplade till BoU-satsningen detta år erbjöds att delta i en intervju varav 21 samtyckte. Vi har inte gjort någon bortfallsanalys av de 16 som inte deltog, men har i fältarbetet träffat samtliga utvecklingsledare vid flera tillfällen och bedömer inte att deras medverkan i en intervju skulle påverka resultatet på något drastiskt sätt. Intervjuerna följde en intervjuguide med frågor om rollen som utvecklingsledare, vilka aktiviteter som bedrivs inom BoU-satsningen och om kopplingen till EBP, samarbete med andra aktörer inom

ramen för satsningen, BoU-satsningen i praktiken samt utvecklingsledarnas tankar kring att utveckla en kunskapsbaserad socialtjänst.

De intervjuade utvecklingsledarna representerade 15 regioner/län fördelade över hela landet och bestod av tjugo kvinnor och en man. Intervjuerna var huvudsakligen enskilda samtal förutom två intervjuer som genomfördes som gruppsamtal med vardera tre utvecklingsledare. Därtill gjordes en enskild intervju med satsningens koordinator från SKL. Intervjuerna ägde rum på utvecklingsledarnas kontor (5 personer), i samband med utvecklingsledarnas nationella nätverksträffar (4 personer), per telefon (4 personer) och via Skype (9 personer). Intervjuerna spelades in och transkriberades. Använda citat har redigerats från tal- till skriftspråk.

Den initiala analysen av empirin visade på motstridiga beskrivningar av EBP, så kallade *breakdowns* eller sammanbrott. Det kan beskrivas som "krockar" i materialet där en beskrivning står i motsättning till en annan, och de upptäckts genom att forskaren är i en nyfiken "dialog" med den insamlade empirin (Alvesson & Kärreman, 2012). I intervjuerna uppger utvecklingsledarna å ena sidan att det är tydligt för dem vad EBP innebär och å andra sidan gör de varierande tolkningar av EBP och dess innebörd. Samtidigt var utvecklingsledarna positiva till EBP och menade att modellen var ett stöd för dem i deras arbete. Sökandet efter en teoretisk förståelse av det till synes motsägelsefulla i utvecklingsledarnas upplevelse av den otydlighet som omger EBP samtidigt som modellen ges betydelse i deras arbete, ledde oss till Ernesto Laclau (1996) och de analytiska begreppen *empty* och *floating signifier*.

Laclau (1996) använder de här begreppen för uttryck som kan ges varierande betydelse i olika sammanhang och som är föränderliga över tid. Ordet *signifier* är nära besläktat med *signification* och karakteriserar något som är betydelsefullt och meningsbärande. Laclau menar att ett uttryck som inte har någon mening i sig, som är föränderligt i sin betydelse, också är tomt. Han använder därför begreppet *empty signifiers* för "*a signifier without a signified*" (ibid., s. 306). Någon bra svensk översättning finns inte, men man skulle kunna säga "tom meningsbärare" eller "en meningsbärare utan specifik mening".

Detta innebär inte att *empty signifiers* är meningslösa eller saknar betydelse, tvärtom: *empty signifiers* är meningsfulla och har betydelse i sitt sammanhang. Problemet handlar i stället om att *empty signifiers* är vagt definierade begrepp med föränderlig och svårfångad mening som i regel ges varierande meningsinnehåll och betydelse i olika sammanhang och vid skiftande tidpunkter. Detta gör att *empty signifiers* blir användbara på varierande sätt och det är därigenom de har sitt värde (ibid.).

Begreppet ingår i ett bredare diskursteoretiskt sammanhang som Ernesto Laclau utvecklat tillsammans med sin kollega Chantal Mouffe. En central utgångspunkt i deras diskursteori är att "allting är kontingent" (Jørgensen & Phillips, 2000, s. 62). Samhället och nu gällande diskurser skulle kunna se annorlunda ut och det är tro-

ligt att de kommer att förändras. Till skillnad från exempelvis Norman Faircloughs bidrag, vars diskursanalytiska fokus tydligare ligger på en kritisk analys av reproducerande diskurser utifrån ett maktperspektiv, handlar Laclau och Mouffes bidrag mer om hur den sociala verkligheten konstrueras, representeras och förändras genom diskurser (ibid.).

Ernesto Laclau och Chantal Mouffes diskursanalytiska ansats har endast i begränsad omfattning använts i socialt arbete. Bland annat Davidsson (2010) har utgått från denna i en analys av hur begreppet utanförskap artikulerades i den svenska riksdagsdebatten i början av 2000-talet. Han visar hur begreppet konstrueras, förhandlas och förändras i den politiska debatten utifrån kategoriseringen av "vi" och "dem".

En kritik mot Laclaus sätt att använda *empty signifier* handlar om att han använder begreppet i analys av politiska och ideologiska begrepp. Detta, menar kritikerna, gör det svårt att överföra hans tolkning av *empty signifier* till andra kontexter. Men diskursiva analyser om hållbarhet (*sustainability*) drar nytta av begreppet. Där används *empty signifier* för att tydliggöra hållbarhetsbegreppets vaga och föränderliga innehåll i förhållande till hur hållbarhet förstås och definieras (jfr Brown, 2016). Även om EBP förvisso inte är ett politiskt begrepp i snäv bemärkelse, har EBP en ideologisk dimension då modellen förhåller sig till specifika epistemologiska utgångspunkter för kunskap och kunskapssyn. Epistemologiska skillnader blir som regel tydliga i diskussioner om kunskap i socialt arbete, där EBP ofta får stå för en mer objektiv kunskapsyn med rötter i den positivistiska traditionen.

I det följande presenterar vi analysen av det empiriska materialet i två delar. Den första tar sin utgångspunkt i hur utvecklingsledarna beskriver den otydlighet som omger EBP samtidigt som EPB ges betydelse i deras arbete. Den andra delen belyser sammanhangets roll när det gäller det innehåll som utvecklingsledarna tillskriver EBP inom ramen för BoU-satsningen.

En betydelsefull meningsbärare utan mening i sig

Den allmänna bilden som utvecklingsledarna ger uttryck för i intervjuerna är att EBP uppskattas som ett sätt att understödja kunskapsutvecklingen och professionaliseringen av det sociala arbetet. Detta ligger i linje med annan forskning som visar att professionen i regel är positivt inställd till EBP (Johansson & Fogelgren, 2016).

Trots den positiva inställningen, och en förhoppning om att med hjälp av EBP kunna åstadkomma en kunskapsbaserad barn- och ungdomsvård, menar utvecklingsledarna att det är svårt att beskriva vad EBP innebär konkret.

Vad exakt är detta [EBP], då får man ju nästan ångestpåslag för att man inte kan bli så där tydlig. (Respondent 5)

Citatet visar på en osäkerhet som många utvecklingsledare uttrycker när de ombeds beskriva EBP. Svårigheten att vara tydlig är återkommande.

Vad EBP innebär är ju ett ganska luddigt begrepp, tycker jag [...] Det är inte så där enkelt att koppla ihop det med praktiken. (Respondent 11)

Denna utvecklingsledare använder "luddig" för att sätta ord på otydligheten och menar att otydligheten gör det svårt att omsätta EBP i praktiken. Eftersom utvecklingsledarna har ett uppdrag att stödja kommunerna i att etablera EBP blir dess konkretisering särskilt viktig. En annan utvecklingsledare menar att vad som menas med EBP är tydligt i teorin, men att det inte gäller när EBP ska tillämpas praktiskt.

Alltså i teorin ja, men i praktiken nej. Jag vet vad jag teoretiskt menar med det, men hur sjutton gör man detta? (Respondent 16)

Utvecklingsledaren beskriver en ambivalens mellan EBP:s teoretiska och praktiska betydelse. I perspektiv av Laclau (1996) kan EBP förstås som en meningsbärare utan specifik mening: en *signifier* vars betydelse kan variera. En meningsbärare som inte har någon specifik mening lämnar utrymme för tolkningar, något en av utvecklingsledarna också påpekar.

Jag tycker det är hyfsat tydligt. Det går ju att tolka på många olika sätt men i det stora hela är det tydligt för mig. (Respondent 12)

Utvecklingsledaren anser att EBP är ett hyfsat tydligt begrepp för henne, samtidigt tillägger hon att EBP kan tolkas på skilda sätt. Utrymme för egna tolkningar är enligt Laclau (1996) kännetecknande för en *empty signifier*. Detta tolkningsutrymme öppnar upp för handlingsutrymme, vilket ger utvecklingsledarna möjlighet att använda uttrycket som det passar dem. I *Okklarhetens strategi* beskriver Kerstin Sahlin-Andersson (1989) hur otydligheten kring byggprojektet Globenarenan i Stockholm var en av förutsättningarna för att bygget lyckades. Hon lyfter otydlighet och oklarhet som premisser för handlingsutrymme. Otydligheten ökade enskilda aktörers inflytande under projektet. Detsamma tycks gälla för EBP. Dess otydlighet skapar tolknings- och handlingsutrymme för utvecklingsledare som förändringsagenter.

Ett annat kännetecken för en *empty signifier* är dess flytande och skiftande betydelse. En utvecklingsledare pratar om hur förståelsen av EBP kan förändras över tid vilket kan bidra till förvirring.

Alltså det [EBP] är ju ett begrepp som av många upplevs som en såpad tvål, du vet, man tar i den så bara puff så flyger den iväg. Nu tror jag att jag fattar, nej nu inte.
(Respondent 1)

Utvecklingsledarens förståelse av EBP hade förändrats när modellen skulle användas vid ett senare tillfälle. Avby (2014) visar hur EBP förstås olika av yrkesverksamma som i sin vardag konfronteras med uttrycket. Enligt henne har det sin förklaring i den enskilda personens förförståelse, och att den är föränderlig. EBP:s flytande karaktär blev särskilt tydlig när utvecklingsledarna intog ett mer resonerande förhållningssätt då de beskrev EBP.

Vi jobbar ju hela tiden med EBP. Det är ju en av våra målsättningar, det ska ju genomsyra hela vår verksamhet. [...] Jag menar det handlar om att hitta modeller och lösningar som är forskningsbaserade sen tidigare. Eller att det finns forskning på det och att också sammanfoga det med den praktiska verksamheten och utifrån deras verksamhet kunna bygga och jobba vidare med uppföljning och utvärdering. Men när du ställer frågan så där, så vet jag ju det här med evidens, alltså hur jag tänker som forskare kring evidensbaserad praktik och då tycker ju inte jag att det är så mycket. Det är ju mer det här med kunskapsstyrning som går ner. Och det kanske inte är så mycket evidens på det sättet. (Respondent 2)

Här resonerar utvecklingsledaren om att EBP exempelvis kan utgöras av modeller (metoder) som är forskningsbaserade, uppföljning och utvärdering, evidens och kunskapsstyrning. EBP flyter därmed mellan att handla om en metod, ett verktyg för uppföljning och ett verktyg för kunskapsstyrning.

Utvecklingsledarna anser att EBP och samtalet kring EBP är en viktig aspekt av arbetet för att hålla diskussionen om en kunskapsbaserad socialtjänst och ett professionellt socialt arbete levande. Det visar hur ett meningsbärande uttryck i Laclaus (1996) tolkning kan sakna en specifik mening och ändå vara betydelsefullt. På frågan på vilket sätt EBP har varit betydelsefull för de professionella säger en av utvecklingsledarna:

Som grupp, kan jag ändå känna generellt att de känner sig mer professionella när de faktiskt kan förklara vad det är de gör och på vilket sätt man gör detta, hur vi följer upp detta. Och att man liksom vilar sig på stenar som känns grundade.
(Respondent 20)

Denna utvecklingsledare beskriver att EBP har varit ett viktigt redskap för de socialarbetare hon har mött i sitt arbete och hur EBP har bidragit till att de professionella

”känner sig mer professionella”. I det avseendet är EBP en betydelsefull meningsbärare fast den saknar mening i sig. Ökad medvetenhet om frågor som rör brukar-medverkan och kunskapsutveckling av socialtjänstens arbete är andra aspekter som utvecklingsledare lyfter fram som viktiga konsekvenser av arbetet med EBP. Det leder oss vidare till analysens andra tema som handlar om att sammanhanget spelar roll när meningsbäraren fylls med innehåll.

En tom meningsbärare beroende av sitt sammanhang

Det här temat sätter fokus på hur utvecklingsledarnas tolkning och förståelse av EBP kan kopplas till det sammanhang som de verkar i och hur det i sin tur påverkar med vilken mening och vilket innehåll de fyller EBP. Konkret innebär det att utvecklingsledarna försöker förstå EBP i förhållande till sitt uppdrag inom ramen för BoU-satsningen. En utvecklingsledare beskriver hur de gjorde:

Vi hade en arbetsgrupp som försökte rota lite i begreppet [EBP] för att se vad det betyder för oss. Då fick man definiera lite mer kring vad man tänkte det innehöll.
(Respondent 1)

Det är ett exempel på hur utvecklingsledarna tillsammans med andra tolkar EBP utifrån ”vad det betyder för oss” det vill säga för det aktuella sammanhang som EBP ska användas i. Här blir det tydligt att en betydelsefull meningsbärare, som EBP är ett exempel på, kan ges varierande innehåll utifrån sitt sammanhang. Även om innehållet varierar, behöver inte själva uttrycket, det vill säga EBP undvikas. EBP kan även fortsättningsvis benämnas ”EBP” även om innehåll och betydelse förändrats. Lundström och Shanks (2013), som har undersökt hur chefer inom den sociala barn- och ungdomsvården försöker omsätta EBP, visar att de i stället för att använda uttrycket EBP pratar om kunskapsbaserat socialt arbete eller helt avstår från att nämna evidensbegreppet. Möjligheten att undvika eller använda sig av andra uttryck är emellertid begränsad för utvecklingsledarna, eftersom deras uppdrag handlar om just att införa EBP. I motsats till Lundström och Shanks studie har utvecklingsledarna i den här studien utvecklat en annan strategi. Utvecklingsledarna fyller den tomma meningsbäraren EBP med allt de gör inom ramen för BoU-satsningen utan att de behöver ändra eller undvika själva uttrycket EBP.

Intervjuerna innehåller många exempel på hur utvecklingsledarna beskriver EBP i förhållande till BoU-satsningen. Det kan handla om generella uttalanden som att EBP är ”ett cirkulärt sätt att jobba eller tänka” (Respondent 13) till mer specifika beskrivningar.

Det [EBP] är brukarens erfarenheter och behov, praktikerna och att föra in forskning och teoretisk kunskap. Att det vilar på tre ben i dag. (Respondent 18)

I detta citat återfinns några av de centrala begrepp som används i litteraturen för att definiera EBP i socialt arbete: brukaren, praktikern/den professionelle och den vetenskapliga kunskapen. Enligt Laclau (1996) behöver en meningsbärare utan mening inte omfattas av ett specifikt föremål eller fenomen i det verkliga livet. Det gäller särskilt abstrakta och teoretiska uttryck i likhet med EBP. I stället kan uttrycken fyllas med varierande innehåll, ibland motsägelsefulla. Det innehåll som ges kan bli till synliga yttringar eller "spår" när uttrycket omsätts i praktisk handling. Utvecklingsledarna beskriver några sådana yttringar av EBP som har varit en del i BoU-satsningen.

När det gäller, vad ska jag ta för någonting, när det gäller BBIC och det utvecklingsarbetet som jag tillsammans med BBIC-samordnarna för länet planerar, då bygger det ju också på evidensbaserad praktik. EBP ligger ju också till grund för den nya, reviderade BBIC:n och det arbetet som behöver göras där i samverkan med till exempel skolan och hälso- och sjukvård. Man vet enligt forskningen och den vetenskapliga kunskapen att placerade barn har sämre hälsa och skolgång än andra barn. (Respondent 10)

Utvecklingsledaren menar att BBIC är en del i en evidensbaserad praktik. Kopplingen görs utifrån att det finns vetenskaplig kunskap om att placerade barns skolgång och hälsa behöver förbättras. Att använda vetenskaplig kunskap ses som en viktig del i en evidensbaserad praktik, alltså görs BBIC till en del av EBP. Att koppla BBIC till EBP eller evidensbaserat socialt arbete kan vara problematiskt. BBIC är inte en enhetlig evidensbaserad arbetsmodell och dess vetenskapliga förankring i en kunskapsbas med relevans för socialt arbete har problematiserats (Herz, 2014; Skillmark, 2018).

I beskrivningar av EBP är det vanligt att det kopplas till de aktiviteter och projekt som utvecklingsledarna samordnar eller ansvarar för. EBP inom ramen för BoU-satsningen kan, förutom BBIC, handla om spridning av Socialstyrelsens kunskapsmaterial, barns delaktighet, forskningscirkel, kompetensfrågor och systematisk uppföljning, för att nämna några exempel. En utvecklingsledare ger följande beskrivning av hur EBP kan kopplas till hennes uppdrag.

Vi jobbar ju mycket med personalens kompetens, vi jobbar mycket med delaktighet och inflytande, vi jobbar med BBIC, systematisk uppföljning. Där har vi nu breddat grundutbildningen så att den ska fördjupa vissa teman och då kopplar vi det till Socialstyrelsens arbete som finns på kunskapsguiden. [...] Vi jobbar med

FoU-cirklar där forskare också finns med. Vi jobbar med vissa uppdragsutbildningar, inte så mycket, men dock där universitetet är med. (Respondent 3)

Citatet är ett exempel på en beskrivning av EBP som kunskapsmodell som ligger relativt långt ifrån hur det beskrivs i litteraturen. I stället för att beskriva EBP som en kunskapsmodell med olika kunskapskällor, eller med begrepp som evidensbaserade metoder, kritisk bedömning och randomiserade studier (Bergmark, Bergmark & Lundström, 2011), ger utvecklingsledaren en beskrivning av EBP som mer liknar en modell för styrning eller organisering. Framställningar av detta slag är inte unika för just denna utvecklingsledare. När utvecklingsledarna beskrev hur de försöker omsätta EBP i praktiken, var det tydligt att de utgår från EBP som en styrmodell. I likhet med SKL:s årliga rapport avseende BoU-satsningen (SKL, 2016), talar de om systematisk uppföljning, brukarmedverkan, forskningsbaserad kunskap, personalens kompetens som en förutsättning för en evidensbaserad praktik och samverkan med berörda aktörer. Som konkreta aktiviteter inom ramen för systematisk uppföljning nämner utvecklingsledarna projekt och aktiviteter som rör BBIC och öppna jämförelser. Brukarmedverkan ska åstadkommas med hjälp av bland annat barnintervjuer och delaktighetscirklar. Vad gäller forskningsbaserad kunskap beskrivs olika aktiviteter som rör samverkan med lärosäten för högre utbildning. Introduktionsprogram nämns som exempel på instrument för att säkerställa personal- och kompetensförserjningen och samverkan med sjukvården kopplas i regel till hälsoundersökningar för familjehemsplacerade barn.

Utifrån intervjuerna kan alla de här aktiviteterna förstås som manifestationer av EBP inom BoU-satsningen. Sammantaget visar materialet att utvecklingsledarna knyter allt utvecklings- och kvalitetsarbete till EBP.

För mig har det aldrig varit konstigt att prata om evidensbaserad praktik. För mig hör det ihop med kvalitetsparagrafen i socialtjänstlagen. Du ska ha personal som har rätt kompetens, att de ska kunna ge brukarna rätt stöd, veta vad man gör, att man ska kunna följa upp sina insatser. Och det är det vi gör här, det är en del av en god kvalitet. (Respondent 8)

De begrepp som används för att fylla en tom meningsbärare med mening är inte sällan hämtade från det sammanhang personen verkar i. Det blir tydligt i uttalandet ovan när utvecklingsledaren använder sig av kvalitetsbegreppet med hänvisning till socialtjänstlagen för att förtydliga innebörden av EBP. Att använda kvalitetsbegreppet är ett sätt att ge mening åt EBP. Det innebär samtidigt att EBP:s mening förändras och delvis får en ny innebörd. Utifrån Laclau är det inte ovanligt att använda andra ord eller begrepp för att beskriva eller förklara betydelsefulla meningsbärare utan specifikt meningsin-

nehåll. Problemet uppstår när meningsbäraren förklaras med begrepp som är lika svår-fångade, vaga och diffusa som meningsbäraren själv (Laclau, 1996).

Utvecklingsledarna lyfter fram en mängd aktiviteter och begrepp som de menar kan kopplas till EBP. Det är ett sätt att ge mening åt denna betydelsefulla men tomma meningsbärare. Samtidigt finns det delar som de tycker är svåra att knyta till uppdraget. Det handlar exempelvis om svårigheterna att involvera brukare och de professionella socialarbetarna samt om bristande samverkan med högskolor och universitet. Det kan framstå som paradoxalt då brukaren, de professionella själva och vetenskaplig kunskap är de kunskapskällor som litteratur och styrdokument knyter till EBP i socialt arbete.

Otydlighetens betydelse – en diskussion

De regionala utvecklingsledarna i BoU-satsningen hade utifrån nationella överenskommelser i uppdrag att omsätta EBP i regionala handlingsplaner; de förväntades att agera som förändringsagenter i den statliga styrningen för att införa kunskapsmodellen EBP i kommunal socialtjänst. Det är välkänt att EBP omges av otydlighet. I artikeln undersöker vi hur utvecklingsledarna förhåller sig till och förstår EBP och med vilket innehåll och vilken mening de fyller modellen.

Analysen visar att EBP kan förstås som en *empty signifier* i Laclaus mening, det vill säga som en betydelsefull meningsbärare som saknar mening i sig. EBP är ett töjbart, ospecificerat och kontextberoende uttryck som fylls med varierande mening och innehåll. EBP:s mening och innehåll beror på användarnas förförståelse, sammanhang och avsikt. Det innebär att förståelsen av EBP är föränderlig och att det inte finns *en* mening eller *en* tydlig definierad betydelse av EBP, utan flera.

Som artikelns titel antyder, menar vi att denna otydlighet har betydelse. Otydligheten som omgärdar EBP ger utvecklingsledarna handlingsutrymme att tolka EBP utifrån sitt sammanhang och syfte. Otydligheten blir produktiv. Detta handlingsutrymme framstår som en förutsättning för att över huvud taget kunna omsätta en så pass abstrakt idé som kunskapsbaserad i socialt arbete med barn och unga.

I intervjuerna kopplar utvecklingsledarna allt som sker inom ramen för BoU-satsningen till EBP. Det är mot den bakgrunden vi menar att EBP framstår som en tom meningsbärare som fylls med varierande innehåll och mening utifrån skilda syften. Utvecklingsledarna sätter de aktiviteter som genomförs inom ramen för BoU-satsningen på ett eller annat sätt i förhållande till de fyra aspekterna av EBP som kunskapsmodell, nämligen vetenskaplig eller bästa tillgängliga kunskap, brukarens erfarenhet, den professionelles expertis och kontextuella förutsättningar (jfr Kunskapsguiden, 2017) samt till de prioriterade områden som återfinns i de årliga överenskommelserna mellan regeringen och SKL.

Det är dessutom så att utvecklingsledarna till stor del förenar EBP inom BoU-satsningen med specifika områden som rör utveckling och organisation i socialtjänsten. Intervjuerna visar på exempel där utvecklingsledarna kopplar utvecklingsarbetet som sker inom BoU-satsningen till kunskapsmodellen EBP. De nämner exempelvis arbetet med systematisk uppföljning, barns delaktighet, personalförsörjning, kompetensutveckling, introduktion för nyanställda, spridning av kunskapsmaterial från statliga myndigheter samt SKL:s handlingsplan *Stärkt skydd för barn och unga*. Det här sättet att anpassa EBP till sitt sammanhang möjliggör att deras pågående utvecklingsarbete ryms inom EBP.

Det är i ljuset av detta som vi ser att EBP i mångt och mycket handlar om att utveckla och organisera socialt arbete. EBP framstår mer som en modell för styrning av socialt arbete i offentlig sektor än som en kunskapsmodell. Utvecklingsledarnas grunduppdrag, att förändra arbetssätt och metoder i socialtjänsten utifrån EBP som kunskapsmodell, verkar hamna i skymundan. I stället är det EBP som en styrmodell som blir centralt i intervjuerna med de regionala utvecklingsledarna.

I den här studien har vi inte undersökt hur EBP i en konkret mening omsätts i praktiken. Det kan dock antas att den mening som utvecklingsledarna tillskriver EBP, och som vi menar handlar mer om utveckling, organisering och styrning än kunskapsanvändning, får konsekvenser för den praktiska tillämpningen.

EBP syftar till att stärka kunskapsbaseringen av socialt arbete i offentlig sektor (SKL, 2017). De professionella är dessutom positivt inställda till EBP och upplever att de stärks av modellen i sitt yrkesutövande (Johansson & Fogelgren, 2016). Det är nästintill omöjligt att argumentera emot evidensbasering av det sociala arbetets praktik i en tid där vetenskaplig kunskap åtnjuter hög status och legitimitet. Frågan som vi ställer oss är om EBP är rätt väg att gå när det gäller kunskapsbasering av socialt arbete. Detta eftersom EBP – som en tom meningsbärare – tolkas, förstås och används på de mest skilda sätt. I en rapport från Socialstyrelsen (2015) om utvecklingsledare som är verksamma i kommunal socialtjänst nämns utvecklingsledarnas bristande kunskaper om EBP som ett hinder för att arbeta evidensbaserat. Utifrån den studien handlar frågan inte om utvecklingsledare brister i kunskap om EBP, utan snarare om vilken kunskap om EBP utvecklingsledare kan förväntas ha eftersom EBP kan förstås så olika – modellen har inte någon mening i sig själv.

Som en avslutande reflektion vill vi säga något om vad resultaten av den här studien kan innebära för den fortsatta debatten kring kunskap i socialt arbete. Någon skulle kunna hävda att det krävs en mer stringent definition av EBP och ett förtydligande av begreppets innebörd i både teori och praktik. Detta för att EBP inte ska urholkas och bli till något annat än vad som var tänkt från början. Samtidigt skulle en mer rigid definition troligen leda till en smalare och mer restriktiv förståelse av kunskap. Det är tveksamt om en utveckling åt detta håll gynnar kunskapsutvecklingen av ett brett,

komplext och kontextberoende fält som socialt arbete. Studiens resultat skulle också kunna användas för att argumentera att EBP främst är en teoretisk konstruktion med en alltför snäv förståelse av kunskap som inte går att omsätta i det sociala arbetets praktik. Den praktiska dimensionen av EBP är en viktig del, eftersom socialt arbete som ämne omfattas av både teoretisk och praktisk kunskap. Att fortsätta ägna tid och kraft åt ännu fler försök att införa en kunskapsmodell som har problematiserats av socialvetenskaplig forskning både när det gäller modellens ottydlighet och dess överförbarhet till socialt arbete kan därför upplevas som irrelevant och meningslöst. Den som inte vill positionera sig på den ena eller andra sidan, ges med den här artikeln möjlighet att hålla diskussionen om kunskapsbaserad av det sociala arbetets praktik levande för att påverka utvecklingen; sammantaget visar analysen att det är genom sin ottydlighet som EBP får betydelse. Kanske kan den insikten bidra till en annan och mindre polariserad utgångspunkt för den fortsatta debatten.

Utvecklingsledarna som ingick i studien "[...] har tänkt att vi kan göra nytta" (Respondent 8) för den sociala barn- och ungdomsvården, trots den ottydlighet som omger EBP. Att göra nytta har också varit ambitionen i det statliga betänkandet *Evidensbaserad praktik inom socialtjänsten – till nytta för brukaren* (SOU 2008:18) som ligger till grund för satsningen. Om och på vilket sätt EBP-överenskommelserna, och i synnerhet BoU-satsningen, har bidragit till att socialtjänstens interventioner är till nytta för de barn och unga som de är riktade mot vet vi däremot lite om.

Referenser

- Alvesson, M. & Kärreman, D. (2012) *Kreativ metod. Skapa och lösa mysterier*. Malmö: Liber.
- Avby, G. (2015) *Evidence in practice. On knowledge use and learning in social work*. Linköping: Linköping universitet.
- Avby, G., Nilsen, P. & Abrandt Dahlgren, M. (2014) Ways of understanding evidence-based practice in social work. A qualitative study. *British Journal of Social Work*, 44(6): 1366–1383.
- Bergmark, A., Bergmark, Å. & Lundström, T. (2011) *Evidensbaserat socialt arbete. Teori, kritik, praktik*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Bergmark, A. & Lundström, T. (2006) Mot en evidensbaserad praktik? Om färdriktning i socialt arbete. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 13(2): 99–113.
- Bergmark, A. & Lundström, T. (2011) Evidensbaserad praktik i svenskt socialt arbete. Om ett programs mottagande, förändring och möjligheter i en ny omgivning. I: I. Bohlin & M. Sager (red.) *Evidensens många ansikten. Evidensbaserad praktik i praktiken*. Lund: Arkiv.
- Björk, A. (2016) *Evidence-based practice behind the scenes. How evidence in social work is used and produced*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Brown, T. (2016) Sustainability as empty signifier. Its rise, fall, and radical potential. *Antipode*, 48(1): 115–133.
- Börjeson, M. & Johansson, K. (2014) In search for a model for knowledge production and practice research in Swedish social work. *Nordic Social Work Research*, 4(1): 70–85.

- Davidsson, T. (2010) Utanförskapelsen. En diskursanalys av hur begreppet utanförskap artikulerades i den svenska riksdagsdebatten 2003–2006. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 17(2): 149–168.
- Denvall, V. & Johansson, K. (2012) Kejsarens nya kläder. Implementering av evidensbaserad praktik i socialt arbete. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 19(1): 26–45.
- Eliasson, B. (2014) *Social work approaching evidence-based practice. Rethinking social work*. Luleå: Luleå University of Technology.
- Epstein, I. (2009) Promoting harmony where there is commonly conflict. Evidence-informed practice as an integrative strategy. *Social Work in Health Care*, 48(3): 216–231.
- Haynes, R.B., Devareaux, P.J. & Guyatt, G.H. (2002) Physicians' and patients' choices in evidence based practice. *BMJ Clinical Research*, 324(7350): 1350–1350.
- Herz, M. (2014) Förtroendekrisen mellan Socialstyrelsen och det sociala arbetet fortsätter. Debatt. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 21(1): 85–90.
- Jacobsson, K., Eliasson Lappalainen, R. & Meeuwisse, A. (2017) Statlig kunskapsstyrning. En exkluderingsprocess. I: B. Andersson, F. Petersson & A. Skärner (red.) *Den motspänniga akademikern. Festskrift till Ingrid Sahlin*. Malmö: Égalité.
- Johansson, K., Denvall, V. & Vedung, E. (2015) After the NPM Wave. Evidence-based practice and the vanishing client. *Scandinavian Journal of Public Administration*, 19(2): 69–88.
- Johansson, K. & Fogelgren, M. (2016) *En urvattnad glimt av något som kunde blivit bra. Professionella i socialtjänsten och den evidensbaserade praktiken*. Rapport 2016:8. Norrköping: Linköpings universitet, Centrum för kommunstrategiska studier.
- Jørgensen, M. & Phillips, L. (2000) *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Kunskapsguiden (2017) *Om evidensbaserad praktik*. [<http://www.kunskapsguiden.se/ebp/om-evidensbaserad-praktik>]. Hämtad: 2018-12-30].
- Laclau, E. (1996) The death and resurrection of the theory of ideology. *Journal of Political Ideologies*, 1(3): 201–220.
- Lundström, T. & Shanks, E. (2013) Hård yta men mjukt innanmäte. Om hur chefer inom den sociala barnavården översätter evidensbaserat socialt arbete till lokal praktik. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 20(2): 108–126.
- Morago, P. (2006) Evidence-based practice. From medicine to social work. *European Journal of Social Work*, 9(4): 461–477.
- Morago, P. (2010) Dissemination and Implementation of evidence-based practice in the social services. A UK survey. *Journal of Evidence-Based Social Work*, 7(5): 452–465.
- Mullen, E.J., Bledsoe, S.E. & Bellamy, J.L. (2008) Implementing evidence-based social work practice. *Research on Social Work Practice*, 18(4): 325–338.
- Nykänen, P. (2017) "Critical appraisal". Riklinjer och praktikerns dilemma. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 24(3–4): 219–237.
- Odhoff, C. (2016) *Att förstå EBP. Översättningar av idén om en evidensbaserad praktik i den svenska socialtjänsten*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Oscarsson, L. (2009) *Evidensbaserad praktik inom socialtjänsten*. Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting (SKL).
- Oscarsson, L. (2013) Evidensbaserad praktik i socialt arbete. Möjligheter och begränsningar. I: B. Blom, S. Morén & L. Nygren (red.) *Kunskap i socialt arbete. Om villkor, processer och användning*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Palinkas, L.A. & Soydan, H. (2012) New horizons of translational research and research translation in social work. *Research on Social Work Practice*, 22(1): 85–92.

- Petersén, A.C. & Olsson, J.I. (2014) Calling evidence-based practice into question: Acknowledging phronetic knowledge in social work. *British Journal of Social Work*, 5(45): 1581–1597.
- Raymond, C. (2003) Models of change agency. A fourfold classification. *British Journal of Management*, 14(2): 131–142.
- Rexvid, D. (2016) *Professionsutövning och kunskapsstyrning. En jämförelse av socialarbetares och allmänläkares klientarbete*. Umeå: Umeå universitet.
- Righard, E. & Montesino, N. (2011) Conceptions of knowledge in Swedish social work education. A historical account. *Social Work Education*, 31(5): 651–662.
- Sackett, D.L., Richardson, W.S., Rosenberg, W., Haynes, R.B. & Henderson, A.R. (1997) Evidence-based medicine. How to practice and teach EBM. *Clinical Chemistry*, 43(10): 2014.
- Sahlin-Andersson, K. (1989) *Oklarhetens strategi. Organisering av projektsamarbete*. Lund: Studentlitteratur.
- Skillmark, M. (2018) *Uppdrag standardisering. Införande och användning av manualbaserade utrednings- och bedömningsverktyg i socialtjänsten*. Akademisk avhandling. Växjö: Linnéuniversitet.
- SKL (2016) *Barn och Unga satsningen. Redovisningen av 2015 års arbete*. Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting.
- SKL (2017) *Samverkansmodell för långsiktig kunskapsutveckling. Modell för samverkan mellan de regionala samverkans- och stödstrukturerna samt nationell nivå, till stöd för socialtjänst och närliggande hälso- och sjukvård*. Stockholm: Sveriges Kommuner och Landsting (SKL).
- Socialdepartementet & SKL (2009) *Överenskommelse för år 2009 mellan Regeringen och Sveriges Kommuner och Landsting om plattform för evidensbaserad praktik i socialtjänsten*. Stockholm: Regeringen.
- Socialdepartementet & SKL (2010) *Stöd till en evidensbaserad praktik för god kvalitet inom socialtjänstens område. Överenskommelse för 2010 mellan staten och Sveriges Kommuner och Landsting*. Stockholm: Regeringen.
- Socialdepartementet & SKL (2011) *Stöd till en evidensbaserad praktik för god kvalitet inom socialtjänstens område. Överenskommelse för 2011 mellan staten och Sveriges Kommuner och Landsting*. Stockholm: Regeringen.
- Socialdepartementet & SKL (2012) *Stöd till en evidensbaserad praktik för god kvalitet inom socialtjänstens område. Överenskommelse för 2012 mellan staten och Sveriges Kommuner och Landsting*. Stockholm: Regeringen.
- Socialdepartementet & SKL (2013) *Stöd till en evidensbaserad praktik för god kvalitet inom socialtjänstens område. Överenskommelse för 2013 mellan staten och Sveriges Kommuner och Landsting*. Stockholm: Regeringen.
- Socialdepartementet & SKL (2014) *Stöd till en evidensbaserad praktik för god kvalitet inom socialtjänstens område. Överenskommelse för 2014 mellan staten och Sveriges Kommuner och Landsting*. Stockholm: Regeringen.
- Socialdepartementet & SKL (2015) *Stöd till en evidensbaserad praktik för god kvalitet inom socialtjänstens område. Överenskommelse för 2015 mellan staten och Sveriges Kommuner och Landsting*. Stockholm: Regeringen.
- Socialdepartementet & SKL (2016) *Stöd till en evidensbaserad praktik för god kvalitet inom socialtjänstens område. Överenskommelse för 2016 mellan staten och Sveriges Kommuner och Landsting*. Stockholm: Regeringen.
- Socialstyrelsen (2012) *Att leda en evidensbaserad praktik. En guide för chefer i socialtjänsten*. Stockholm: Socialstyrelsen.

- Socialstyrelsen (2015) *Socialtjänstens utvecklingsledare om evidensbaserad praktik. Förutsättningar, attityder och kunskap om evidensbaserat arbete*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU 2008:18 *Evidensbaserad praktik inom socialtjänsten. Till nytta för brukaren*. Betänkande av Utredningen för en kunskapsbaserad socialtjänst.
- Statskontoret (2016) *Statens styrning av kommunerna*. Rapport 2016:24. Stockholm: Statskontoret.
- Sundell, K., Soydan, H., Tengvald, K. & Anttila, S. (2010) From opinion-based to evidence-based social work. The Swedish case. *Research on Social Work Practice*, 20(6): 714–722.
- Sunesson, S. (2003) Socialt arbete. En bakgrund till ett forskningsämne. I: *Socialt arbete. En nationell genomlysning av ämnet*. Högskoleverkets rapportserie 2003:16. Stockholm: Högskoleverket.
- Svanevie, K. (2011) *Evidensbaserat socialt arbete från idé till praktik*. Umeå: Umeå universitet.

Angelica Wågby & Magnus Englander

Barns delaktighet i vårdnads-, boende- och umgängesutredningar

Children's participation in assessing custody, residence and access

Social work researchers have found custody, residence and access proceedings to be negligent regarding children's participation and in considering their opinions. This study, with its phenomenological design, aimed at disclosing how children's participation (as a phenomenon) appears in Swedish custody assessments as seen from the professional context of the social worker. The findings show that the meaning of children's participation is constituted within a social context, i.e., as the background of the overall assessment and not based on a specific view in terms of outcome as expressed by the child. Three specific themes were discovered: 1) informing and respecting the child, 2) attempting to understand the child, and 3) integrating the perspective of the child within the overall assessment. The findings also suggest the necessity of clarifying concepts within the social work profession.

Angelica Wågby är doktorand vid Institutionen för socialt arbete, Malmö universitet.

Magnus Englander är docent i fenomenologisk psykologi och universitetslektor i socialt arbete vid institutionen för socialt arbete, Fakulteten för hälsa och samhälle, Malmö universitet.

Kontakt: angelica.wagby@mau.se

Inledning

FN:s konvention om barnets rättigheter (Unicef Sverige, 2008) ska bli svensk lag den 1 januari 2020 (SOU 2016:19), vilket är ett viktigt steg att ta för barns rättigheter i Sverige. Internationellt råder variation i hur konventionen har ratificerats i lagstiftningen, vilket innebär att internationell forskning har olika kontexter att utgå från. Den här studien har specifikt fokus på svensk forskning kring barns delaktighet i relation till svensk praktik inom familjerättsliga utredningar.

Inom svenskt familjerättsligt socialt arbete är redan barnkonventionens artikel 12 införlivad, men det återstår ett omfattande och svårt arbete med att definiera artikelns praktiska innebörd för de enskilda barn som är aktuella inom familjerättsligt socialt arbete. Artikel 12 fokuserar på barns åsikter samt att dessa ska tillmätas betydelse i förhållande till ålder och mognad. Därmed riskerar flera kategorier av barn att uteslutas, exempelvis de som inte förmedlar några åsikter, de som inte anses vara självständiga i relation till föräldrars åsikter eller de barn som anses vara för unga eller omogna för att deras åsikter ska beaktas. Det är problematiskt eftersom bestämmelser i barnkonventionen ska innefatta alla barn (jfr artikel 1 Unicef Sverige, 2008)¹ och gör att innebörden av delaktigheten behöver förtydligas på flera plan. Framst behöver en diskussion föras kring det enskilda barnets *behov av* men också *förutsättningar för* delaktighet. De otydligheter som finns behöver avtäckas samtidigt som det konstateras att barn i olika sociala kategorier har olika förutsättningar att komma till tals (jfr Röbbäck, 2011).

Utredningar av barns vårdnad, boende och umgänge sker på begäran av tingsrätten när föräldrar tvistar och syftar till att utifrån barnets bästa ge underlag för beslut i frågorna. I utredningsprocessen innefattar barnets delaktighet att barnet får information, kommer till tals och får möjlighet att uttrycka sin vilja. Det kan även innebära att barnets situation tydliggörs oavsett om personlig kontakt med barnet förekommer eller ej, och att beslut som rör barn antingen görs i samråd med eller helt av barnen själva. Det behöver dock även innefatta sådant som att bemöta barnet, skydda barnet vid behov samt ta till vara och bedöma den information som barnet lämnat inom ramen för delaktigheten. Dessa olika innebörder av delaktighet har av olika forskare operationaliserats i form av delaktighetsstegar eller delaktighetsnivåer (Hart, 1997; Shier, 2001; Näsman, 2015). Familjerättssekreterarens förhållningssätt i relation till rättighets- och skyddsperspektivet samt barnens ålder har också diskuterats inom svensk forskning (Eriksson & Näsman, 2009; Dahlstrand, 2004; Mattsson, 2008; Sundhall, 2014). Följaktligen kan barns delaktighet som ett socialt

1 I Barnrättskommitténs allmänna kommentarer till artikel 12 förtydligas dock att även yngre barns kommunikationsstilar ska erkännas och respekteras så att även de kan "uttrycka sina val och preferenser" (FN:s kommitté för barnets rättigheter, 2009, s. 8). Här är således ändå fokus på barnets val och preferenser, dock i en något vidare definition av det annars använda begreppet åsikter.

fenomen variera innehållsmässigt beroende på kontext, vilket framför allt gäller om själva innebörden av delaktighet inte är tydlig för den familjerättssekreterare som ska praktisera den. Som ett socialt fenomen och som ett vetenskapligt studieobjekt för forskning inom socialt arbete behöver alltså inte enbart det generella barnets delaktighet förtydligas utan även praktikerns förståelse av det enskilda barnets delaktighet.

Syftet med studien har varit att belysa hur barns delaktighet framträder som ett socialt fenomen inom den professionella kontexten vårdnads-, boende- och umgängesutredningar (VBU-utredningar)². Mer specifikt ämnar studien svara på frågorna: 1) Hur erfars barns delaktighet av familjerättssekreterare i utredningskontexten? 2) Finns det relationella strukturer som familjerättssekreterarna redan förhåller sig till avseende barnets delaktighet och vilken innebörd har de inom utredningskontexten?

Hur ska barns delaktighet förstås?

Delar av barnkonventionen, som ratificerades i Sverige 1990, finns redan i lagstiftningen, vilket kan ses bland annat i föräldrabalken 6 kap. (SFS 1949:381), som styr frågor om vårdnad, boende och umgänge, där lydelsen är att "hänsyn skall tas till barnets vilja med beaktande av barnets ålder och mognad" (6 kap. 2a § 3 st. FB). Dock problematiseras det i propositionen till nuvarande lagstiftning att det finns "en tendens hos domstolarna att ställa alltför stora krav på att barnet skall ha uttryckt en bestämd uppfattning för att dess inställning skall beaktas" (prop. 2005/06:99, s. 45). Även om begreppet vilja, i stället för åsikt, används i lagtexten, vilket bland andra Barnombudsmannen (2002) menar är ett snävare begrepp, så finns det i propositionen en insikt om att mer behöver belysas än barnets vilja.

När barnets åsikter inhämtas, samt i bedömningen av hur åsikterna ska användas, blir det därmed tydligt att det finns ett behov av att ta hänsyn till barnets hela situation eftersom ett barn till exempel kan hamna i en svår lojalitetskonflikt mellan föräldrarna (prop. 2009/10:232). Lojalitetskonflikter ses därmed som ett tänkbart hinder för ett barn att uttala sina åsikter och vara delaktig. Hur familjerättssekreterare förhåller sig till det är därmed av intresse. Dock är det viktigt att lyfta frågan om lojalitet i förhållande till autonomi och barnkonventionens utgångspunkt att barnet ska vara fritt att uttrycka sin åsikt. Wyness (2012, s. 2) frågar sig om det är möjligt att tala om barns röst, fri från vuxnas inblandning och förvanskning. Han för en diskussion om barnets "rena" röst och även vad en "oren" röst innebär, det vill säga att barn då har blivit instruerade, coachade och tolkade (Michael Wyness, 2012).

² Resultaten i artikeln är en vidareutveckling och fördjupning av resultat insamlade för en masteruppsats vid Socialhögskolan, Lunds universitet 2016.

Som VBU-utredare ska man dels ge barn den information de har rätt till enligt socialtjänstlagen, dels ta hänsyn till barnets vilja och kunna tydliggöra den för rätten (11 kap. 10 § SoL; 6 kap. 2a § 3 st. FB; Socialstyrelsen, 2012, s. 41). I en svensk kontext har forskare som både analyserat domar och intervjuat familjerättssekreterare samt barn emellertid påvisat att både familjerättssekreterare och domstolar brister i att redovisa och beakta barns åsikter (Dahlstrand, 2004; Eriksson, 2003; Eriksson & Näsman, 2009; Röbbäck, 2012; Sundhall, 2008). Forskare har även kommit med reformförslag för att ytterligare stärka barns rättigheter till delaktighet och att deras åsikter ska beaktas (Rasmusson, 2011; Rejmer & Singer, 2003) och nya reformförslag finns på statlig nivå (SOU 2017:6). Utifrån detta är det påkallat att tydliggöra hur barns rättigheter och delaktighet tolkas i socialt arbete i relation till en familjerättslig kontext utifrån familjerättssekretarens perspektiv.

I diskussionen kring innebörden av barns delaktighet är det även av vikt att belysa synen på barn. Fenomenologen Maurice Merleau-Ponty (2010) ställde sig redan under efterkrigstiden starkt kritisk till den moderna utvecklingspsykologins uppfattning om barnet som något passivt och som en ofullständig vuxen. Han förespråkade i stället att betrakta barnets medvetande som en unik helhetsstruktur och menade att barnet är i ett varande som en hel människa och därmed med ett fullvärdigt meningsuttryck. Även andra forskare har under nästan ett halvt sekel ifrågasatt och avslöjat klassiska teoretiska antaganden om barns (även spädbarns) påstådda sociala och kognitiva inkompetens (Zahavi & Rochat, 2015, s. 546). I stället har det anförts att barnet innehar aktörskap och att hänsyn behöver tas till barnets interpersonella relationer (Corsaro, 2005, s. 15). Merleau-Ponty argumenterade för att barns beteende och handlingar har sin egen logik och menade att då barns unika svar förstås utifrån en standard satt av vuxna blir de illa tolkade samt avkontextualiserade (Welsh, 2013, s. 49). I likhet med Merleau-Ponty ser man inom barndomssociologin, som influerat en stor del av den forskning som gjorts på området i Sverige, på barn som i ett *varande* och inte enbart som att de är i en utvecklingsperiod, i ett *blivande* (Welsh, 2013; Prout & James, 1997; James, 2013; Qvortrup et al., 1994). På så sätt lyfts fokus från resan mot vuxendomen, och inte heller ses vuxendomen som "journey's end", utan barnet och barndomen är viktiga i sig (Lee, 2001, s. 9). På så vis kan fenomenologin som komplement till barndomssociologin utgöra grunderna för interpersonell (dvs. mellanmännisklig) förståelse av barnets varande och blivande. Till exempel kan det sociala arbetets praktik tänkas dra nytta av fenomenologiska insikter där synen på empati som en direkt närvaro kan erbjuda följsamhet till barnets meningsuttryck i en interpersonell kontext (Stein, 1964), och där det interpersonella, alltså de mellanmänniskliga och de gemensamma levda erfarenheterna, tydliggörs. Wyness (2012) menar till exempel att barns perspektiv, delaktighet och röster inte kan förstås i sin komplexitet om vi inte undersöker karaktären av relationerna mellan barn och vuxna

och tittar närmare på det ömsesidiga beroendet dem emellan. Ett fenomenologiskt barnperspektiv ger oss tillsammans med barndomssociologin därmed en rörelse bort från att se på barn som beroende och passiva mottagare av vuxnas handlande (James 2013, s. 35). Detta är av vikt även för en professionsstudie om barns delaktighet eftersom det sätter in meningen med barns delaktighet i en barnorienterad kontext.

Svensk forskning om barns delaktighet fokuserar främst på barn som rättighetsbärare eller i behov av skydd (Rasmusson, 2006; 2011; Eriksson & Näsman, 2009; 2011; Dahlstrand, 2004; Sundhall, 2008; Ryrstedt, 2005/2006). Det har argumenterats för att dessa två olika perspektiv, rättighets- och omsorgsperspektivet, med fördel kombineras och aktivt reflekteras över under hela utredningsprocessen (Eriksson & Näsman, 2009; 2011; se även Andersson & Hollander, 1996). Det finns också en diskussion om generalitet kontra specifik kunskap om barn (Mattsson, 1998), vilket är något även familjerättssekreterare brottas med, och det finns en risk att barnets unika situation åsidosätts om barns erfarenheter generaliseras (Welsh, 2013, s. 42f.). Barns rätt till skydd kontra delaktighet blir även tvetydigt då myndigheter eftersträvar generalitet i stället för att fatta beslut specifikt för individen i ett särskilt syfte (Lee, 1999). I utredningen som föreslagit barnkonventionen som lag, tas det också upp att det är viktigt "att barnets konkreta situation i det enskilda fallet bedöms individuellt och med hänsyn till hens personliga behov" (SOU 2016:19, s. 583). Barnets behov av skydd och möjlighet till delaktighet i olika sammanhang är därmed beroende av situation och inte enbart ålder samt mognad (Rasmusson, 2011).

Delaktigheten behöver även kopplas till barnets bästa, en princip i barnkonventionen (Unicef Sverige, 2008, art. 3) som kan vara betydelsefull i förhållande till barnets rättigheter, särskilt om det är i konflikt med andra rättigheter (Freeman, 2011, s. 386; SOU 2016:19). Detta är särskilt intressant i förhållande till den andra frågeställningen, om det finns relationella strukturer som familjerättssekreterarna kanske redan förhåller sig till.

Om det är som Merleau-Ponty (2010) framhåller, att barn har en fallenhet för intersubjektivitet, kan barn därmed ha en stor interpersonell förståelse för den situation de befinner sig, kanske även till den grad att det hämmar dem i deras autonomi (Wyness, 2012) vilket också är viktigt att lyfta i relation till barnkonventionen och de lojalitetskonflikter som förutsätts finnas (prop. 2009/10:232). Med hänsyn till detta behövs en djupare förståelse av delaktigheten kopplas till relationer och skydd, utifrån familjerättssekreterares perspektiv.

Metod

Eftersom syftet med studien har varit att belysa hur barns delaktighet framträder som ett socialt fenomen inom den professionella kontexten VBU-utredningar har studien fokuserat på familjerättssekreterares levda erfarenhet av barns delaktighet i en utredningskontext. För att uppnå syftet har en fenomenologisk forskningsmetod använts (Davidson, 2003; Giorgi, 2009).

Urval

Urvalet har styrts av studiens syfte (s.k. målstyrt urval) i relation till kvalitativ forskning och inneburit att ge dem som erfarit fenomenet en röst samt att specifikt gå till den kontext där fenomenet framträder (Bryman, 2011; Lincoln & Guba, 1985; Davidson, 2003). Detta har gjorts genom att djupintervjua familjerättssekreterare. Det är de som bestämmer graden av barnets delaktighet (om inte föräldrar eller barn själva motsätter sig delaktighet). Det görs dels genom riktlinjer, dels den egna bedömning som görs på arbetsplatsen och av familjerättssekreteraren själv beroende av utredningens art, barnets utsatthet samt föräldrars samtycke.

Tre intervjupersoner, alla vid olika arbetsplatser, inom södra och västra delarna av Sverige valdes utifrån urvalskriteriet och de intervjuades vid två tillfällen var. Det andra intervjutillfället visade sig vara särskilt givande då intervjupersonen dels fick möjlighet att förtydliga och fördjupa sina svar, dels reflektera över de saker som tagits upp under föregående intervju.³

Arbetet utifrån den fenomenologiska forskningsmetoden påbörjades redan när frågor utformades till intervjupersonerna (Davidson, 2003). Eftersom det i studien är barns delaktighet som vi önskar belysa i den professionella kontexten har familjerättssekreterarna ombetts att berätta om ett ärende där de uppfattat barnen som delaktiga. Utifrån det har de sedan genom öppna "hur"- och "på vilket sätt"-frågor ombetts berätta om ärendet kronologiskt. På så sätt har även följdfrågorna varit specifika och sökt så mycket detaljrikedom som möjligt (Davidson, 2003, s. 69). Ju fyligare data vi får från respektive intervjuperson, desto färre intervjupersoner behövs utifrån att det är djupet i de konkreta beskrivningarna som är avgörande och inte antalet subjekt (Giorgi, 2009, s. 198). Representativitet följer därför inte urval i relation till en population eller grupp. I stället eftersträvas en så kallad *eidetisk* generalisering, det vill säga ett imaginärt, kritiskt sökande efter fenomenets humanvetenskapliga meningsmönster med utgångspunkt från djupet i det empiriska materialet

3 Intervjupersonerna har aktualiserats i studien genom att en förfrågan om att delta i studien skickats till chefer på de familjerättsliga avdelningarna i åtta olika kommuner. Fem intervjupersoner efterfrågades och fem kommuner gav ett positivt gensvar. Emellertid var det svårt att hitta tid för två av dem inom den korta tidsram som fanns till hands. Eftersom intervjumaterialet från de tre som slutligen medverkade bedömdes vara fylligt nog i relation till studiens syfte eftersöktes inte ytterligare intervjupersoner.

(Giorgi, 2009). Vetenskapsteoretiskt betyder det att en ensam intervjuperson är tillräcklig för en fenomenologisk studie. Amedeo Giorgi (2009, s. 197f.) påvisar dock att det i empiriska studier där fenomenologisk metod används kan komma att krävas fler än en intervjuperson, främst för att avlasta forskarens analysarbete genom en variation av innehållets innebörd för att fånga ett mönster i intervjumaterialet. Emellertid räcker oftast tre intervjupersoner om intervjumaterialet är fylligt nog (Giorgi, 2009, s. 197f.). Det är dock viktigt att framhäva att det är resultaten som eftersträvar generaliserbarhet och inte urvalet i sig (Englander, 2012, s. 17ff.).

Intervjupersonerna är två kvinnor och en man, en är under 30 år medan de andra två är över 30 år. Två av dem har arbetat som familjerättssekreterare i tre år medan en har gjort det i tolv år. En av dem som arbetat som familjerättssekreterare i tre år har varit socionom sedan 2001, de andra två har endast arbetat som familjerättssekreterare under deras tid som socionomer. Alla tre har gått fortbildning i barnsamtal, varav två i samtalsmodellen kallad Norrköpingsmodellen, men endast en använder sig av modellen i samtal med barn. Två av dem använder tejpingsdockor⁴ som samtalsverktyg i vissa barnsamtal. En av dem träffar barnen en gång, en annan träffar barnen oftast två gånger medan den tredje intervjupersonen träffar barnen minst tre gånger, två gånger för intervju och en gång för barnkommunicering, det vill säga att barnet får veta vad familjerättssekreteraren har föreslagit i utredningen.

Analys av data

Den fenomenologiska humanvetenskapliga analysmetoden har haft som syfte att avtäcka fenomenets meningsmönster i den specifika kontext som det framträder (Giorgi, 2009; jfr Davidson, 2003). Larry Davidson (2003) förespråkar att forskaren arbetar systematiskt med intervjumaterialet där tematiseringar i relation till fenomenet eftersöks med utgångspunkt från fenomenologisk metod. Davidson påvisar vikten av att avtäcka den sociala innebörden av fenomenet som i sin tur kan leda till praktiska konsekvenser (Davidson & Cosgrove, 1991; 2002). Davidsons övergripande förhållningssätt kan därför tänkas vara relevant även för forskning inom socialt arbete. I analysarbetet har Davidsons (2003) tillvägagångssätt använts i det konkreta arbetet med att tematisera materialet samt förhållningssättet där fenomenets sociala mening har sökts, men där Giorgis (2009) vetenskapsteoretiska tolkning av fenomenologisk metod har följts för att avtäcka fenomenets sociala och interpersonella innebörd.⁵

4 En sorts dockor som använts för att visuellt gestalta och berätta om till exempel sig själv, familjen och händelser. Används ofta på sand eller bord och det finns även hus och fordon i materialet.

5 För en förtydligande jämförelse mellan Giorgis och Davidsons fenomenologiska forskningsmetoder och vad dessa specifikt eftersträvar, se Englander (2016).

I analysarbetet utfördes utifrån ovanstående en systematisk genomläsning och en tematisering av intervjumaterialet som metodologiskt vägledades av två så kallade fenomenologiska reduktioner (Davidson, 2003; Giorgi, 2009). Värt att notera är att reduktion i en fenomenologisk bemärkelse inte syftar till något reduktionistiskt, utan i stället till ett "fokus" där upplevelsen-av-något (s.k. *intentionalitet*) i en tillvaro samt dess generella form (s.k. *eidōs*) avtäcks. Reduktionerna möjliggör enligt Husserl (1913/2004, s. 115f.) för en öppenhet för meningen i det som erfars. Utifrån Giorgis (2009) modifiering av Husserls filosofiska metod följde alltså analysarbetet två reduktioner: 1) Forskaren använder först sig av en fenomenologisk humanvetenskaplig reduktion för att närvara till uttryck av mening i intervjumaterialet. Det görs genom att parentessätta (s.k. *epochē*) det man tar för givet, det vill säga inte förhålla sig till det som uttrycks som om det vore fakta utan i stället fokusera på "upplevelsen-av-något" (s.k. *intentionalitet*) som det framträder i intervjupersonens uttryck. Fokus i läsningen av materialet är därför intervjupersonens levda erfarenhet av fenomenet utifrån fenomenet som relationellt. 2) Därigenom söks ett meningsmönster av fenomenet genom en så kallad eidetisk reduktion. I reduktionen söker forskaren, genom en variation av innehållets innebörd, ett mönster av fenomenet i intervjumaterialet. Studien har här eftersökt en meningsstruktur av ett studieobjekt utifrån ett empiriskt intervjumaterial, vilket även gör att resultaten har en empirisk framtoning som de beskrivs i resultatet nedan.

Etik

Ett etiskt förhållningssätt är alltid centralt även när endast professionella intervjuats. Förutom att hämta in skriftligt och muntligt samtycke har även en avidentifiering gjorts då det fanns en möjlighet att familjer kunde kännas igen i intervjuцитat i resultatredovisningen. Dels har kön både på barn och på familjerättssekreterare avidentifierats, dels redovisas inte citaten som att de tillhör någon specifik familjerättssekreterare. Även vissa omständigheter i ärendena ändrades så att det inte skulle vara igenkännbart. Intervjupersonerna har även fått möjlighet att läsa igenom citaten innan de använts.

Metodologiska avgränsningar och begränsningar

Den fenomenologiska metoden söker en fördjupad förståelse, i detta fall om barns delaktighet i en professionell kontext, och avfärdar inte andra teorier, studier eller forskningstraditioner. Studien är alltså strategiskt avgränsad till intervjuer med familjerättssekreterare, det vill säga fenomenet har studerats utifrån familjerättssekreterarnas levda erfarenhet som deras tillvaro är konstituerad i en professionell kontext. Vidare har studien vissa begränsningar: dels är metoden nära kopplad till filosofin och därmed har den en svårtillgänglig terminologi och en hög abstraktion (Davidson,

2003, s. 17), dels sade intervjupersonerna att de inte mindes vissa detaljer. Vissa detaljer hade på grund av anonymiteten ändå inte kunnat redovisas och vad de inte mindes bedömdes inte vara meningsbärande och därför inget som inneburit ett hinder för studien.

Resultat och diskussion

I den här delen diskuteras resultatet utifrån bakgrunden och studiens syfte genom att dela upp materialet utifrån de teman som konstituerar den övergripande meningsstrukturen av fenomenet. Resultatet syftar inte till att bekräfta eller avfärda någon teori utan användandet av tidigare forskning och teoretiska begrepp och annan kunskap syftar till att förstå materialet bättre genom en dialog däremellan. Ett fenomenologiskt fokus är dock vad som knyter ihop delarna, dels hur studien har utförts och dels hur detta hänger ihop med meningsinnehållet i resultaten.

Utifrån den fenomenologiska analysen har följande sociala meningsstruktur av barns delaktighet i VBU-utredningar (fenomenet) beskrivits utifrån levda erfarenheter från de professionellas kontext.

Meningsstrukturen av fenomenet beskriven i sin helhet

Meningen med barns delaktighet för familjerättssekreterarna framträder som en fördjupad förståelse av barnets levda erfarenhet i den relationella tillvaro som råder. Delaktigheten som ett fenomen anpassas till det enskilda barnet samtidigt som det innehåller en generell social struktur, det vill säga familjerättssekreterarnas arbets sätt relaterar till delaktigheten och har utformats utifrån en övertygelse om att det är det bästa för barnen. Det framstår därmed som väl avvägt hur barnet bemöts, görs delaktigt samt hur barnets upplevelse återförs. Att barn erbjuds delaktighet generellt visar sig vara eftersträvansvärt och en viktig beståndsdel av utredningsförfarandet. Delaktigheten förklaras utifrån ett rättighetsperspektiv samtidigt som operationaliseringen av delaktigheten beror på familjerättssekreterarens syn på barns generella och individuella behov av skydd. Delaktigheten särskiljs samtidigt från anpassning, skyldigheter och ansvar, eftersom det är något som i stället åligger familjerättssekreterarna. Information till, samt samtalen med, barnen beskrivs som det grundläggande i delaktigheten. Informationen skapar tydlighet, förutsägbarhet och transparens. Det bidrar enligt familjerättssekreterarna till en känsla av sammanhang för barnet tillsammans med trygghet inför barnsamtalen. Barnsamtalen, som det beskrivs, genomsyras av empati, respekt och en nyfikenhet kring barnets upplevelse. Det är även genom barnsamtalen som delaktigheten fördjupas. Det framstår vara av stor vikt för familjerättssekreteraren att barnet känner sig bekvämt och därför balanseras samtalen mellan att inte vara för ytligt innehållsmässigt och inte för besvärligt för barnet. Genom

empatin fördjupas berättelsen och även förståelsen av barnets situation. Barnets upplevelse ses inte enbart som verbal utan också kroppsspråk och barnets observerade samspel med föräldrar är alla delar av familjerättssekreterarens förståelse av barnets levda erfarenhet. Familjerättssekreteraren uppges även använda sig av kunskapen som inhämtats om barnet för att öka barnets upplevelse av delaktighet som i sin tur gör att barnets berättelse fördjupas ytterligare. Genom att inte enbart fokusera på barns vilja, öppnar familjerättssekreteraren upp för en mer holistisk förståelse av barnet. Det är vad som sedan ligger till grund för att bedöma barnets bästa. Genom tydligheten, empatin och delaktigheten samt utbyte av information ser familjerättssekreteraren en klarnande bild av barnet vilket möjliggör en mer grundad bedömning i sakfrågan.

Strukturens konstituerande och kontextberoende teman

Den generella meningsstrukturen av fenomenet (som beskrevs ovan i sin helhet) kan sägas utgöras av tre konstituerande och kontextberoende teman: 1) information och respekt till barnet, 2) förståelse och bekräftelse av barnet i samtalet samt 3) integrering av barnets perspektiv i utredningen. Dessa teman presenteras och diskuteras mer ingående nedan.

1. Informera och respektera barnet

Inställningen till barnet är mångfasetterad men grundar sig på att familjerättssekreterarna genom sin, vad som i materialet framstår som, empatiska inställning förhåller sig till barnets sociala värld. Det förhållningssätt som beskrivs genomsyras av en respekt för barnet vilket finns med i familjerättssekreterarens inställning redan från början av utredningsprocessen.

Att informera är en akt som gör barnet delaktigt och samtidigt förbereder barnet på ytterligare delaktighet, i form av att komma till tals i barnsamtal. Att informera är även ett sätt att tydliggöra att kontakten och samtalet med barnet är ett sätt för barnet att påverka sin situation. Informationen lämnas under hembesök och föräldern invigs i att förbereda barnet på syftet med hembesöket. Förälderns involvering och sammanhangsmarkeringen blir en inledning till att barnet sedan ska berätta om sin levda erfarenhet och det är viktigt att barnet tidigt vet inom vilken ram och med vilket syfte barnet gör detta.

Jag vill samtidigt att de ska få möjlighet att veta att jag kommer dit som en person som ska träffa dem i ett visst sammanhang. Jag är utredare och de behöver så snart de träffar mig veta att jag har en roll, jag har ett uppdrag här, jag är inte en person som ska finnas med länge, jag är inte en person som ska vara en kompis utan jag har ett syfte och det behöver de, det har de rätt att veta.

Denna tydlighet vill också uppnås med de yngre barnen, men det finns gränser för hur ungt barnet kan vara för att ta till sig informationen, även om den är åldersanpassad.

Barnkonventionens formuleringar kring att "det barn som är i stånd att bilda egna åsikter" ska ha "rätten att fritt uttrycka dessa" och sedan "tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad" inbjuder till tolkningar som kan innebära att barn utesluts från delaktighet trots att det i Barnkonventionens första artikel konstateras att konventionen ska gälla alla barn (Unicef Sverige, 2008, art. 12 och 1). Lydelsen kring ålder och mognad återkommer i lagstiftningen och är något som familjerättssekreterare ska beakta i utredningsarbetet (6 kap. 2a § 3 st. FB). Enligt familjerättssekreterarnas utsagor förhåller de sig nära barnkonventionen i sitt arbete och följer på så sätt vad lagstiftaren ålägger dem. Dock är det ett problem för de yngre barnen att barnkonventionen och lagstiftningen villkorar beaktandet av barnets inställning och vilja, utan att definiera vad det innebär för de yngre barnen. Eftersom det som sker i barnsamtal så tydligt är ett tema för den sociala meningen med barns delaktighet i VBU-utredningar, blir det särskilt problematiskt att de yngre barnen inte har tillgång till samma grad av delaktighet. Även om familjerättssekreterarna i studien ser svårigheter med att göra de yngre barnens röster och situation hörda på samma sätt som de äldre barnen är delaktigheten dock inget som endast anses vara de äldre barnen förunnat.

Definitionen av barns delaktighet den kan man ju liksom se på lite olika sätt [...] om den finns eller inte men, det är ju inte så att barn under en viss ålder inte ska vara, att det inte ska vara någon delaktighet för barnet liksom.

Ålder avgör dock vilken information barnet får och det sätts i relation till vad barnet kan få ut av informationen. Det gäller även frågorna till barnen, är de yngre ses de inte som samma informationskälla som äldre barn samtidigt som äldre barn kan göras delaktiga på flera plan.

då kanske barnet kommer själv hit, då följer inte föräldern med på samtalet [...] och då ringer man själv till barnet eller ungdomen och kommer överens om när man ska träffas och så [...] ett barn i den åldern får ju liksom ja, en annan liksom möjlighet, man bjuder in på ett annat sätt tänker jag.

Som vi ser ovan, och kommer att se längre fram, sker inte delaktiggörandet av en slump utan det är något som avvägs redan vid informationsdelen och kopplas till det enskilda barnet och vad familjerättssekreteraren bedömer är mest lämpligt för barnet. Dock är det i exemplet ovan tydligt att barnet precis som i barnkonventionen och föräldrabalken generaliseras utifrån ålder. Denna generalisering riskerar att

åsidosätta barnets unika upplevelser (Welsh, 2013), vilket Zahavi (2009) menar att subjektet alltid har. På så vis håller familjerättssekreterarna fast vid en generell bild av vad som är bäst för ett barn i en utredningskontext, åtminstone i informationsfasen.

Familjerättssekreterarna uppger att de är noga med att delge information, inte bara i syfte att barnet ska känna till varför mötet sker utan också för att få veta mer om sammanhanget och sina rättigheter för att själv kunna besluta hur mycket barnet vill uttrycka, vilket stämmer överens med den lagstiftning de ska arbeta utifrån (11 kap. 10 § SoL). Information uppger de fortsatt ges i barnsamtalet och återigen med syftet att tydliggöra familjerättssekreterarens roll och uppdrag. Detta för att undvika att barnet känner sig förvirrat eller sviket. Informerandet anses viktigt även om det kan innebära konsekvenser, som att barnet blir mer återhållsamt, vilket framkommer tydligare i nästa tema.

2. Förstå och bekräfta barnet i samtalet

Det första personorienterade perspektivet, som både barndomssociologin (Prout & James, 1997) och fenomenologin (Giorgi, 2009) erbjuder, finns i familjerättssekreterarnas inställning till barnets delaktighet i utredningsprocessen då de söker barnets levda erfarenhet. Det andra temat fokuserar just hur den levda erfarenheten hos barnet framträder för familjerättssekreteraren. Det primära forumet för detta, och även delaktigheten i stort, anses vara barnsamtalet där informationen fördjupas om barnets situation. En familjerättssekreterare framhäver dock en komplexitet kring att tydliggöra delaktigheten och informationen som ges till barnet om sammanhanget. Hen kallar det en paradox och menar att barnen kan bli mer återhållsamma om de får veta vem som ska läsa den färdiga texten. De andra familjerättssekreterarna tar också upp att barn kan bli återhållsamma och de menar alla att barnet ska ha möjlighet att anpassa vad de tar upp till sammanhanget de befinner sig i. Familjerättssekreteraren kräver därför ingen åsikt av barnen, utan i stället förtydligas att de har rätt att avstå. Det kan ses som en akt att göra barnet till ett aktivt subjekt, vilket förespråkas inom barndomssociologin (Prout & James, 1997) och av svenska forskare på området (Dahlstrand, 2004; Eriksson & Näsman, 2009; Sundhall, 2008). Familjerättssekreterarna visar genom detta att de ser på barnet som kompetent nog att kunna avgöra vad som är rimligt att säga i det sammanhang de befinner sig. Vikten av att barnet får information framhålls därmed, så att barnet kan utöva denna kompetens och därmed inte riskerar att vilseledas på grund av att det inte förstår sammanhanget, vilket togs upp i avsnittet ovan.

Merleau-Pontys (2010) teori om barnets interpersonella fallenhet utmanar tanken om barns autonomi samt distinktionen gällande ren kontra oren röst som Wyness (2012) lyfter. Genom att problematisera föreställningen att barnet har möjlighet till en ren röst eller som det är formulerat i barnkonventionen: möjligheten att fritt

uttrycka sig, så kan i stället rösten ses som barnets egen och samtidigt konstruerad eftersom den inte kan vara helt igenom fri från relationell alternativt samhällelig påverkan. Det kan vidga förståelsen av problemet kring lojalitet, vilket är något som lyfts under intervjuerna med familjerättssekreterarna. De talar om barnen som lojala och att barnen kan känna sig pressade samt oroliga över att göra fel eller att någon förälder blir besviken. I detta visar familjerättssekreterarna på en förståelse av barnet som högst involverad i relationella processer, öppen för relation, i likhet med fenomenologiska slutsatser om barns relationer (jfr Simms, 2008). Uttryckt fenomenologiskt: familjerättssekreterarna förstår barnets livsvärld som en delad livsvärld (jfr Welsh, 2013).

Tanken är att barnet, så som en av familjerättssekreterarna formulerar sig, ska ha möjlighet att "berätta om sina känslor och sina upplevelser och det som är sant för barnet" samtidigt som det är tydligt att familjerättssekreterarna uppehåller sig vid barnets totala uttryck och inhämtar mer än barnets uttryckliga vilja. De söker inte heller kausaliteten bakom upplevelserna vid mötet, även om det i vissa fall kan spela roll i bedömningen, utan är öppna för att barns berättelse kan innehålla mer mening än verkligheten.⁶ Med andra ord behöver inte barnets berättelse helt stämma överens med verkligheten för att den ska ha mening. Detta uppmärksammar familjerättssekreterarna och bekräftar barnet i sin levda erfarenhet samt vad som är verkligt för barnet, vilket känns igen i fenomenologin både som epistemologi och som metod (Giorgi, 2009; se Röbäck, 2011, om barnets "verkliga vilja"). På grund av risken för påverkan från föräldrar, anses det dock viktigt att tydliggöra att det är barnets upplevelser som eftersöks, inte föräldrarnas. På ett sätt belyser familjerättssekreterarna alltså de relationer som barnet delar med ena eller båda sina föräldrar (jfr Merleau-Ponty, 2010; Wyness, 2012). Detta också för att öka barnets känsla av sammanhang men även för att familjerättssekreteraren lättare ska få en bild av barnet. Genom samtalet skapas dock inte bara denna bild utan också en förståelse för barnet, även om familjerättssekreteraren inte får svar på alla konkreta frågor. Det handlar även om att koppla eventuella risker till skydd samt vad familjerättssekreteraren tror att barnet klarar av. Det kan till exempel handla om att ett barn blir ledset:

Jag tycker inte det är någonting, någon vinst i sig att barnet blir jätteledsen och att man ska dra någon slutsats av det utan [...] man ska inte göra det onödigt svårt för barnet så jag släppte frågan, vi hade ju så klart kunnat gå vidare och bara: vad tyckte du, varför började du gråta och vad var det som var så jobbigt? men det kändes som att det hade blivit för svårt för [hen].

⁶ Detta kan jämföras med Simms (2008) resonemang om att barn när de ska rita av ett rum ofta gör det oproportionerligt i skala, men att det är vad som bär mening som återspeglas i teckningen.

Familjerättssekreterarna är måna om att inte göra det svårt för barnet utan går tillbaka till mindre laddade frågor vid behov. Samtidigt kräver de inte heller fakta av barnet utan det är barnets egna upplevelser och erfarenheter som eftersöks. Variationerna hos familjerättssekreterarna i detta rör hur de eftersöker de här erfarenheterna. En familjerättssekreterare är till exempel noga med frågetekniken och vill gärna kartlägga hur det sett ut, samtidigt som inte heller den familjerättssekreteraren jämför barnets berättelse med eller kopplar det till en objektiv sanning. En familjerättssekreterare uppger följande:

Där är det viktigt att de får leda mig in på deras verklighet [...] Det är viktigt att jag inte [...] redan har bestämt mig eller fått en uppfattning om hur deras verklighet ser ut innan jag träffar dem.

Den följsamhet som finns i bemötandet av barnet är särskilt intressant i relation till en fenomenologisk syn på interaktion. Även om ingen av familjerättssekreterarna nämner begreppet empati som ett verktyg i sin förståelse av barnen så är det tydligt att de beskriver en typ av följsamhet och närvaro som Steins (1964) primära empatinivå förespråkar (se även Englander, 2014; Zahavi, 2010; 2014). Familjerättssekreterarna uppfattas därmed vara närvarande till barnets levda erfarenhet. Den primära utgångspunkten är barnets uttryck i interaktionen till skillnad från att med hjälp av sin fantasi försöka "ställa sig i barnets skor". Därmed verkar de försöka undgå risken att sätta den vuxnes värld som en utgångspunkt för närvaron av barnets meningsuttryck (jfr Gallagher & Zahavi, 2012). På många sätt förhåller sig familjerättssekreterarna till barnets uttryck på ett empatiskt fenomenologiskt sätt där de är närvarande till barnets berättelse samtidigt som de är närvarande till uttrycket av berättelsen. Det blir en medveten strategi att "fylla sig" av barnet och därmed lära sig av barnet. Att strävan efter att få fakta och sanning är det sekundära i förhållande till meningsuttrycket i mötet med barnen blir särskilt tydligt i citatet nedan.

Det kan ju absolut vara så att ett barn är påverkat av en förälder men då är det fortfarande barnets verklighet [...] vi måste fortfarande få reda på om det är så eller inte [...] det får vi ju bara veta av att den beskriver sina egna beskrivningar eller sina egna upplevelser för då blir det ju att du i nästa skede får [...] analysera nyanser.

Att ställa ett barn "mot väggen", att ifrågasätta barnets inställning ses som icke gångbart. Det är först när de beaktar uppgifterna från barnet, tillsammans med all annan information som fåtts under utredningstiden som familjerättssekreterarna kan problematisera huruvida det barnet ger uttryck för är barnets bästa eller ej, vilket vi återkommer till under nästa rubrik. I rummet med barnet fokuserar familjerättssekreteraren i stället på att möta barnet i den sociala verklighet det befinner sig.

3. Integrera barnets perspektiv i utredningen

Det tredje och sista temat handlar om hur familjerättssekreterarna hanterar uppgifterna från barnet. Det temat inkluderar även förändringsarbete och den professionella bedömning som görs. Familjerättssekreterarna förmedlar en svårighet i att inte kunna hjälpa barnet i den svåra situation det befinner sig i. Delaktigheten måste inte innebära en förbättring för barnet, precis som en förbättring inte är beroende av att barnet varit delaktigt. Samtidigt framhålls delaktigheten som något av största vikt då samtalet med barnet kan ge ”så mycket till utredningen”, som en familjerättssekreterare sa. Familjerättssekreterarna går igenom vad som sagts i samtalen med barnet och man enas kring det väsentliga i vad som sagts och vad som ska föras vidare. Delaktigheten fortsätter alltså igenom hela barnsamtalen, men variationer finns ändå i graden av barns delaktighet i slutprodukten.

En familjerättssekreterare gör en sammanfattning ”av det viktiga” men inte så detaljerat, medan en annan är mycket mån om att barnet godkänner sammanfattningen som den kommer att se ut i utredningen. Även om variationer finns i detta, framför de alla att inte barnets utsagor ensamt ska bära upp motiven bakom bedömning och förslag till beslut. Familjerättssekreterarna är de som ska bära ansvaret för bedömningen, oavsett om förslag till beslut går i linje med barnets vilja eller ej. Det handlar alltså om att grunda sin bedömning på all information som har hämtats in och inte enbart luta sig mot vad barnet har uppgett. Inom ramen för detta tema finns med andra ord också hanteringen av barnsamtalen i förhållande till allt annat material och den kunskap utredaren har fått om barnet.

Hur barnsamtalen återges i utredningen ser lite olika ut, men det är också något som är avvägt av respektive familjerättssekreterare.

De ska alltid ha ryggen fri [...] det här att vi har gått igenom texten med barnet och sammanfattat, det är inget som står med här att man har gjort för [...] att de inte ska behöva stå till svars för det man har sagt.

Citatet ovan visar att det finns en medvetenhet om att barn kan behöva skydd inom ramen för delaktigheten. Familjerättssekreterarna är överens om att barnet inte ska känna att det har sagt för mycket, även om det skulle hjälpa till utredningsmässigt. Förutom att barnet skyddas från att stå till svars för vad det uttryckt, som ovan, kan det också handla om att tona ner eller omformulera för att inte lämna ut barnet. En familjerättssekreterare säger att om ett barn vill att något som sagts inte ska stå med:

Då får man diskutera, resonera med barnet och ibland kan man komma överens om att man tonar ner lite, om de har varit väldigt sådär känsllosamma och 'jag vill absolut aldrig mer träffa min pappa i hela livet', om de skulle säga så och så sen går man igenom det och de bara: 'nej, men alltså gud, så där kan du inte skriva, pappa blir jättearg eller ledsen'.

Enligt detta resonemang ligger ansvaret hos familjerättssekreteraren att inte lämna ut mer än nödvändigt av barnet eller vad barnet sagt. Familjerättssekreteraren säger att barnet skyddas mer ju yngre det är, eftersom "det blir så starkt när man sätter det på papper". En del barn anses därmed vara tillräckligt skyddade av att de vet under vilka omständigheter de uttalar sig, medan andra barn bedöms behöva ett större mått av skydd, eftersom de inte säkert kan förstå konsekvenserna av att uttalandena sätts på pränt. Även om det individuella barnet här beaktas är det främst utifrån generella kriterier, det vill säga hur gammalt barnet är.

Att ålder har inverkan på hur barnet görs delaktig blir också tydligt då en intervju-person tydliggör att barnsamtalet erbjuder störst möjlighet till delaktighet eftersom vad som uttrycks under ett hembesök av ett yngre barn inte har någon större påverkan på bedömningen.

Nu hade jag en som var fyra som hade sagt på hembesöket att 'jag vill inte träffa min pappa' [...] då skrev jag det [...] Men man kan ju inte dra så stora växlar av det [...] det väger inte så tungt sen i bedömningen liksom, men om de ändå har sagt någonting så tycker jag att man kan skriva det.

Åldern, som diskuterats i det första temat tillsammans med i vilket sammanhang barnet uttalade sig, har alltså även inverkan på hur mycket av det barnet sagt som sedan kommer fram i bedömningen och utredningstexten. En av familjerättssekreterarna nyanserar dock detta något och menar att man inte ska

[...] gå för långt in på barnets integritet, det handlar om att vara varsam med materialet, men upplever du och ser du att barnet kan beskriva saker med stora nyanser så behöver det komma fram till tingsrätten.

Samtidigt som delaktigheten, återgivandet av samtalet i utredningen, är väl avvägt finns en respekt för att barnet befinner sig i en svår situation. Det verkar också som att de avvägningar som görs beror på en insikt i att barnet är utsatt i föräldrarnas konflikt. Det uppfattas som svårt för barn att befinna sig i lojalitetskonflikter och att barnets situation inte alltid får en lösning genom att barn uttalar sin vilja. Citatet nedan är ett tydligt exempel på dilemman som barn kan hamna i:

Det var [ett barn] som sa 'tänk om man hade kunnat [...] typ klona mig så hade jag kunnat vara både hos mamma och pappa' och det blir ganska tydligt liksom. [det här barnet] sa också [...] 'först sa jag [...] till mamma att jag ville bo hos henne och sen sa jag till pappa att jag ville bo hos honom' och då hade [hen] verkligen hamnat i klistret liksom och visste inte hur [hen] skulle ta sig ur det men jag bara: men det var väl jättebra, det var jättesmart att säga så, så slapp du liksom göra någon ledsen.

Barnets svåra situation i att befinna sig mellan föräldrarna är något som tydliggörs och fördjupas i familjerättssekreterarnas berättelser. Barn kan vara rädda för att säga fel och hamnar i en rävsax, eftersom en vilja att vara mer hos den ena föräldern innebär att barnet får mindre tid hos den andra. Samtidigt som familjerättssekreterarna är ålagda att tydliggöra barnets inställning, hanterar de barnet utifrån en mer holistisk förståelse av barnets situation, och på så sätt relaterar de delaktigheten till barnets bästa (SOU 2016:19). Genom att tydliggöra hela barnets sociala situation i utredningen framhålls den svåra situation barnet befinner sig i, vilket familjerättssekreterarna i intervjuerna uppger sig uppmärksamma och bekräfta.

Det blir tydligt att olika variabler hos barnet gör att familjerättssekreterarna positionerar sig något olika inom omsorgs- och delaktighetsperspektiven (Eriksson & Näsman, 2009; 2011). Det är dock inte enkelt att placera in delaktigheten i Harts (1997) delaktighetsstege eller Shiers (2001) delaktighetsnivåer, eftersom dessa främst fokuserar på hur barnets åsikter har hanterats, och det är inte alltid barn har möjlighet eller vilja att uttrycka sina åsikter. Klart är dock att barnets delaktighet i varje ärende är något som avvägs, beroende på barnets utsatthet, ålder och mognad, men också barnets situation. Enligt beskrivningarna från familjerättssekreterarna gör de en bedömning som grundar sig på barnets bästa och utifrån en avvägning om vad som är lämpligt för både det generella och enskilda barnet. Förutom ålder och mognad beaktas därmed också annan information först efter kontakt och samtal med barnet så som förordas av till exempel Mattsson (1998).

En av familjerättssekreterarna beskriver under intervjun en diskvalificering av barnets uttryckta vilja, dock är det grundat i en förståelse av barnet som ett subjekt kompetent nog att välja vad det presenterar till familjerättssekreteraren. Familjerättssekreteraren uppfattade barnet som ofri att tala från hjärtat och att det för barnet i stället var viktigt med rättvisa och att inte göra ena föräldern besviken. I det gjordes inte barnet till icke-kompetent utan familjerättssekreteraren visade på en förståelse av barnets delade och relationella värld som sedan mynnade ut i en bedömning av vad som var det enskilda barnets bästa, vilket dock gick emot barnets uttryckta vilja. Det blir därmed ett tydligt exempel på hur barns delaktighet (vilja) och barnets bästa avvägs mot varandra, samtidigt som det belyser komplexiteten kring idéer om barns rena eller orena röster.

Att göra barnen delaktiga i vad som återges i utredningen visar sig i resultatet stå i relation till en bedömning av skydd och rättigheter, vilket kan hänföras till att de har olika perspektiv på omsorg och rättigheter för barn i utsatta situationer (Eriksson & Näsman, 2009; 2011; Sundhall, 2012). Det kan samtidigt vara ett sätt för familjerättssekreterarna att genom olika strategier hjälpa ett barn som befinner sig i en svår situation, där delaktigheten och barnets väl blir det primära. Att barnet inte far illa av vad som står i utredningen blir därmed viktigare än att återge allt vad barnet uppgett. Familjerättssekreterarna i studien talar bland annat om vikten av att barnet har ryggen fri och rätten att äga sina ord. Det är båda uttryck för att ge barnen något de inte annars får, att ge dem något som ska hjälpa dem i den sociala krissituation de befinner sig i. Samtidigt som det är ett sätt att ge barnen en form av kontroll är den dock också vuxenstyrd, beroende av familjerättssekreterarens bedömning. Här kan vi se att den vuxne "at journey's end" (Lee, 2001, s. 9) till skillnad från barnet tar en auktoritär roll som innefattar en rättighet och även skyldighet att bestämma över vad som ska finnas med i utredningen. Därför är det av stor vikt att det finns en medvetenhet om den vuxnes maktposition när man beaktar barns delaktighet, rättigheter och skydd i relation till barnets bästa.

Meningen som familjerättssekreteraren uppfattar i barnets delaktighet kan ses som ett större projekt än att låta barnet komma till tals, det är större än att ta in fakta från barnet, det är att låta meningen i den sociala kontexten tas in i bedömningen. Det är ett sätt att hjälpa en människa i social kris, utifrån det sätt familjerättssekreteraren själv anser vara det bästa i sin roll som socialarbetare. Det är också ett sätt att separera vilja och åsikter från delaktigheten och på så sätt låta delaktigheten inrymma mycket mer än så.

Slutsatser

Studien har efterfrågat hur barns delaktighet framträder som ett socialt fenomen inom den professionella kontexten VBU-utredningar, med syfte att få en mer djupgående förståelse av fenomenet. Genom det metodologiska tillvägagångssättet och att gå till den professionella kontexten har den sociala meningsstrukturen kunnat visa på en komplexitet kring barns delaktighet som inbegriper mer än olika nivåer av delaktighet. Familjerättssekreterarna förhåller sig till barnkonventionens och föräldrabalkens fokus på barns åsikter och inställning, samtidigt som de genom att beakta barnets bästa i förhållande till delaktigheten ser barnet i det situationella. På så sätt avvägs delaktigheten utifrån barnets generella men också specifika situation. Barnet är inte bara en åsikt, av ren natur, utan är en del av den sociala världen och omgivningen. För att förstå eventuella åsikter behöver därför barnets situation förstås. Denna förståelse använder familjerättssekreteraren sig av i mötet med barnet för att

kunna bemöta det utifrån barnets egna upplevelser. Studien har också visat att förståelsen av barnets situation och avvägningen av delaktigheten får implikationer på slutprodukten, utredningen, eftersom familjerättssekreterare av olika anledningar ibland beslutar att inte skriva ut viss information utifrån familjerättssekreterarens bedömning av vad som är barnets bästa. På så sätt tydliggörs kopplingen mellan begreppen barns delaktighet och barns bästa, som ryms inom två av de fyra grundprinciperna i barnkonventionen, vilka behöver sättas i relation till varandra för att kunna användas fullt ut. Utifrån detta kan resultaten i studien bidra till att tydliggöra komplexiteten i att synliggöra barn i utredningar och på så sätt ge en förståelse kring tidigare forskningsresultat som påvisat allvarliga brister i att skriva fram och beakta barns åsikter i VBU-utredningar och de rättsliga processerna för vårdnad, boende och umgänge.

Den komplexitet som ryms inom begreppet barns delaktighet i VBU-utredningar behöver ytterligare studeras för att se vari svårigheterna för familjerättssekreterarna ligger, till exempel när det kommer till barn som upplevs som pressade, påverkade eller ha svårigheter att se konsekvenserna av en särskild viljeyttring. Det kan generera en förändring av barns villkor och samtidigt kan familjerättssekreterare få det stöd som efterfrågas både avseende riskbedömningar och metoder för barnsamtal. Utifrån detta kan det även vara viktigt att låta de relationella strukturerna som familjerättssekreterarna ser att barnen förhåller sig till få större plats i utredningsprocessen. Till exempel skulle ett tydligare erkännande och bekräftande av barnets interpersonella värld kunna erbjuda en djupare analys kring barnets situation än att enbart försöka förhålla sig till lojalitetskonflikter. Även om barnet inte kan uttrycka en åsikt eller göra sin inställning tydlig, kan en närmare kännedom om barnets hela person ge material till utredningen. På detta vis öppnar man upp för att beakta barnets situation snarare än inställning, det vill säga även ta hänsyn till de sociala relationella strukturerna. Även om det ryms inom den professionella kontexten, behöver det tydliggöras i hur det görs och är därmed ett utvecklingsområde för familjerättsligt utredningsarbete.

Genom att se barnet som en helhet, i ett varande, och inte bara ett föremål för en viljeyttring kan familjerättssekreterarna få stöd i uppgiften att möta barnet inom ramen för utredningsuppdraget. Vidare utvecklingsområden är att det arbete som görs och de begrepp som används i utredningsprocessen tydliggörs. Genom att medvetandegöra empatin i mötet med barnet och förståelsen av barnet som en närvaro till barnets sociala värld skulle familjerättssekreterarna kunna få nya begrepp att förhålla sig till samt kunna konkretisera vad de redan i viss mån praktiserar. Dock visar resultaten att de professionella lätt hamnar i att generalisera utifrån ålder i stället för att tala om förutsättningar för det enskilda barnet.

Utifrån att resultatet också tydligt visar att familjerättssekreteraren möter ett barn i social kris, behöver möjligheterna för att barnet får tillräckligt med stöttning under processen utökas. Ett utökat stöd kan ge barnen en större trygghet i sammanhanget

vilket i sin tur kan ha positiva effekter på delaktigheten. Tills vi ser reformer som avhjälp detta, behöver familjerättssekreterare få större utrymme att möta barnet i hela sin sociala situation samtidigt som vi behöver lära oss mer om hur det är för barn att uttala sig om sina familjerelationer, relationer som de månar om, för att förstå förutsättningarna för delaktigheten.

Referenser

- Andersson, G. & Hollander, A. (1996) Om barns rätt och barns bästa. I: Andersson, G. m.fl (red.) *Barnet i den sociala barnvården*. Stockholm: Centrum för utvärdering av socialt arbete och Liber.
- Barnombudsmannen (2002) Remissvar på Ds 2002:13: Utövandet av barns rättigheter i familjerättsprocesser. Ju2002/3810/L2. [<https://www.barnombudsmannen.se/barnombudsmannen/vart-arbete/nya-remissvar/2002/9/utovandet-av-barns-rattigheter-i-familjerattsprocesser-ju20023810l2/>. Hämtat: 2016-10-11].
- Bryman, A. (2011) *Samhällsvetenskapliga metoder*. Malmö: Liber.
- Corsaro, W. (2005) *The sociology of childhood*. London: Sage Publications/Pine Forge Press.
- Dahlstrand, L. (2004) *Barns deltagande i familjerättsliga processer*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Davidson, L. (2003) *Living outside mental illness*. New York och London: New York University Press.
- Davidson, L. & Cosgrove, L.A. (1991) Psychologism and phenomenological psychology revisited part I. The liberation from naturalism. *Journal of Phenomenological Psychology*, 22(2): 87–108.
- Davidson, L. & Cosgrove, L.A. (2002) Psychologism and phenomenological psychology revisited part II. The return to positivity. *Journal of Phenomenological Psychology*, 33(2): 141–177.
- Englander, M. (2012) The interview. Data collection in descriptive phenomenological human scientific research. *Journal of Phenomenological Psychology*, 43(1): 13–35.
- Englander, M. (2014) Empathy training from a phenomenological perspective. *Journal of Phenomenological Psychology*, 45(1): 5–26.
- Englander, M. (2016) The phenomenological method in qualitative psychology and psychiatry. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being*, 11(1): 10.3402/qhw.v11.30682.
- Eriksson, M. (2003) *I skuggan av pappa*. Stehag: Gondolin.
- Eriksson, M. & Näsman, E. (2009) Utsatta barn i familjerättsprocesser. Utredares bemötanden och barns strategier. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 16(1): 20–37.
- Eriksson, M. & Näsman, E. (2011) *När barn som upplevt våld möter socialtjänsten – om barns perspektiv, delaktighet och giltiggörande*. Stockholm: Gothia förlag.
- FN:s kommitté för barnets rättigheter (2009) *Barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 12. Barnets rätt att bli hörd (CRC/C/GC/12)*. [<https://www.barnombudsmannen.se/globalassets/dokument-for-nedladdning/publikationer/allmanna-kommentarer/ak-12-barnets-ratt-att-bli-hord.pdf>. Hämtat: 2016-10-11].
- Freeman, M. (2011) Children's rights are human rights. Reading the UNCRC. I: J. Qvortrup, W. Corsaro & S.-M. Honig (red.) *The Palgrave handbook of childhood studies*. New York: Palgrave Macmillan.
- Gallagher, S. & Zahavi, D. (2012) *The phenomenological mind*. London: Routledge.
- Giorgi, A. (2009) *The descriptive phenomenological method in psychology*. Pittsburgh, Pennsylvania: Duquesne University Press.

- Hart, R. (1997) *Children's participation. The theory and practice of involving young citizens in community development and environmental care*. UNICEF.
- Husserl, E. (1913/2004) *Idéer – till en ren fenomenologi och fenomenologisk filosofi*. Riga: Preses Nams.
- James, A. (2013) *Socialising children*. New York: Palgrave Macmillan.
- Lee, N. (1999) The challenge of childhood. Distributions of childhood's ambiguity in adult institutions. *Childhood*, 6(4): 455–474.
- Lee, N. (2001) *Childhood and society: Growing up in an age of uncertainty*. Buckingham: Open University Press.
- Lincoln, Y.S. & Guba, E.G. (1985) *Naturalistic inquiry*. Newbury Park, CA: Sage.
- Mattsson, T. (1998) Barnets mening i LVU-processen. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 5(1): 45–57.
- Mattsson, T. (2008) Rättighetssubjekt och omsorgsobjekt – hand i hand eller stick i stäv? *Retfærd*, 31(2/121): 58–80.
- Merleau-Ponty, M. (2010) *Child psychology and pedagogy*. Evanston: Northwestern University.
- Näsman, E. (2015) Presentation 2015-11-20 i Malmö under Kommunförbundet Skånes konferens "Barnen vill – vågar vi?"
- Prop. 2005/06:99. *Nya vårdnadsregler*. Justitiedepartementet.
- Prop. 2009/10:232. *Strategi för att stärka barnets rättigheter i Sverige*. Socialdepartementet.
- Prout, A. & James, A. (1997) A new paradigm for the sociology of childhood. I: A. Prout & A. James (red.) *Constructing and reconstructing childhood*. London: Routledge Falmer.
- Qvortrup, J., Bardy, M., Sgritta, G. & Wintersberger, H. (1994) *Childhood matters. Social theory, practice and politics*. European Centre Vienna, Aldershot: Avebury.
- Rasmusson, B. (2006) *Barnperspektivet i den sociala barnvården. Forsknings- och utvecklingsarbete inom ramen för projekt Kunskapsbaserad socialtjänst*. Lund: Socialhögskolan.
- Rasmusson, B. (2011) Barnperspektivet och barns delaktighet. I: G. Andersson, M. Bangura Arvidsson, T. Mattsson, L. Ponnert & B. Rasmusson (red.) *Social barnavård – några utmaningar. Glimtar från forskning ur olika perspektiv*. Meddelande från Socialhögskolan 2011:6. Lunds universitet.
- Ryrstedt, E. (2005/2006) Barnets rätt att komma till tals i frågor om vårdnad, boende och umgänge. *Juridisk Tidskrift*, (2):303–348.
- Röbäck, K. (2011) Bedömningar om barn i umgängestvister – förändrad argumentation om tid, omsorg och delaktighet? *Socialvetenskaplig tidskrift* 18(1): 5–23.
- Röbäck, K. (2012) *Barns röster i vårdnadstvister – om verkställighet och professionellas riskbedömningar*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- SFS 1949:381. *Föräldrabalk*. Stockholm: Justitiedepartementet.
- SFS 2001:453. *Socialtjänstlag*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Shier, H. (2001) Pathways to participation. Openings, opportunities and obligations. A new model for enhancing children's participation in decision-making, in line with Article 12.1 of the United Nations Convention on the rights of the child. *Children & Society*, 15(2): 107–117.
- Simms, E.M. (2008) *The child in the world. Embodiment, time, and language in early childhood*. Detroit: Wayne State University Press.
- Singer, A. & Rejmer, A. (2003) Vårdnadstvister och barnets bästa. Om konfliktlösning på familjerättsens område. *Retfærd*, 26(102): 63–72.
- Socialstyrelsen (2012) *Vårdnad, boende och umgänge. Handbok – stöd för rättstillämpning och handläggning inom socialtjänstens familjerätt*. Västerås: Edita Västra Aros AB.
- SOU 2016:19 *Barnkonventionen blir svensk lag. Betänkande av Barnrättighetsutredningen*. Stockholm: Socialdepartementet.

- SOU 2017:6 *Se barnet! Betänkande av 2014 års vårdnadsutredning*. Stockholm: Justitiedepartementet.
- Stein, E. (1964) *On the problem of empathy*. Dordrecht: Springer.
- Sundhall, J. (2008) Tystade barn? Om barns röster i utredningstexter. I: M. Eriksson, Å. Källström Cater, G. Dahlkind-Öhman & E. Näsman (red.) *Barns röster om våld*. Malmö: Gleerups.
- Sundhall, J. (2012) *Kan barn tala? En genusvetenskaplig undersökning av ålder i familjerättsliga utredningstexter*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Sundhall, J. (2014) Betydelser av barns ålder i familjerättsliga utredningstexter. *Kvinder, køn & forskning*, 1–2(12): 9–21.
- UNICEF Sverige (2008) *Handbok om barnkonventionen*. UNICEF.
- Welsh, T. (2013) *The child as natural phenomenologist*. Evanston: Northwestern University.
- Wyness, M. (2012) Children's participation and intergenerational dialogue. Bringing adults back into the analysis. *Childhood*, 0(0): 1–14.
- Zahavi, D. (2009) Is the self a social construct? *Inquiry*, 52(6): 551–573.
- Zahavi, D. (2010) Empathy, embodiment and interpersonal understanding. From Lipps to Schutz. *Inquiry*, 53(3): 285–306.
- Zahavi, D. (2014) *Self and other. Exploring subjectivity, empathy, and shame*. Oxford: Oxford University Press.
- Zahavi, D. & RoCHAT, P. (2015) Empathy ≠ sharing. Perspectives from phenomenology and developmental psychology. *Consciousness and Cognition*, 36: 543–553.

Nya böcker

Stanton Peele & Zack Rhoads (2019) *Outgrowing Addiction – With Common Sense Instead of "Disease" Therapy*.

Vermont, US: Upper Access Inc.

Psykologen Stanton Peele är närmast en legend inom kritisk amerikansk drogforskning. Han har genom hela sin karriär hävdade att drogberoende inte bör förstås som en sjukdom. I sin första bok *Love and Addiction* (Peele & Broadsky, 1975) argumenterar han mot uppfattningen att beroende är en automatisk konsekvens av att använda droger eller en slags disposition som vissa människor har inneboende. Beroende måste i stället förstås som en relation mellan en individ och ett objekt som har särskild mening för denne. Relationen kan få förödande konsekvenser oavsett vad den är kopplad till – droger, kärlek, sex, mat, träning, arbete, shopping, spelande eller något annat.

Historien har till stor del gett honom rätt. Den biomedicinska beskrivningen av drogberoende som en patologisk avvikelse i droganvändarens hjärna har banat väg för en förståelse av beroende som ett allomfattande koncept, i vilket en lång rad beteenden inordnas. Det finns mängder av utsagor från forskare, populärvetenskapliga författare och anhängare av olika sorters terapeutiska behandlingsinsatser att vissa typer av droganvändning, ätande, arbete, studier, dansande, tränande, mobiltelefonanvändande, blyghet, sex, religiositet och internetanvändande är symtom på en och samma patologi. På den avgörande punkten har dock utvecklingen tagit en annan riktning än den Peele hoppades på. Han ville att drogberoende skulle börja betraktas som ett av alla de bekymmersamma men oftast övergående livsproblem som drabbar människor. I stället har allt fler övergående livsproblem kommit att betraktas som patologiska avvikelser hos dem som upplever dem.

När jag uppmärksammade boken tänkte jag att titeln måste ha inspirerats av Charles Winicks klassiska studie *Maturing Out of Narcotic Addiction* (1962). Winick var den förste drogforskare som uppmärksammade att människor med heroinberoende ibland växer ifrån beroendet, en omständighet som sedan studerats av bland annat Lee Robins (Robins, 1974), Patrick Biernacki (1986), Robert Granfield och William Cloud (1999) och Jan Blomqvist (2002). Winicks studie nämns inte i boken, men Lee Robins studier om de heroinberoende amerikanska soldaterna, som nästan

alla slutade använda heroin efter att de återvänt hem från kriget i Vietnam, ges stor betydelse – jag återkommer till det.

Första halvan av boken består av en rättfram argumentering för ståndpunkten att beroendetilstånd inte är en obotlig sjukdom, utan något som kommer och går genom livet och som de flesta växer ifrån. I den andra halvan kompletterar författarna sjukdomskritiken med terapeutiska alternativ till de olika sjukdomsmodellerna. Resonemangen åskådliggörs genom fallbeskrivningar, både kända (Drew Barrymore, Prince, Keith Richards m.fl.) och mindre kända sådana. I slutet av boken finns läsövningar. Bokens syfte beskrivs som tvåfaldigt, dels vill författarna reda ut vad beroende egentligen är, dels vill de presentera en alternativ strategi för att förebygga och hantera drog- och beteendeberoenden. Synen på beroende som en sjukdom, menar de, bottenar i drömmen att forskning, medicin och teknik ska lösa människans livsproblem. Lösningen består i att vi vaknar upp ur denna dröm och tar oss an de kulturella, sociala och personliga faktorer som driver människor till att utveckla beroenden.

Peele och Rhoads vänder sig till personer som upplever drogproblem, men som värjer sig mot att införliva en sjukdomsidentitet. Det är, menar jag, något gott i sig eftersom det är viktigt att vara öppen för olika konceptualiseringar av drogproblem. För vissa personer som upplever drogproblem är det meningsfullt och funktionellt att se problemet som en slags sjukdom, för andra är det tvärtom.

Boken innehåller också förslag på förändringar som Peele och Rhoads vill se. Här blir det mer problematiskt. I kapitlet om skadebegränsning menar författarna till exempel att föräldrar borde lära sina barn att dricka alkohol i tidig ålder. De menar att det är uppenbart att länder där sen alkoholdebut tillämpas har värre alkoholproblem än länder där det är vanligt att alkoholdebuten sker redan som barn, som Italien, Spanien, Grekland, Frankrike. Stöd för detta hämtas från en studie som jämför alkoholsocialiseringsprocessen i Finland och Italien. I den berättas att alkoholkarriären i Finland inleds i mellersta tonåren med berusningsdrickande tillsammans med kompisar och i Italien med små mängder utspätt vin vid middagsbordet i sju-åttaårsåldern (Rolando et al., 2012).

I Norden finns starkt vetenskapligt stöd i alkoholforskningen för att prohibitionistiska normer kring alkoholanvändning – uppskjuten alkoholdebut och negativa attityder från föräldrarnas sida gentemot det enskilda barnets alkoholkonsumtion – skyddar barn från att utveckla alkoholproblem senare i livet (Ramstedt et al., 2018). Om målet är att minska alkoholkonsumtion och alkoholskador i de nordiska länderna, verkar detta vara rätt väg att gå. Det vore dock vanskligt att implementera en sådan alkoholpolicy i Italien, eftersom det skulle kunna påverka befintliga kulturella skyddsfaktorer på ett negativt sätt (Beccaria et al., 2018). Vi kan anta att det också vore problematiskt om finska föräldrar plötsligt skulle börja lära sina sjuåringar att dricka.

Peele och Rhoads resonemang om att exportera specifika förhållningssätt till alko-

hol mellan olika kultursfärer, i syfte att minska alkoholens skadeverkningar, tyder på att de missat de senaste två decenniernas utveckling med sjunkande alkoholkonsumtion bland ungdomar. Det finska tonårsdrickandet har mer än halverats mellan 1999 och 2017 (Lintonen, Ahtinen & Konu, 2018). Minskningen kan ses i så gott som hela Europa (Inchley et al., 2018; Kraus & Nociar, 2016; Looze et al., 2015), i USA (Johnston et al., 2018) och i Australien (Livingston, 2014). I Sverige är siffrorna för ungdomsdrickandet nere på rekordlåga nivåer, 99 procent av dagens elvaåringar och 95 procent av dagens trettonåringar har aldrig varit berusade (Folkhälsomyndigheten, 2018).

Lee Robins studier av de tusentals heroinberoende amerikanska soldaterna, som nästan alla slutade använda heroin efter att de återvände hem från kriget i Vietnam, har varit ett återkommande tema i Peeles tidigare arbeten. I den här boken sammanfattas studierna med påståendet att de utgör beviset på att så kallad självläkning (att sluta med heroin utan någon formell behandlingsinsats) är den "generella regeln" för personer som är beroende av heroin. Robins var själv inte så säker på det, hon menade att studierna om vietnamveteranerna handlade om ett unikt scenario som behöver översättas till andra förhållanden med försiktighet (Robins, 1980). Peele och Rhoads utelämnar att en tredjedel av veteranerna – i synnerhet de som använde heroin i Vietnam – utvecklade allvarliga alkoholproblem kort tid efter att de kommit hem (Goodwin, Davis & Robins, 1975). Denna omständighet hade sannolikt att göra med att de flesta av veteranerna inte betraktade sig själva som socialt avvikande – de ville följa rådande sociala och kulturella normer, inte bryta mot dem. Om de inte hade åkt till Vietnam så hade de förmodligen aldrig börjat använda heroin (Robins, Compton & Horton, 2000). Men dit åkte de, och där anpassade de sig efter de förhållanden som rådde. Alkohol var dyrt och svårt att få tag på, men det fanns gott om billigt heroin. När soldaterna kom hem gällde omvända förhållanden. Heroinanvändning var socialt oacceptabelt, belagt med stränga straff och ekonomiskt kostsamt och därför gick en hel del av de veteraner som inte kommit till rätta med sina beroendeproblem över till att supa (Wish et al., 1979).

Ett annat påstående i boken är att beroende av opioidläkemedel bara drabbar synnerligen problemtyngda människor. Här hamnar Peele och Rhoads intressant nog nära tolvstegsmodellens syn på beroendesjukdomen som en medfödd disposition. Enligt modellen kan en person som inte har denna disposition inte heller bli beroende. Som intäkt för påståendet refereras en studie som visar att av över en miljon nyopererade patienter, som inte tidigare hade erfarenhet av opioidanvändning och som erhöll smärtstillande opioidläkemedel, utvecklade endast 0,6 procent beroendesymtom (Brat et al., 2018). Peele och Rhoads låter bli att berätta att forskarna som utförde studien drog slutsatsen att det finns ett tydligt samband mellan behandlingstid och missbruksutveckling.

För det första är det alltid bekymmersamt när forskare utelämnar sådant som talar mot de egna teserna. För det andra, som Lee Robins har påpekat om sina Vietnamstudier, kan resultat från epidemiologiska studier inte enkelt överföras till andra förhållanden än de som fanns för studien. Det varnande exemplet på vad det kan ha för konsekvenser att göra så kommer från tolkningen av en studie – egentligen en fem meningar lång insändare till en vetenskaplig tidskrift – som utfördes i Boston i slutet av 1970-talet (Porter & Jick, 1980). Av 11 882 inläggande patienter, utan erfarenhet av drogberoende som ordinerats opioidläkemedel, hade endast fyra utvecklat opioidberoende. Mellan 1980 och 2017 refererades Porter och Jicks studie i 608 vetenskapliga artiklar. I nästan tre fjärdedelar av dem omtalades studien som ett vetenskapligt bevis på att opioidberoende var mycket ovanligt bland patienter som ordinerades opioidläkemedel. I 81 procent av artiklarna nämndes inte att patienterna var inläggande på sjukhus när de fick läkemedlen (Leung et al., 2017). Det okritiska refererandet till studien har beskrivits som en viktig orsak till den enorma överförskrivningen av opioidläkemedel i USA (Quinones, 2015). Det är nog ingen större risk att Peele och Rhoads tolkning av den nya studien får lika ödesdigra konsekvenser som de entusiastiska tolkningarna av Porter och Jicks, men de 218 000 dödliga överdoserna mellan 1999 och 2017 i USA, som berodde på användning av opioidläkemedel, borde mana till större försiktighet.

Möjligen är det ett medvetet drag av författarna att framföra den här typen av förenklade slutsatser, bokens undertitel tyder på det. Det vore i så fall en märklig strategi. Märkligt är också att författarna skriver så lite om de så kallade opioidkriserna som nu råder i världen. Ett dussin nord- och västafrikanska länder härjas av en opioidkris som orsakats av läkemedelsbrist (Salm-Reifferscheidt, 2018). Detta nämns inte alls. USA härjas av en opioidkris som började med en enorm överförskrivning av opioidläkemedel i slutet av 1990-talet. Dessa kriser utgör exempel som Peele och Rhoads hade kunnat titta på för att nyansera, utveckla och omformulera sina teser, till exempel den att bara vissa människor är sårbara för beroende av opioidläkemedel. I stället nöjer de sig med att kalla opioidkrisen i USA för "painkiller hystera" och med att slå fast att det är uppfattningen att drogberoende är en sjukdom som orsakat krisen.

Boken kan trots dessa invändningar rekommenderas till personer som upplever drogproblem och till personer som arbetar inom missbruks- och beroendevården, som är intresserade av terapeutiska råd som grundar sig i uppfattningen att drogberoende främst beror på vad människor gör, inte vad de är.

Petter Karlsson

Doktorand, Socialhögskolan, Lunds universitet

Referenser

- Beccaria, F., Molinengo, G., Prina, F. & Rolando, S. (2018) Young people, alcohol and norms. Italian young people's opinions and attitudes towards alcohol regulation. *YouNg*, 1103308818800845.
- Biernacki, P. (1986) *Pathways from heroin addiction. Recovery without treatment*. Philadelphia: Temple University Press.
- Blomqvist, J. (2002) *Att sluta med narkotika. Med och utan behandling*. FOU-rapport 2002:2. Stockholm: Socialtjänstförvaltningen, Forsknings- och utvecklingsenheten.
- Brat, G.A., Agniel, D., Beam, A., Yorkgitis, B., Bicket, M., Homer, M., Fox, K.P., Knecht, D.B., McMahill-Walraven, C.N., Palmer, N. & Kohane, I. (2018) Postsurgical prescriptions for opioid naive patients and association with overdose and misuse. Retrospective cohort study. *bmj*, 360, j5790.
- Folkhälsomyndigheten (2018) *Skolbarns hälsovanor i Sverige 2017/17. Grundrapport*. Stockholm: Folkhälsomyndigheten.
- Goodwin, D.W., Davis, D.H. & Robins, L.N. (1975) Drinking amid abundant illicit drugs. The Vietnam case. *Archives of General Psychiatry*, 32(2): 230–233.
- Granfield, R. & Cloud, W. (1999) *Coming clean. Overcoming addiction without treatment*. New York University Press.
- Inchley, J., Currie, D., Vieno, A., Torsheim, T., Ferreira-Borges, C., Weber, M., Rasmussen Barnekow, V. & Breda, J. (2018) Adolescent alcohol-related behaviours. Trends and inequalities in the WHO European region, 2002-2014. *Adolescent alcohol-related behaviours. Trends and inequalities in the WHO European Region, 2002–2014*.
- Johnston, L.D., Miech, R.A., O'Malley, P.M., Bachman, J.G., Schulenberg, J.E. & Patrick, M.E. (2018) *Monitoring the future national survey results on drug use. 1975–2017: Overview, key findings on adolescent drug use*. Ann Arbor: Institute for Social Research, The University of Michigan.
- Kraus, L. & Nociar, A. (2016) *ESPAD report 2015. Results from the European school survey project on alcohol and other drugs*. European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction.
- Leung, P.T., Macdonald, E.M., Stanbrook, M.B., Dhalla, I.A. & Juurlink, D.N. (2017) A 1980 letter on the risk of opioid addiction. *New England Journal of Medicine*, 376(22): 2194–2195.
- Lintonen, T., Ahtinen, S., & Konu, A. (2018) Changes in Finnish adolescents' alcoholic beverage preferences 1999–2017. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, 35(4): 304–317.
- Livingston, M. (2014) Trends in non drinking among Australian adolescents. *Addiction*, 109(6): 922–929.
- Looze, M.D., Raaijmakers, Q., Bogt, T.T., Bendtsen, P., Farhat, T., Ferreira, M., Godeau, E., Kuntsche, E., Molcho, M., Pförtner, T., Simons-Morton, B., Vieno, A., Vollebergh, W. & Pickett, W. (2015) Decreases in adolescent weekly alcohol use in Europe and North America. Evidence from 28 countries from 2002 to 2010. *The European Journal of Public Health*, 25(suppl_2): 69–72.
- Peele, S. & Brodsky, A. (1975). *Love and addiction*. Oxford, England: Taplinger.
- Porter, J. & Jick, H. (1980) Addiction rare in patients treated with narcotics. *The New England Journal of Medicine*, 302(2): 123.
- Quinones, S. (2015) *Dreamland. The true tale of America's opiate epidemic*. Bloomsbury Publishing USA.
- Ramstedt, M., Landberg, J., Svensson, J. & Sundin, E. (2018) *Aktuella perspektiv på alkoholkulturen i Sverige. Om dryckesmotiv, dryckeskontext, attityder och anhörigproblematik*. Rapport 177. Stockholm: Centralförbundet för alkohol och narkotikaupplysning (CAN).

- Robins L.N. *The Vietnam drug user returns: final report, September 1973. For sale by the Superintendent of Documents*. Washington, DC: US Government Printing Office; 1974.
- Robins, L.N. (1980) The natural history of drug abuse. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 62: 7–20.
- Robins, L.N., Compton, W. & Horton, J. (2000) Is heroin the worst drug? Implications for drug policy. *Addiction Research*, 8(6): 527–547.
- Robins, L.N., Davis, D.H. & Goodwin, D.W. (1974) Drug use by US army enlisted men in Vietnam. A follow-up on their return home. *American Journal of Epidemiology*, 99(4): 235–249.
- Rolando, S., Beccaria, F., Tigerstedt, C. & Törrönen, J. (2012) First drink. What does it mean? The alcohol socialization process in different drinking cultures. *Drugs: Education, Prevention and Policy*, 19(3): 201–212.
- Salm-Reifferscheidt, L. (2018) Tramadol. Africa's opioid crisis. *Lancet*, May 19; 391(10134): 1982–3. doi:10.1016/S0140-6736(18)31073-0
- Winick, C. (1962) Maturing Out of Narcotic Addiction. *Bulletin on Narcotics*, 14(1): 1–7.
- Wish, E.D., Robins, L.N., Hesselbrock, M. & Helzer, J.E. (1979) The course of alcohol problems in Vietnam veterans. *Currents in Alcoholism*, 6: 239–56.

Vägledning till författarna

Socialvetenskaplig Tidskrift publicerar artiklar, forumartiklar, debattinlägg, bokrecensioner, presentation av aktuella avhandlingar och andra nyheter inom forskningen.

Redaktionen välkomnar manuskript från alla områden inom det socialvetenskapliga forskningsfältet. Manuskriptens skvar skrivna på svenska.

Såväl originalartiklar som forumartiklar referebedöms av två oberoende personer med hög vetenskaplig kompetens.

Originalartiklarna ska vara teoretiska eller empiriska originalarbeten eller översiktsartiklar av något socialvetenskapligt intresseområde. Dessa artiklar ska innehålla ett svenskt och ett engelskt abstract (max 300 ord vardera) samt en engelsk titel. Artiklarna ska inte överskrida 7800 ord inklusive engelskt abstract, fotnoter och referenser. Den svenska sammanfattningen inkluderas inte i dessa sidor då den enbart används i förhållande till referees.

Forumartiklar: Utöver mer traditionella vetenskapliga artiklar, välkomnar SVT välargumenterade och kritiska/reflekterande essäer och kommentarer kring aktuell forskning, politik, teori och metoder som är relevanta för tidskriftens läsare. Artiklar som publiceras i Forum genomgår samlagsgranskningsförfarande som övriga artiklar, men formen kan vara friare. Texten ska inte överskrida 5000 ord.

Debattinlägg kan gälla teoretiska och metodologiska frågor eller behandla kontroverser inom forskningsfältet, forskningspolitiska frågor m.m. Debattinlägg ska inte överskrida 2500 ord.

Bokrecensioner och presentationer av avhandlingar publiceras vanligen efter överenskommelse med redaktionen. Dessa texter ska inte vara längre än 2000 ord.

Manuskripten ska sändas in i Word-format med e-post till den korresponderande redaktören torbjorn.hjort@soch.lu.se.

Följebrevet ska beröra följande frågor:

- Författarnamn, titel och institutions-tillhörighet
- Kontaktuppgifter till korresponderande författare
- Om projektet är etikprövat
- Om liknande manus publicerats eller är under bedömning för annan tidskrift eller förlag
- Kommentarer om huruvida den gjorda anonymiseringen kan försvåra bedömningen av manuskriptets kvalitet

För ytterligare anvisningar om utformning av manuskripten se:

<http://www.soch.lu.se/socialvetenskaplig-tidskrift/forfattaranvisningar>

Redaktionen påtar sig inte ansvar för manuskripten.

Artiklarna publiceras både i tidskriften och senare elektroniskt.

B**PP**

Sverige, Port Payé

SOCIALVETENSKAPLIG TIDSKRIFT utges av FORSA (Förbundet för forskning i socialt arbete). Tidskriften kommer ut med fyra nummer per år och speglar den vetenskapliga utvecklingen och diskussionen inom hela det sociala området. I tidskriftens redaktion och redaktionsråd ingår kvalificerade forskare från discipliner som socialt arbete, sociologi, psykologi, juridik, statsvetenskap, etnologi, historia och samhällsmedicin. Tidskriften vänder sig såväl till aktiva forskare som till dem som är intresserade av utveckling och kunskapsförmedling inom sociala verksamheter, t.ex. kommuner, landsting eller statliga verksamheter.

FORSA
FÖRBUNDET FÖR FORSKNING I SOCIALT ARBETE

ISSN 1104-1420